İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ - 8

İLÂHÎ ADALET ve RAHMET PENCERESİNDEN

KÖTÜLÜK ve MUSİBETLER

PROF. DR. METİN ÖZDEMİR

DİB YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI – 1070
İLMİ ESERLER : 174
İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ – 08

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Koordinasyon
Yunus AKKAYA

Editör
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

İmlâ
Yrd. Doç. Dr. İsa KAYAALP

Baskı Takip
Mustafa YEŞİLYURT

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ
Mücella TEKİN

1. Baskı, Ankara 2014

ISBN 978-975-19-6291-1
2014-06-Y-0003-1070
Sertifika No: 12931

Baskı
Aral Ajans
Tel: (0 312) 433 27 25

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 04.07.2013/41

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 – 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0.312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

İNANÇ KİTAPLARI SERİSİ - 8

İLÂHÎ ADALET ve RAHMET PENCERESİNDEN KÖTÜLÜK ve MUSİBETLER

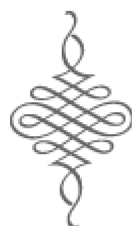

PROF. DR. METİN ÖZDEMİR

DİB YAYINLARI

TAKDİM

İslâm dini kategorik olarak inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere üç alandan oluşur. İman alanı temel alan olup, diğer ikisi bunun üzerine kurulur. Sorunlu bir iman alanı sağlıklı bir ibadet ve ahlak hayatı ortaya koyamaz. Kur'ân-ı Kerim'in sıklıkla imana vurgu yapması, hemen her vesile ile ulûhiyete dikkat çekmesi; kıyamet, ahiret, hesap, cennet ve cehennem gibi konulara göndermede bulunması bundan dolayıdır. Yüce Allah'ın iman edenlere seslenerek, "Ey müminler, iman ediniz" diye başlayan şu ayeti, iman alanının müminler için her zaman canlı tutulması gerektiğine işaret eder: "Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur." (Nisâ 4/136).

Toplumu din konusunda aydınlatmak, İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlakla ilgili işlerini görmekle yükümlü olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bugüne kadar yayımladığı eserlerde, doğrudan veya dolaylı olarak inanç konularına yer vermiş ve önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ancak bu alanın hem sürekli beslenip güçlendirilmesi gereken bir alan olması hem de her seviyeden insanımızın yararlanabileceği orta hacimde temel bir kitap ile imanın altı esasından oluşan bir setin hazırlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Bu ihtiyaçtan hareketle Din İşleri Yüksek Kurulu, Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüzle işbirliği yaparak bir proje hazırlamış, önce bu kitapların içerik, yöntem, dil ve üslup özelliklerini belirlemiş, sonra da hayatını akaid ve kelâm alanına vakfetmiş Prof. Dr. Bekir Topaloğlu'nun editörlüğünde liyakatli kalemlerle görüşerek projeyi hayata geçirmiştir.

İslâm'ın temel bilgi kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim ve hadislere dayanan, gerekmedikçe felsefi ve teolojik tartışmalara girmeyen, bir bütün hâlinde İslâm inanç esaslarını önümüze koyan bu eserlerin yararlı olmasını diliyor, emeği geçen hocalarımıza teşekkür ediyoruz.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

ÖN SÖZ

Uçsuz bucaksız evrenin, son derece üstün bir bilgelik ve ustalıkla düzenlenmiş olması, onun sonsuz bir bilgiye, iradeye, kudrete ve bilgeliğe sahip yüce bir yaratıcı tarafından var edildiğinin en somut göstergesidir. O halde yüksek bir bilgelik ve sanat eseri olan evren, boş yere değil, bir amaç için yaratılmış olmalıdır. Çünkü en yüksek niteliklere sahip bir yaratıcının; var ettiği her şeyi, sonuçta yok olmak üzere yaratmış olması düşünülemez. Onun böyle bir şeyi yapması, kısa bir süre sonra yıkmak üzere son derece konforlu ve güzel bir bina yapan ustanın durumuna benzer. Böyle bir ustayı herkes akılsızlıkla itham eder. Bu bakımdan evrenin yaratıcısı, onu belli bir amaç için sonsuz bilgeliği uyarınca yüksek bir sanatla yaratmıştır.

Bununla birlikte sonsuz bilgi sahibi olan bu yaratıcının, sonsuz hikmet ve yüksek bir sanat eseri olarak yarattığı evrenin dünya adlı bu gezegeninde, işler bazen, burada misafir olarak bulunan ve yaratıkların en şereflisi nitelemesine lâyık görülen insanın umduğu ve beklediği gibi gitmemektedir. Bu yüzden insanoğlunun gözü, ara sıra içinde sayısız güzellikleri barındıran bu yüksek mimarinin değişik yerlerine serpiştirilmiş aksaklıklara takılmaktadır. İnsan bunca güzelliğin arasında, onların sağa sola serpiştirilmiş olmasına bir anlam veremediği zaman da, aklına gelen bazı önemli sorulara cevap aramaya koyulmaktadır. Bu sorulardan birkaçını şöyle sıralamamız mümkündür:

Sonsuz ilim, kudret ve irade sahibi bir yaratıcı, niçin bunca güzelliğin arasında gözü tırmalayan, can sıkan bazı aksaklıkların bulunmasına izin vermiştir? Niçin sevgiyi, şefkati, haz ve zevk veren daha pek çok sayısız güzelliği içerisinde barındıran bu yüksek mimarinin bir yerlerinde nefret, acımasızlık ve ıstırap çatlakları oluşmuştur. Bu yüce yaratıcı, kötülüklerden, bütün acı ve ıstıraplardan arınmış bir dünya yaratabileceğine göre, niçin onların varlığına izin vermiştir? Bu, O'nun sonsuz rahmeti ve cömertliğiyle çelişmekte değil midir? Eğer bu dünya bütün mümkün dünyaların en iyisi ise, yüce yaratıcının sonsuz ilim, kudret ve irade sıfatlarına sahip olduğunu söylememiz mümkün müdür? Eğer en yüksek sıfatlara sahip olan yaratıcının varlığı ile kötülüklerin, acı ve ıstırapların varlıkları arasında bir çelişki bulunmuyorsa, onların var edilmelerindeki hikmet ve amaçlar nelerdir? Çok büyük acı ve ıstıraplara sebep olan salgın hastalıklar, açlık, susuzluk, deprem ve tsunami gibi korkunç felâketler ve musibetlerin sebepleri ve hikmetleri nelerdir? Her acı ve ıstırap veren kötü sonuç, kaçınılması mümkün olmayan bir yazgının eseri midir? Bütün bunlarda ilâhî ve beşerî iradenin rolleri nelerdir? Kısacası bütün güzelliklerin yanında can sıkan ve gözü tırmalayan bazı manzaraların ilâhî adalet ve rahmet penceresinden görünümü nasıldır?

Bunlar ve bunlara benzeyen daha başka sorular, insanoğlunun her zaman sorduğu ve cevaplarını aradığı sorulardır. Elbette bu tür sorular için felsefî ve teolojik açılardan pek çok cevap verilmiştir. Biz bu çalışmada, söz konusu türden sorulara daha çok Kur'ân ve Sünnet çerçevesinden bakmaya çalışacağız.

Metnin bu aşamaya gelmesinde çok değerli katkılarını esirgemeyen saygıdeğer

hocam **Prof. Dr. Bekir Topaloğlu**'na minnettarlığımı ifade ediyorum. Yine metnin gözden geçirilmesi ve tashih edilmesinde değerli yardımlarını esirgemeyen Yard. Doç. Dr. Hasan Özalp'e, araştırma görevlisi Abdullah Demir'e ve kızım Ayşenur'a ve bu arada İslâm İnançları Yayınları Projesi kapsamında, bu konu üzerinde çalışmamı öneren ve bu bağlamda her türlü katkıyı sunan Diyanet İşleri Başkanlığına teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunarım.

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR
Ankara 2013

BİRİNCİ BÖLÜM:
ALLAH'IN VARLIĞI VE "HAKÎM" OLMASI

Kur'ân-ı Kerim, her fırsatta dikkatlerimizi bütün canlıların nasıl yaratıldığına, göğün nasıl direksiz olarak yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına ve orada her türlü bitkinin nasıl yetiştirildiğine çeker.[1] Çünkü bu durum bize, açıkça evrenin sonsuz kudret ve hikmet sahibi yüce bir yaratıcının eseri olduğunu gösterir. Bu yüzden kötülüklerin ve olumsuzlukların evrenin doğasına nasıl ve niçin bulaştıklarını anlayabilmemiz için öncelikle var oluşun nasıl gerçekleştiğini bilmemiz gerekir.

"Evren nasıl var olmuştur?" sorusunu sorduğumuzda, cevap olarak iki seçeneğimiz vardır: Ya evren kendi kendisine var olmuştur ya da onu bir başkası var etmiştir. O halde bu sorunun cevabı bizzat evrenin içindedir. Bu yüzden sorunun doğru cevabını bulabilmemiz için evrene bir göz atmamız gerekmektedir.

---

[1] en-Neml 27/60-64; Kâf 50/7; el-Gâşiye 88/17-20.

I. Evrenin Allah'ın Varlığına Tanıklığı

Kur'ân-ı Kerim bize, "göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok delil" bulunduğunu açıkça ifade eder.[2]

Allah'ın varlığını ispat etme amacıyla sunulan delillere genel olarak bir göz attığımızda, onların temelini, evrenin yaratılmış olduğu fikrinin oluşturduğunu görürüz. Bu yüzden söz konusu deliller, öncelikle evrenin bütün parçalarının yaratılmış olduğu fikrini kanıtlamaya çalışır.

Bu bağlamda ileri sürülen ve çoğu tecrübeye dayalı olarak sunulan delillere bakıldığında, bütün çabanın aslında şu basit gerçeği doğrulamaktan ibaret olduğu söylenebilir: Evrenin bütün parçaları, bir bilginin ve kudretin eseri olduğunu gösterir. Biz onun bütün parçalarını incelemeye kalkıştığımızda, kendilerini var edecek bilgi, şuur, irade ve kudretten yoksun olduklarını görmekteyiz. O halde onları var eden sonsuz bilgi, irade ve kudret sahibi bir varlığın bulunması gerekir. Allah'ın varlığının ve birliğinin ispatı konusuna eserlerinde oldukça geniş yer veren Mâtürîdî, bu sonuca şu verilere dayanarak ulaşmaya çalışmıştır:

1. Evreni oluşturan cisimlerin, hareket-sükûn, sertlik-yumuşaklık, sıvılık-katılık gibi geçici niteliklerini taşıyan temel yapı taşları konumundaki cevherlerin her biri, diğerine bağımlı ve muhtaç bir tarzda bulunmaktadır. Bu durum, evrenin varlığında başkasına muhtaç olduğunu gösterir. Varlığında başkasına muhtaç olan ise, kendi kendisini var edemez. O halde evren, ezelî/başlangıçsız değildir. Aksine yaratılmış bir varlıktır. Çünkü ezelî olanın temel özelliklerinden birisi, varlığında başkasına muhtaç olmaması, ezelî olarak kendi kendisine var olmasıdır.

2. Evrendeki bilgi edinme kabiliyetine sahip olan en yetkin varlıklar, (meselâ insanlar) bile kendilerinin aksayan bazı yönlerini düzeltmekten âcizdir. O halde evrenin akıl ve bilgiden yoksun olan parçalarının kendiliklerinden düzenli yapılar oluşturmaları nasıl kabul edilebilir?

3. Biz evreni oluşturan cisimlerde zıt unsurların bir araya geldiğini görmekteyiz (Biri yanıcı diğeri yakıcı olan hidrojen ve oksijen atomlarının suda bulunması gibi). Akıldan, bilgiden ve kendi kendilerini yönetebilecek bir kudretten yoksun olan bu birbirine zıt parçaların kendiliklerinden bir araya gelmeleri, birbirlerinden ayrılıp uzaklaşmadan varlıklarını sürdürmeleri nasıl mümkün olabilir? Bu mümkün olmadığına göre, bütün zıt tabiatlı unsurların bir arada bulunacak şekilde yaratılmış olmaları gerekir.

4. Evreni oluşturan parçalardan çoğu, yok iken sonradan var olmakta, zamanla büyüyüp gelişmektedir. O halde bu sistem evrenin tamamına hâkim olmalıdır. Bu durumda sonlu ve sınırlı parçaların sonsuz statüsünde görülmeleri mümkün

değildir.

5. İyileşme-kötüleşme, büyüme-küçülme, güzelleşme-çirkinleşme ve bütünleşme-parçalanma gibi evrenin her tarafında rastladığımız olgu ve olaylar, sürekli bir değişimin yaşandığına tanıklık etmektedir. Her değişiklik ve yeni oluşum ise yokluğa açılan bir kapıdır. O halde yokluğa mahkûm görünen parçalardan oluşan evren, kendiliğinden var olan ezelî/öncesiz konumunda görülemez.

Bu ve bunun gibi delillerden çıkan kesin sonuç şudur: Evrenin kendiliğinden var olduğunu söyleyen bir kimse, onun ezelî olduğunu kabul ediyor demektir. Halbuki bu varsayım, gözleme dayanmayan delillerle ortaya konmuştur. Evrene dair deliller ise, ancak gözleme dayalı olarak ileri sürülebilir. Gözleme dayalı deliller ise bize açıkça şunu göstermiştir ki evreni oluşturan parçaların hiçbirinde, kendi kendisini var edebilecek bir akıl, irade ve kudret bulunmamaktadır. O halde evren, varlığında başkasına muhtaç olmayan; sonsuz bilgi, irade ve kudret sahibi olan zorunlu bir varlık tarafından yaratılmış olmalıdır.[3]

Evrenin yaratılmış olduğu, dolayısıyla onu yaratan bir yaratıcının varlığı kanıtlandıktan sonra, ortaya konması gereken diğer önemli bir sonuç ise şudur: İyi ve kötü var olan her şeyin bir anlamı olduğu için varlığı gerekli olmalıdır. Çünkü var olan her şeyi sonsuz bilgi ve kudret sahibi bir varlık yarattığına göre, elbette O'nun bunları boş yere yarattığı düşünülemez.

Kısaca ifade etmek gerekirse, evrenin bütün parçaları, bir bilginin ve kudretin eseri olduğunu gösterir. Biz onun parçalarına baktığımızda, kendilerini var edecek bir bilgi, şuur, irade ve kudretten yoksun olduğunu görmekteyiz. O halde onları var eden sonsuz bir bilgi, irade ve kudret sahibi varlığın bulunması gerekir.

Bu noktada dikkate alınması gereken en önemli kavram ise **hikmet**tir.

---

[2] el-Bakara 2/164.

[3] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, tahkik: Topaloğlu – Aruçi, İSAM Yayınları, Ankara 2003, s. 25-27, 34-37. Bu eserden bundan sonra *Kitâbü't-Tevhîd* olarak söz edilecektir. Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 21-22; 29-31. Bu esere bundan sonra Topaloğlu şeklinde referansta bulunulacaktır.

II. Evrenin Allah'ın "Hakîm" Olduğuna Tanıklığı

Evrenin yapısına, onun içerisinde gerçekleşen her bir olayın sebeplerine ve oluşum tarzına genel olarak bir göz attığımızda, bunların hepsinin aslında yaratan, var eden ve şekil veren bir varlığın eseri olduğunu hissederiz. Var olan her şey, lisân-ı haliyle bize en güzel isimlerin bu yaratıcı varlığa ait olduğunu haykırır: "... Göklerde ve yerde olanlar O'nun şanını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir."[4]

Hikmet, "Her şeyi kendisine uygun olan yere koymak, her hakkı hak sahibine ulaştırmak, (her şeye evrende bulunduğu konuma uygun olan gerçek tabiatını vermektir). Bir başka tanıma göre ise hikmet, "İşleri muhkem ve sağlam yapmaktır."[5] **Hakîm** ise, kısaca "Hiçbir şeyde hata etmeyen, fiilleri hikmetin dışına çıkmayan ve her şeyi sağlam yapan kimse." demektir.[6]

Evrende gözlenebilen her şeyde, akılları hayret içerisinde bırakan bir hikmete ve yaratıcısının eşsiz sanatına bir işaret vardır. Düşünürler, sahip oldukları bunca bilgi ve hikmete rağmen evrendeki düzenin iç yüzüne ilişkin kuşatıcı bir açıklama yapmaktan ve var olan her şeydeki hikmeti kavramaktan âciz kalmışlardır.[7]

Bununla birlikte, gökler ile yerin yaratılışına, gece ile gündüzün ardarda gelişine ibret nazarıyla bakanlar, yaratılmışların bütününde ve onların her bir parçasında Allah'ın varlığına, birliğine, ilminin ve kudretinin sonsuzluğuna işaret eden belgeleri görebilirler: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde sağduyu sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır."[8]

Allah, akıllı her varlığa ihtiyacını karşılamayı nasıl başarabileceğini, karşılaştığı güçlüklerin üstesinden nasıl gelebileceğini ve arzularına nasıl ulaşabileceğini göstermiştir. Allah, güneşi, ayı ve yıldızları buyruğu altına almıştır. Onların, zatına hiçbir fayda ve zararları olmayacak şekilde kendi mecralarında sürekli olarak akıp gitmelerini sağlamıştır. Allah, bunların hepsini, kendisi için değil, izzet ve şerefin ortaya çıkmasına, cömertlik ve iyiliğe ulaşılmasına, mülkünün ve egemenliğinin büyüklüğünün kavranmasına, kulun imtihanına uygun olmasına dayalı hikmetler için yapmıştır. Çünkü imtihan sürecindeki insanlarda, ayırt etme, varlıklar arasındaki farkları görme, her şeye hakkını verme ve her erdemli kişinin erdemini takdir etme yeteneği vardır. Bu özelliklere sahip varlıkların boş yere, anlamsız bir şekilde yaratılmaları düşünülemez. Çünkü her mahlûkun değeri ancak insanın varlığından dolayı artar, her ulululuk sahibinin ululuğu onunla saygınlık kazanır. O halde böylesine önemli bir varlığın ihmal edilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan her şeyin yaratılması başka bir amaca yöneliktir. Bunlara rağmen insan yok olmak, parçalanıp gitmek için yaratılmış olsaydı; bu, akıl ve hikmet açısından boş ve anlamsız bir iş olurdu. Şu halde insanın, imtihan sürecinden geçmek ve sonsuz olan âhiret yurdunda varlığını sürmek için yaratıldığı apaçık ortadadır. Dolayısıyla sürekli olan âhiret yurdu, insanın son durağı olduğu için, yapılan işlerin karşılıklarının verildiği; geçici olan dünya yurdu ise, imtihan sürecinin yaşandığı bir yer olarak yaratılmıştır. Eğer bir

imtihan yeri olan dünya, sürekli kılınmış olsaydı, yapılan işlerin karşılıklarının verilmesi söz konusu olmazdı. İmtihanın sürekli kılınmasının yanlış bir iş olmasından dolayı ilk yaratılışta çok daha büyük bir maksadın bulunması gereklidir. İşlerin karşılığının imtihan yurdunda tam olarak verilmemesi de, karşılıkların tam olarak verildiği başka bir yurdun varlığına işaret eder.[9]

Sistemi içerisinde hikmet kavramına önemli bir yer veren Mâtürîdî açısından bu bağlamda daha temel bir yaklaşım söz konusudur: Allah, aklı, evrenin bir parçası olarak yaratmıştır. O, aklı, akıl sahiplerine iyiyi ve kötüyü bilme konusunda bir kılavuz, hikmetli olanla olmayanı, sağlam olan ile boş ve saçma olanı birbirinden ayırt etmede bir işaret yapmıştır. Yine Allah, akla övülenle yerileni, teşvik edilenle yasaklananı birbirinden ayırt edebilme imkânı vermiştir. Bu özelliklere sahip akıl, evrenin tamamının hikmetsiz olarak yaratılmasının mümkün olmadığını; çünkü bunun saçma bir iş olduğunu görür. Bu bakımdan her akıllı kimse kendisine zarar ve fayda veren şeylerin bir imtihan, ödül ve ceza vesilesi olarak var edilmiş olduğunu kavrar. İmtihanın ardından yok olup, ceza ve ödülle karşılaşılmaması düşünülemez. Çünkü bir kimseyi karşılıksız imtihan etmek, saçma ve boş bir iştir. Bu durum karşılıksız imtihanın olabileceği düşüncesini anlamsız kılarken, ceza yurdu olan âhiretin varlığını ise ispat eder.[10]

Görüldüğü üzere bu değerlendirmelerde, sürekli olarak duyulur âlemin hükmünün duyu ötesi âlem için de geçerli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Duyulur âlemde, akıllı bir kimse, işini, sonucunu hesap ederek yaptığında övülür, aksi takdirde yerilir. O halde Allah da evreni yaratırken işin sonucunu gözetmiş olmalıdır. Dolayısıyla bu dünya, âhiret hayatının varlığından dolayı bu şekilde düzenlenmiştir. Nasıl ki bir cümle anlamsız olamazsa, onun her bir parçası ya da onun içerisinde yer alan fiillerin tamamı aynı şekilde anlamsız olamaz. Bunlardan birisi çıkartılırsa cümle saçma ve anlamsız olur.[11] O halde bu dünyada ve âhirette de var olan her şeyin bir anlamı vardır. Onlardan birisini yok saydığımızda, her ikisi birden anlamını yitirir.

Allah, gökleri ve yeri boş yere; bir oyun ve eğlence olsun diye değil,[12] bir hikmete bağlı olarak yaratmıştır. Gökleri ve yeri inceleyen herkes, bu ikisinin yaratıcısının bir ve tek oluşuna, mutlak otoritesine, kudretine, hikmetine, ilmine ve işlerini maksadına uygun olarak yürüttüğüne işaret ettiğini görür. Kısacası, evren bize kendi yaratıcısını ve sahibini tanıtır. O, evreni içerisinde bulunan çeşitli hikmetlere göre düzenlemiştir. Dolayısıyla hikmet, evrenin ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim evren üzerinde inceleme ve araştırma yapan bilimler, onun yaratıcısının her şeyi hikmetle yapan, her şeyi bilen bir yaratıcı olduğunu açıklamaktadır. Zaten evren içerisinde yeteri kadar sağlam ve muhkem yaratılmış eserler, onların bir hikmetle yaratıldıklarını bize haber vermektedir. Öyleyse onları yoktan var eden, boş işlerle uğraşan bir varlık değildir.[13] Bu durum, bize evrenin boş yere yaratılmadığını, bir anlamı ve gayesi olduğunu açıkça gösterir. Bu bakımdan evrenin kendiliğinden boş yere var olduğunu düşünen inkârcılar, büyük bir açmaz içerisindedirler.

Sonuç itibariyle evrende gözlenebilen her şeyde, akılları hayret içerisinde bırakan bir hikmet ve yaratıcısının eşsiz sanatına bir işaret vardır. Düşünürler,

sahip oldukları bunca bilgi ve hikmete rağmen evrendeki düzenin iç yüzüne ilişkin kuşatıcı bir açıklama yapmaktan ve var olan her şeydeki hikmetleri kavramaktan âciz kalmışlardır. O halde bu evrenin yaratıcısı, sonsuz bir hikmete ve bilgeliğe sahip olmalıdır.

---

[4] el-Haşr 59/24.

[5] Mâtürîdî, *Te'vîlât'ül-Kur'ân*, tahkik: Ahmet Vanlıoğlu, tashih: B. Topaloğlu, İstanbul 2005, II, 188-189. (Bu esere bundan sonra *Te'vîlât* şeklinde referansta bulunulacaktır.) *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 152; Topaloğlu, s. 124.

[6] *Te'vîlât*, I/32, 248; ayrıca bk. Emine Öğük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 153 vd.

[7] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 35. Krş. Topaloğlu, s. 30.

[8] *Âl-i İmrân* 3/190.

[9] T*e'vîlât*, V/367-368.

[10] T*e'vîlât*, V/368-369.

[11] *Te'vîlâ*t, V/369.

[12] ed-Duhân 44/38.

[13] *Te'vîlât*, II/511; IX, 265.

İKİNCİ BÖLÜM:
İNKÂRCI AKIMLARIN AÇMAZLARI

Allah'ın varlığına kanıt olarak ileri sürülen delillerin hepsi, inkârcılık düşüncesinin temellerinin çürük olduğuna işaret eder.

Mümin, âlemin her şeyi bilen, sonsuz irade ve güç sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığına inanır. Bu yaratıcı, varlığında başkasına muhtaç olmayan zorunlu bir varlıktır. Eğer O da, varlığında başkasına muhtaç olmuş olsaydı, yaratıcılık özelliğini taşıyan bir ilâh olarak görülemezdi. İnkârcı ise bunun tam tersini düşünür: Ona göre âlem, kendi kendisini var edecek sonsuz bir akla, iradeye ve güce sahiptir. Aksi takdirde bu kadar hassas dengeler üzerine kurulmuş kozmik bir sistemin varlığı söz konusu olamazdı. Bu bakımdan inkârcı ile mümin arasındaki en önemli fark; müminin Allah'a yüklediği nitelikleri, inkârcının âleme, tabiata ya da bizzat maddenin kendisine yüklemiş olmasıdır.

İnsan, fıtratı, aklı ve vicdanı ile bu iki tezden hangisinin gerçek olduğuna hükmedebilecek bir olgunluğa ve yeterliliğe sahiptir?

Bununla birlikte o, yukarıda zikredilen sebeplerden ötürü bazen gerçeğin sadece kendi kuruntularından ibaret olduğunu zannederek birtakım iddialarda bulunmuş, böylece inkâr yolunu seçmiştir. Aşağıda bunlardan sadece önemli olan ikisinin açmazını göstermeye çalışmakla yetineceğiz.

III. Tabiatçı Görüşlerin Açmazı

Biz eşyaya bir bütün olarak göz attığımızda, onda kendi kendisini programlayıp var edebilecek bir akıl, irade ve kudret göremiyoruz. Bu bir varsayım değildir. Elimize aldığımız bir buğday tohumunun içinde, buğday başağının genetik şifrelerinin bulunduğunu biliyoruz. “Bu şifreleri oraya kim yerleştirmiştir?” diye sorduğumuzda, evrende işaret edebileceğimiz herhangi bir varlık gösteremiyoruz. Buna bir tabiatçının verebileceği cevap, “Tabiatın kendisidir.” şeklinde olacaktır. Ancak hiçbir insan, başlangıçta yani buğday tohumunun ilk oluşumu esnasında tabiatın bu şifreleri oraya nasıl yerleştirdiğini gözlemlemiş değildir. O halde tabiatçı kendisiyle çelişmektedir. Çünkü beş duyusuyla algılamadığı bir şeyin varlığı hakkında fikir yürütmekte ve sonuçta bir kanaat belirtmektedir. Halbuki ona göre beş duyunun ötesinde bir gerçeklik yoktur.

Bu durumda her şeyin bir yaratıcı tarafından var edildiğini söyleyen mümin, tabiatın kendi kendisini programladığını ve var ettiğini söyleyen tabiatçıdan daha tutarlıdır. Çünkü tabiatçı görmediği, izlemediği bir olay hakkında, görmüş ve izlemiş gibi karar verirken, mümin, gördüklerinden hareketle bir akıl yürütmede bulunarak sonuca gitmektedir. Mümin, etrafındaki şeyleri gözlemlediğinde, onlarda kendi kendilerini programlayacak bir aklın, iradenin ve kudretin bulunmadığını görmekte, buradan onları, sonsuz ilmi, iradesi ve kudretiyle programlayan ve var eden bir yaratıcı güç olduğu sonucuna gitmektedir. Tabiatçı ise, başlangıcı itibariyle görmediği, hiçbir surette izlemediği bir olayı varmış gibi kabul etmekte, yukarıdaki örnekte geçtiği üzere buğday tohumunun içerisine buğday başağının genetik şifrelerini bizzat tabiatın kendisinin yerleştirdiğini iddia etmektedir.

Tabiatçı, bu noktada öylesine zavallı ve akıl dışı bir durumdadır ki, o sayısız tohumun ilk nüvesinin önce toprağın altında kendiliğinden meydana geldiğini; içerisinde kalıtsal özelliklerinin taşıyıcısı olan genleri barındıran DNA molekülüne orada sahip olduğunu kabul eder. Sonra da radyasyon ve âni ısı değişimi gibi birtakım çevresel etkiler sonucunda mutasyona/değişinime uğrayan DNA molekülünün içerisinde oluşan yeni genetik şifrelerin, bir sonraki nesli doğuracak tohuma aktarılması yoluyla başka bir tohumu; onların da aynı süreci izleyerek bir başkasını oluşturduğunu düşünür. Ancak onun bu ilk tohumun cinsini ve ondan sırasıyla hangi tohumların evrildiğini bilimsel olarak ispat etmesi mümkün değildir. Ayrıca o, bu ilk tohumun; içerisinde, çıkardığı filizin genetik şifrelerini barındıran DNA’sındaki nükleotidlerin anlamlı ve düzenli sıralanışına hangi akıl, şuur ve irade ile sahip olduğunu da izah edemez; dolayısıyla da bu tür konularla ilgilenmez. Sonuçta sorumluluğu hep diline doladığı o sihirli sözcüğün yani tesadüfün omuzlarına yıkar. Çünkü bunların hiçbirisi onun gözlem alanı içinde değildir.

Mutasyon, adaptasyon ve modifikasyon süreçleri içerisinde, evrimcinin cevap vermesi gereken temel sorulardan birisi de şudur: Nasıl olmuştur da tesadüflerin eline terkedilmiş bir süreçte; mineraller, madenler, bitkiler ve hayvanlar arasında tam bir uyum sağlanabilmiştir? Hangi akıl, şuur ve irade, bin bir çeşit sebze ve

meyveleri insanın damak zevkine; daha da önemlisi onun biyokimyasına uygun bir yapıda muhafaza etmeyi başarabilmiştir?

İçerisinde, yeryüzündeki en gelişmiş canlı türü olan insanın da yer aldığı hayvanlar âlemine gelince; durum orada çok daha karmaşıktır. Bu âlem içinde de hâlâ cevap arayan sorular vardır. Meselâ milyonlarca canlı türü nasıl olmuştur da tek bir hücrenin kendi kendine meydana geldikten sonra gelişip çoğalmasını izleyen evrimsel bir sürecin sonucunda oluşmuştur? Akılsız, şuursuz ve iradesiz tabiat, nasıl olmuştur da; radyasyon ve âni ısı değişimleri gibi yine akılsız, şuursuz ve iradesiz olan çevresel etmenler aracılığıyla, hayvanlar âleminde gözlemlediğimiz bu son derece düzenli ve anlamlı ilişkiler yumağını oluşturabilmiştir? Eğer ilk canlı hücrenin başlangıçtaki üreme faaliyeti; akılsız, şuursuz ve iradesiz DNA'sının kendi kendini eşlemesiyle gerçekleşiyor idiyse; sonradan nasıl olmuştur da; her canlı organizma türü kendi atasından aldığı genetik veraseti, tenâsül yoluyla ardından gelen yeni nesillere aktarmaya karar vermiştir? Eğer bu, tesadüflerin eline terkedilmiş, mutasyon, adaptasyon ve modifikasyon sürecinin bir işi ise; niçin insan kendi beyninin sırlarını bile çözmekten âcizdir? Hangi tesadüf, bu âcizliği doğurabilecek bir mükemmelliğin altına imzasını atabilir? Daha açıkçası, ilk olarak kendi kendine meydana gelen tek hücre, nasıl olup da yine kendi kendine çoğalmaya başlamış ve çoğalmanın belli bir aşamasında, birden karar değiştirip, "Artık bundan sonra bölünerek çoğalmak yerine, tenasül yolu ile çoğalmaya başlayacağız. O halde bu iş için ilk önce erkek ve dişi olarak iki farklı cinse ayrılmamız gerekir." diyebilmiştir? Daha basit bir ifadeyle, bir hücreler yığını, nasıl olmuştur da evrimsel sürecin belli bir aşamasında doğurganlık özelliğini kazanmıştır? Hangi tesadüf, bu kadar kurnazca ve zekice bir açılımı sağlayabilir? DNA'larının kendi kendilerini eşlemesiyle çoğalan bu hücreler yığını, erkek ve dişi cinsi belirlemeye ve oluşturmaya nasıl karar vermişlerdir?

Hücre içerisinde yer alan DNA'ların yapılarındaki nükleotidlerin özel ve anlamlı dizilişlerine bağlı olarak değişiklik arzeden kalıtsal özellikler, hangi aklın, şuurun ve iradenin bir tasarrufudur? Tek bir hücre, son derece karmaşık canlıların oluşumuna dayanak oluşturabilecek zenginlikte bir programı işletme aklını, bilgisini ve iradesini kimden ya da nereden almıştır? Çünkü eğer daha sonraki en gelişmiş canlının hayat programı, bütün canlıların kaynağı olan bu tek hücre içerisinde programlanmış ya da genetik olarak kodlanmış değilse, daha sonra oluşan bu canlılar, söz konusu programları ya da birbirlerinden çok farklı genetik şifreleri kimden almışlar ya da nereden edinmişlerdir?

Evrimci bu ve bunun gibi sorulara hangi gözleme ve deneye dayalı olarak cevap verebilecektir? Hangi evrimci, meydana gelen ilk hücrenin, hayat programını ya da bütün canlılara kaynaklık edebilecek zenginlikteki genetik özelliklerini inceleyebilmiştir?

Evrimci adına diğer bir hazin tablo da şudur: Hâlâ mutasyon, adaptasyon ve modifikasyon süreçleri içerisinde sonraki farklı nesillere geçişleri izah etmemize yardımcı olabilecek ara fosil örnekleri bulunamamıştır.

Kısacası, evrimcinin dilinde bu tür sorulara cevap olarak ileri sürebileceği tek bir sihirli sözcük vardır: **Tesadüf…** Ona göre her şey milyarlarca yılı kapsayacak

ölçüde çok yavaş ilerleyen evrimsel bir süreci izleyerek tesadüf eseri meydana gelmiştir.

Bugün bilim, söz konusu evrimsel süreci hızlandırabilecek teknolojik imkânlara kavuşmuştur. Canlı hücrelerinin biyolojik yapıları, bunların nasıl oluştukları ve çalıştıkları konusu büyük ölçüde aydınlatılmıştır. O halde ileri teknoloji ile donatılmış laboratuvar ortamlarında canlı hücreler üretilebilmeli ve bunlardan daha karmaşık yapıdaki gelişmiş canlılar meydana getirilebilmelidir. Ne var ki, bilim bu konuda henüz tek bir adım bile atabilmiş değildir. Modern bilim son derece sofistike cihazlarla donatılmış laboratuvar ortamlarında yapılan bunca çabalara rağmen, şu ana kadar "organik varlıktan biyolojik (canlı) varlığa geçişi başaramamıştır."[14]

Çağdaş bilim adamları, bunca imkânlara rağmen tek bir canlı hücreyi bile meydana getiremezken; akıldan, bilgiden, bilinçten ve iradeden yoksun bir tabiat nasıl olmuş da hem de tesadüflere bağlı olarak milyonlarca yaratılış harikası canlıyı var etmeyi başarabilmiştir? Kur'ân'da, insanın ilk yaratılışla ilgili bir bilgi elde etmesinin imkânsızlığı şöyle ifade edilmektedir: "Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurdum. Saptıranları hiçbir işte asla yardımcı da edinmedim."[15]

Ayrıca Kur'ân, varoluşun kökenini bizzat tabiatın kendisine ve evrimsel süreçlere bağlayanları şu sorularla muhatap kılmaktadır: "(Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler bitirdik. Allah ile birlikte başka bir tanrı mı var? Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur. (Onlar mı hayırlı) yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından (yer altından ve yer üstünden) nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'tan başka bir ilâh mı var? Doğrusu onların çoğu (hakikatleri) bilmiyorlar. (Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah'tan başka bir ilâh mı var? Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz! (Onlar mı hayırlı) yoksa karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran, rahmetinin (yağmurun) önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen mi? Allah'tan başka bir ilâh mı var? Allah, onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehtir. (Onlar mı hayırlı) yoksa ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden ve sizi hem gökten hem yerden rızıklandıran mı? Allah'tan başka bir ilâh mı var? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız siz kesin delilinizi getirin!"[16]

İnsanların çoğunun bu hususlarda hiçbir bilgisi yoktur. Onlar sadece, inkârcılıklarına bir temel oluşturabilmek için zanna göre hüküm vermektedirler.[17]

Kısaca ifade etmek gerekirse, biz tabiata bir bütün olarak göz attığımızda, onda kendi kendisini programlayıp var edebilecek bir akıl, irade ve kudret göremiyoruz. Akıllı, şuurlu ve bilgili bir varlık olarak insan, evrenin gözlemlenebilen bölümündeki en üstün yaratık olmasına rağmen kendi kaderine hâkim olamadığı halde, nasıl olur da böylesi bir tabiat kendi kaderinin hâkimi olarak kendi kendisini var edebilir?

---

[14] Hüseyin Aydın, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yayınları, Ankara 1999, s. 92-93).

[15] el-Kehf 18/51.

[16] en-Neml 27/60-64.

[17] el-Câsiye 45/24.

IV. Materyalist ve Pozitivist Görüşlerin Açmazı

Materyalist, algı ötesi bir gerçekliğin bulunamayacağını iddia eder. Ona göre bütün gerçeklik duyulur âlemin varlığıyla sınırlıdır. O halde bu âlemin varlığı için algı ötesi olan yaratıcı bir sebebin mevcudiyetinden söz etmek mümkün değildir.

Âlemin bir yaratıcısının bulunmadığını, dolayısıyla maddenin ezelî olduğunu iddia eden **materyalist**, sadece bir varsayımda bulunmaktadır. Çünkü o, âlemin var oluşunu bizzat gözlemlemiş değildir.

Bu noktada, algı ötesi varlıkların bulunamayacağını iddia eden materyalist ya da **pozitivist** aynı şekilde mümine, "Sen de âlemin Tanrı tarafından yaratıldığını gözlemlemedin. O halde nasıl âlemin onun tarafından var edildiğini iddia edebilirsin?" sorusunu yöneltebilir.

Burada dikkatlerden kaçmaması gereken nokta şudur: Mümin, sonuca aklî çıkarsama yoluyla giderken, materyalist ya da pozitivist, bizzat gözlem yoluyla gittiğini iddia etmektedir. Yani mümin, maddede kendi kendisini var edebilecek herhangi bir yaratıcı güç ve nitelik görmediği için, onun yaratıcı bir güç ve niteliğe sahip başka bir varlık tarafından var edildiğini düşünürken; materyalist ya da pozitivist doğrudan gözleme dayalı bir çıkarsamada bulunduğunu ileri sürmektedir. Pozitivist, "Ben sizin tanrı dediğiniz şeyi görmüyorum; o halde o yoktur." iddiasında bulunurken; mümin, "Ben onu görmüyorum ama onun sonsuz bilgisine, iradesine ve kudretine işaret eden eserlerini görüyorum, o halde o vardır." demektedir. Bu bakımdan Tanrı'yı görmediği için maddenin kendi kendisine var olduğunu söyleyen pozitivist, sanki maddenin kendi kendisini var ettiğini gözlemlemiş gibi bir yaklaşım içerisinde bulunmaktadır. Aslında bilinçsiz, idraksiz ve iradesiz bir maddenin kendi kendisini var ettiğini söyleyen materyalist ya da pozitivistin, bunu söyleyebilmesi için bizzat maddenin kendi kendisini yarattığını gözlemlemiş olmasından başka bir yolu da yoktur.

Algı ötesi hiçbir şeyin varlığının kabul edilemeyeceği meselesine gelince, bu da tamamen bir varsayımdan ibarettir. Çünkü insanoğlu henüz âlemin sınırlarını keşfetmiş değildir. Bu yüzden onun en hassas ve güçlü aletler yardımıyla bile algılayamayacağı bir yerde ve boyutta başka varlıkların bulunmadığını söyleyebilmesini gerektirecek hiçbir somut kanıt yoktur.

Bir şeyin varlığının kabul edilebilmesi için bizzat beş duyuyla doğrudan algılanması da gerekmez. Biz elektrik kablosunun içerisinden geçen elektrik akımının bizzat kendisini gösterememekteyiz. Onu fotoğraflayabileceğimiz ve elektrik dediğimiz şey işte budur diyebileceğimiz herhangi bir imkâna da sahip değiliz. Ama elektriğin varlığını, oluşturduğu güçten ve çok çeşitli etkilerinden hareketle zorunlu olarak bilmekteyiz. Dolayısıyla bizim, Allah'ın varlığını kabul edebilmemiz için de mutlaka O'nun zatını somut olarak gösterebilmemiz gerekmez. Tıpkı elektrikte olduğu gibi, O'nun varlığını da eserlerinden ve fiillerinden hareketle bilebiliriz.

"Allah'ın zatını niçin göremiyoruz?" sorusu, "Elektriğin kendisini niçin göremiyoruz?" sorusuna benzemektedir. Her varlığın, varlık hiyerarşisindeki

mertebesi farklıdır. Allah, yaratılmış hiçbir varlığa benzemediği için –aksi takdirde O'nun da diğer varlıklardan bir farkı kalmazdı– varlık hiyerarşisindeki mertebelerin en üstünde bulunmaktadır. Bu yüzden O'nun beş duyuyla idrak edilmesi mümkün değildir. Biz varlık hiyerarşisindeki mertebelerin daha alt düzeylerinden birinde bulunan elektriği göremediğimiz halde, nasıl olur da varlık hiyerarşisindeki mertebelerin en üstünde bulunan Allah'ı görebiliriz?

Ayrıca Allah'ı görmüş olsaydık, nasıl olur da hür bir şekilde O'nun ilminin her şeyi kuşattığını ve O'nun her şeye gücünün yettiğini bilebilir ve böylece O'na saygımızı iletebilirdik. Eğer O, açık bir şekilde görülseydi, herkes zorunlu olarak O'nun varlığını kabul eder, dolayısıyla O'nun buyruklarına boyun eğerdi. O zaman da her şeyi kendisiyle hür bir şekilde yargıladığımız akla sahip olmamızın bir anlamı olmazdı.

Bu konuda sürekli olarak tekrarlanan; fakat anlamlı olan klasik bir örnek de insanın aklıdır. Biz aklımızın varlığından kuşku duymuyoruz. Çünkü onun aracılığıyla düşündüğümüzü, akıl yürüttüğümüzü ve her şeyi kavradığımızı zorunlu olarak biliyoruz. Ancak onun kendisine bizzat dokunamıyor, işte akıl dediğimiz nesne budur diye gösteremiyoruz. Bu itibarla bir şeyin var olarak kabul edilebilmesi için beş duyu vasıtasıyla kavranması zorunlu değildir.

Dolayısıyla, yaratıcı bir varlığın var olduğunu kabul edebilmemiz için mutlaka onu algılamamız gerekmiyor. Nasıl aklımızın varlığını birtakım işaretleri ve belirtileri aracılığıyla zorunlu olarak biliyorsak, her şeyin bir yaratıcısı olduğunu da aynı yolla zorunlu olarak bilebiliriz. Bunun en güzel örneklerinden biri de elektriğin varlığıdır. Çünkü onun varlığını da eserlerinden ve fiillerinden hareketle bilebiliriz. "Allah'ın zatını niçin göremiyoruz?" sorusu, "Elektriğin kendisini niçin göremiyoruz?" sorusuna benzemektedir. Her varlığın varlık hiyerarşisindeki mertebesi farklıdır. Allah, yaratılmış hiçbir varlığa benzemediği için varlık hiyerarşisindeki mertebelerin en üstünde bulunmaktadır. Bu yüzden O'nun beş duyuyla idrak edilmesi mümkün değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
KÖTÜLÜK

V. Tanımı

“Kötülük nedir?” sorusuna farklı cevapların verildiğini görürüz. Kötülük; insanın tabiatına aykırı ve zararlı olan; ayıplanan ve yerilen şeydir. Ancak kötülük de iyilik gibi insanın çok yakından tanıdığı bir şeydir. Bu yüzden Kur’ân-ı Kerim, iyilik/ihsan gibi onun da tanımını yapmaz. Bununla birlikte pek çok âyette, ondan uzak durmamızı öğütler. Kur’ân, kötülüğü anlatmak için, “şer, fahşâ, münker, sû’, seyyie, ism, zenb, zulüm, fısk ve fücûr”[18] gibi kavramları kullanır. Bunların hepsinin ortak noktası fıtrata aykırı oluşlarıdır. Fıtratla kastettiğimiz şey ise kısaca, doğruya, gerçeğe, iyi ve güzel olana meyletme ve bunların zıtlarından kaçınma yeteneğidir.[19] Cenâb-ı Hak, adaleti ve iyiliği emrettiği âyette, çirkinliği, hoş olmayanı ve azgınlığı yasaklamış, ancak bunların neler olduğunu açıklamamıştır.[20] Çünkü insan, yaratılışı/fıtratı gereği her ikisini de tanıyabilecek bir yeteneğe sahiptir.[21]

Bu bakımdan kötülük/şer, lügatte “kötü kişinin fiili” olarak tanımlanmıştır. Bu anlamıyla kötülük; iyinin/hayrın zıddıdır. Genelde kötülük, doğal, ahlâkî ve metafiziksel olmak üzere üç kısma ayrılır. Hastalıklar, ıstıraplar vb. doğal; yalan, düşmanlık vb. ahlâkî; eşyanın kusurdan bütünüyle arındırılmamış olması ise metafiziksel kötülükler listesinde yer alır. Ancak doğal ve metafiziksel kötülük listesinde yer alan kötülükler; görünürde kötü olarak algılansalar da hikmetleri açısından bakıldıklarında bizzat hayır/iyi olan fiiller olarak da nitelendirilebilir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu konu ayrıntılarıyla birlikte ele alınacaktır.

---

[18] el-Bakara 2/203; el-En‘âm 6/145; en-Nahl 16/90; et-Tekvîr 81/9; eş-Şems 91/8.

[19] er-Rûm 30/30.

[20] en-Nahl 16/90.

[21] eş-Şems 91/8.

VI. Mahiyeti

Kötülüğü tanımak istediğimizde, dış dünyada ona parmağımızla dokunamadığımızı farkederiz. Bu yüzden filozoflar, onu "yokluk" olarak tanımlamışlardır. Dış dünyamızda, işte kötülük budur diye gösterebileceğimiz somut bir varlık yoktur. Bununla birlikte kötülüğün parmağımızla dokunduğumuz şeyler kadar gerçek olduğunu biliriz. Çünkü o vardır ve bizi rahatsız etmekte, acıtmakta ve incitmektedir. Ama neredèdir? Belki yüreğimizde, belki de bir yaramızın içinde… Belki yerin altında, belki üstünde belki de göklerde…

Kötülük, bazen gaddar bir yürek olarak çıkar karşımıza, bir eşkıya kılığında vurur bizi… Bazen kulakları sağır edecek ölçüde bir gürültüyle gelen büyük bir yer sarsıntısı! Bazen bir fırtına olur, bazen de başımıza şiddetli bir dolu olarak yağar! Sonuç hep aynıdır. Sevmeyiz onu, ürker ve kaçarız ondan. Bu yüzden yakalamak, dokunmak ve yok etmek isteriz ama elimize, avucumuza alamayız onu. Soluğunun ve nefesinin hışırtısını kulağımızda hissedemeyiz ama kışkırtıcı fısıltısını yüreğimizde duyarız. Bu yüzden o, bir yönden var, diğer bir yönden ise yoktur. Acı, iç sıkıntısı, nefret, kin, öfke ve gaddarlık olarak vardır ama onun dokunacağımız bir bedeni, bünyesi ya da kalıbı yoktur. Her türlü kılıkta yaklaşır bize, ancak görüp duyamayız onu!

Kötülük, ademîdir, yokluk türündendir. Onun aslı ve mahiyeti yokluktur. İyiliğin yokluğudur o. "Bir yerde kötülük var." dediğimizde, kastettiğimiz şey, aslında; iyiliğin eksikliğidir. İyiliği tam olan, en kâmil olandır. Kemalin derecesi, iyiliğin derecesi kadardır. Kâmil insan dediğimiz kişi, iyiliğin en yüksek mertebesinde bulunandır. O, iyidir, tamdır ve olgundur. Kötülük yoktur onda. Çünkü beşerî anlamda eksik bir yönü bulunmaz onun!

Yaramız acı verir, sıkar bizi. Çünkü sıhhat yönünden eksiktir yaralı uzvumuz. Kötülük yokluktur; iyiliğin yokluğu... İyilik bitince varlık da biter, yokluk başlar. Hiçbir iyiliğin bulunmadığı yerde, yalnızca yokluk vardır. Yokluktan daha büyük bir kötülük yoktur. Belki de bu yüzden eksikliğine rağmen varlığı yokluğa tercih etmiştir yaratan.

Bazı filozoflar kötülüğü eşyanın eksikliğine bağlarlar ve onu iyiliğe nispetle çok az olarak görürler. Onlara göre "Keşke hiç kötülük olmasaydı!" demek; "Hiçbir şey var olmasaydı." demekle eşdeğerdir. Çünkü onlar açısından eşya, doğası gereği eksiktir ve bu yüzden onda kötülüğün bulunması kaçınılmazdır. Bu sebeple az bir kötülük olacak diye çok sayıda iyiliğin var edilmemesi daha büyük bir kötülüktür.[22]

Bu, onların yaratılış felsefelerinden kaynaklanan aşırı iyimser bir görüştür. Çünkü onlara göre mutlak iyi ve güzel olan yalnızca Tanrı'dır. Dolayısıyla eşya, O'nun varlığına nispetle zorunlu olarak eksiktir. Eksik olanda ise kötülüğün bulunması kaçınılmazdır. Eşyayı böyle gören filozofların yaratılış felsefelerini, Kur'ân'ın yaratılış ilkeleriyle kıyasladığımızda, kabul etmek zordur. Bununla birlikte, onların kötülüğü yokluk türünden bir şey olarak görmelerinde bir gerçeklik payı vardır. Gerçekten de kötülük dış dünyada gerçekliği olan somut

bir şey değildir. Bir yönüyle o, iyiliğin eksikliği olarak görülebilir.

Allah dileseydi, elbette hiçbir eksikliğin, dolayısıyla kötülüğün bulunmadığı bir dünya da yaratabilirdi. Allah'ın mutlak iyi olması, O'nun dışındaki her şey eksik olduğu için mutlaka içerisinde kötülük barındırmasını gerektirmez. Çünkü mutlak iyiye nispetle daha az iyi olanlar, içlerinde hiçbir kötülük bulundurmadan da iyi olmaya devam edebilirler. Meselâ içerisinde hiçbir kötülüğün bulunmadığı cenneti ya da melekût âlemini bu kategoride görebiliriz. Bu itibarla kötülüğün varlığının sebeplerini başka bir yerde aramak gerekir. Allah, varlığın bütün imkânları ve yönleriyle birlikte tezahür etmesini arzulamıştır. Kötülük de bu imkânlar içerisindedir. Dolayısıyla O'nun var oluşunun özel hikmetleri ve sebepleri vardır. Bu hikmetlerden bir kısmını aşağıda açıklamaya çalışacağız.

---

[22] Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, İstanbul 2001, s. 27-28; Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, 1997, s. 26-27.

VII. Kaynağı

Kur'ân, kalpleri imanın nuruyla aydınlanmamış ya da iman kalplerine iyice yerleşmemiş karamsar insanların kötülüğün kaynağını tespitleri konusundaki tutumlarını, münafıkların Hz. Peygamber'e yaklaşımları bağlamında çok net bir şekilde ortaya koyar: Bu tür insanların başına bir iyilik gelirse; "Bu Allah'tandır." derler, bir kötülüğe uğrarlarsa, Hz. Peygamber'e hitaben, "Bu, senin hatan ve uğursuzluğun yüzündendir." derler. Halbuki yaratma bakımından hepsi Allah'tandır. Kısacası yaratma sebebi açısından bakıldığında insanın başına ne iyilik gelirse Allah'tandır, ne kötülük dokunursa, bu da kesinlikle onun kendi elleriyle işlediği hataları yüzündendir.[23]

Kötülüğün fiillere bağlı olarak ortaya çıkan bir olgu olduğu dikkate alınırsa, doğal olarak onun kaynağını söz konusu fiillerin fâillerinde aramak gerekecektir. Bu açıdan baktığımızda, insan fiillerine bağlı olarak ortaya çıkan ahlâkî kötülüklerin kaynağı, kötülüğün onun tarafından seçilmiş ve istenilmiş olmasıdır. Ancak doğal ve metafiziksel kötülük listesinde yer alan kötülüklere baktığımızda, durum biraz farklıdır. Bu tür kötülükler, her ne kadar görünüşleri itibariyle kötü olarak algılansalar da, ilâhî iradeye bağlı olarak gerçekleşmeleri yönünden değerlendirildiklerinde, bizzat iyi ve güzeldirler. Çünkü ilâhî iradenin onların gerçekleşmelerine izin vermiş olması, bizzat iyi ve güzel olanın ortaya çıkmasına vesile olmaları yönündendir. Görünürde kötü olarak gözüken olgu ve olayların nasıl olup da bizzat iyi ve güzel olana vesile oldukları ise onların yaratılmasındaki hikmetlerle ilişkili bir konudur.

---

[23] en-Nisâ 4/78-79.

VIII. Yaratılmasındaki Hikmet

Kur'ân açısından baktığımızda, her canlının olduğu gibi insanın da kaderi sonunda ölümü tatmaktır. Ancak ölüm sonsuz bir yok oluş değil, bu dünyada ekilen iyilik ya da kötülük tohumlarının ebedî semeresinin görüleceği sonsuz âhiret yurduna açılan bir kapıdır. Bu yüzden bir imtihan olarak Allah tarafından başımıza iyilik ve kötülük verilir. Sonunda imtihanın sonucunu görmek için O'nun huzuruna çıkarız.[24]

Bu imtihan, ilâhî hikmete bağlı olarak herkes için farklı şekillerde tezahür edebilir. O, kimileri için biraz korku, kimileri için biraz açlık ve kimileri için de mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz eksiltmek tarzında olabilir. Kur'ân, sabredenleri sonsuza kadar sürecek bir bahtiyarlıkla müjdeler.[25]

Evrenin sonsuz hikmet sahibi bir zat tarafından yaratıldığı açık olarak görüldüğüne göre, O'nun her fiilinde –her ne kadar izlerini açık bir şekilde göremesek de– bir hikmetin bulunduğunu kabul etmemiz gerekir.

Sonsuz hikmet sahibi zatın hiçbir işi boş değildir. O, evreni ve onun içerisindeki, milyonlarca canlı türünün misafir olduğu dünyayı, sırf yok olmak üzere yaratmış değildir. Dünya atmosferinin içerisindeki her şeyle insanın yaşamı arasındaki muhteşem uyum, her ikisinin de boş yere yaratılmadığının açık kanıtıdır. O halde her ikisi de mutlak yokluğa mahkûm görülemez. Bu durum, çok açık bir şekilde her ikisinin yok oluşunun ardından gelecek olan yeni bir hayata işaret etmektedir. Dolayısıyla her ikisinin mâruz kaldığı olayları, bu yeni hayatın amacına ve şartlarına uygun tarzda değerlendirmek gerekecektir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî *Mesnevî*'sinde bu gerçeği anlatırken şöyle bir hikâyeyi aktarır:

"Mûsâ dedi ki: Ey sorgulama ve hesap gününün sahibi Tanrı! Yapıp düzdün, niçin yine bozar, yıkarsın?

Cana canlar katan erler, dişiler yaratırsın… Sonra bunları yıkar, mahvedersin; niçin?

…

Tanrı buyurdu ki: Ey akıl sahibi Mûsâ! Mademki sordun, gel de cevabını duy!

Ey Mûsâ, yere bir tohum ek de bunun sırrını anla, insafa gel!

Mûsâ, tohum ekti, ekin bitti, kemale gelip başaklandı, güzelce, düzgünce yetişti!

Orağı alıp biçmeye başladı. Gaybdan kulağına bir ses geldi:

Niçin ekiyor, besliyorsun da kemale gelince kesiyor, biçiyorsun?

Mûsâ dedi ki: Yâ rabbi! Burada tane de var, saman da… Onun için kesiyorum.

Çünkü tanenin saman ambarına konması lâyık değil… Saman da buğday ambarına konursa yazık olur!

Bu ikisini karıştırmak hikmete uygun olamaz. Mutlaka elerken ayırt etmek lâzım.

Tanrı dedi ki: Bu bilgiyi sen kimden aldın da bir harman meydana getiriyorsun?

Mûsâ: Tanrım! Bana bu temyizi sen verdin dedi. Tanrı dedi ki: Öyleyse bende nasıl olur da temyiz olmaz?

Halk arasında temiz ruhlar da var, topraklara bulanmış kara ruhlar da…

Buğdayları samandan ayırmak nasıl lâzımsa bu iyiyi de kötüden ayırmak vâcip!”[26]

Akıllı ve hür iradeli olarak yaratılan insan, bu dünyada geçici olarak bulunduğuna göre, onun geçici olmayan yeni hayatına hazırlanmak üzere buraya gönderildiği âşikârdır. İşte görünürde kötülük olarak algılanan olgu ve olaylar, bu hazırlığın doğal birer parçası durumundadırlar. İnsanın onlar karşısındaki tutumu ve tercihleri, yeni hayatının tarzını ve yönünü belirleyecektir. İşte bu yüzden o, biraz açlık, biraz korku, canlardan, mallardan ve ürünlerden biraz eksiltmekle denenmektedir. Ayrıca bu denenme sürecinde, belâ ve musibetler insanın mücadele ruhunu güçlendirebilir. Onun sabır ve tahammül gibi üstün melekelerini güçlendirerek kâmil/olgun insan olma yolculuğundaki hedefine biraz daha yaklaşmasını sağlayabilir.

Diğer taraftan kötülükler, bize kendilerinden sakınmamız gerektiğini de öğretir. Bu öğrenim sürecinde insanın ufku genişler, araştırma ve keşif arzusu güçlenir. Böylece insan kötülüklerden korunmaya çalışırken hayatını kolaylaştıran pek çok teknolojik buluşun altına imzasını atar.

Özetle, evrenin her bir parçası, sonsuz hikmet sahibi bir zat tarafından yaratıldığına açıkça işaret etmektedir. O halde bu yaratıcının hiçbir fiili hikmetsiz ve boş olamaz. Dolayısıyla O, evreni ve insanı sırf yok olmak üzere yaratmamıştır. Çünkü bir şeyi büyük bir hikmet ve yüksek bir sanatla sırf yok olmak üzere yaratmış olmak, boş ve anlamsız bir iştir. Bu bakımdan evren ve içerisindeki her türden şey, var oluş gayelerine uygun bir hikmetle yaratılmıştır. Görünürde kötü olarak gözüken şeyler de bu hikmetin birer gereği olarak var edilmiştir. Kötülükler, bize mücadele ruhu kazandırarak olgunlaşmamız; kendilerinden sakınma güdüsüyle yaptığımız araştırmalar sonucunda hayatımızı kolaylaştıracak birtakım buluşların altına imza atmamız gibi konularda katkı sağlayabilir.

---

[24] el-Enbiyâ 21/35.

[25] el-Bakara 2/155.

[26] Mevlânâ, *Mesnevî*, çeviren: Veled İzbudak, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, IV/241-243.

IX. Göreceliliği

İnsan aceleci bir varlıktır.[27] Çoğu defa işin sonunu görmeden hemen hükmünü verir. Özellikle de işler başlangıçta biraz kötü gittiğinde sonunu beklemeye hiç tahammül edemez. Halbuki önemli olan sonuçtur. Her güçlüğün ardında bir kolaylık vardır.[28] Nice hoşumuza gitmeyen işlerin sonuçta bize iyilik getirdiğini görürüz. Bu yüzden aceleci olmamamız, Allah'a tevekkül edip işin sonucunu sabırla beklememiz gerekir. Çünkü işin sonucunu biz bilemeyiz. Hoşlanmadığımız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir. Her şeyin başlangıcını ve sonunu bütün yönleriyle bilen yalnızca Allah'tır.[29]

Bu itibarla kötülüğün diğer bir yönü de onun göreceli olmasıdır. Bununla kastettiğimiz şey, birine göre iyi olanın diğerine göre kötü olması, dolayısıyla kötülüğün evrensel bir görünümünün bulunmaması değildir. Onun göreceliğinden kastımız, aynı fiilin ya da olgunun bir durumda kötü, diğer bir durumda ise iyi olmasıdır: Müslüman yurdunun varlığını, müslüman halkın ırzını, namusunu ve canını korumak için savaşmak; can ve mal kaybı gibi birtakım sonuçları itibariyle kötü görülse de büyük yararlarından dolayı iyi ve güzeldir. Yine meselâ adam öldürmek bir durumda iyi, diğer bir durumda ise kötüdür: Vatan savunması esnasında düşman askerini öldürmek iyi ama haksız yere, sırf bir insanın servetini gasbetmek için öldürmek ise kötüdür.

Konuya bu açıdan baktığımızda, iyilik ve kötülük vasfını kazanan şeylerde, onların iyilik ve kötülük yönlerini bilmemiz gerekir. Mesela yalan sırf söz olduğu için değil, başkasının aldanmasına sebep olduğu, dolayısıyla kendimize ve başkasına zarar verdiği için kötüdür. Bu, yalan sözün zatî bir özelliğidir. Herhangi bir söz, zatında bu özelliği taşıdığı sürece onun hakkında yalan hükmünü vermemiz gerekir. Bununla birlikte herhangi bir söz ya da fiil, zatî özelliklerinden dolayı kötülük vasfını kaybetmemekle birlikte, daha büyük bir kötülüğün önlenmesine vesile olduğu için görece olarak iyi görülebilir. Meselâ yalanın, ayrılmak üzere olan karı-kocanın arasını düzeltmek gibi yararına inanıldığı durumlarda konuşulması kötü değil, iyidir. Bu, yalanın zatındaki kötülük yönünü ve özelliğini kaybetmesinden dolayı değil, onun aracılığıyla daha büyük bir kötülüğün önlenmesi sebebiyledir.

Kısaca söylemek gerekirse, eşya ve fiiller zatlarında taşıdıkları özellikleri sebebiyle iyilik ve kötülük vasfını kazanır. Bu özellikler, adam öldürme örneğinde olduğu gibi belli durum ve şartlara bağlı olarak değişebilir. Ancak eşya ve fiiller bu belli durum ve şartlara bağlı olarak ortaya çıkan özellikler dolayısıyla hep aynı hükmü alır. Adam öldürmeyi, vatan savunması örneğinde olduğu gibi belli bir durumda iyi kılan özellik, kazandırdığı yararlı sonuçlardır. Onu kötü kılan özellik ise gasp örneğinde olduğu gibi getirdiği kötü sonuçlardır.

Kötülüğün bu objektif yönünün yanında sübjektif bir tarafı da vardır. Evet, yalan aldatıcılık yönüyle zarar verdiği için kötüdür. Haksız yere adam öldürmek, kişinin en değerli varlığını yok ettiği için kötüdür. Bunların hepsi, ahlâkî anlamdaki kötülüğün, taşıdığı özelliklerden dolayı objektif olarak bilinebileceğini gösterir bize. Ancak bir de doğal kötülükler vardır. Yıkıcı ve öldürücü depremler,

büyük kayıplara yol açan tsunamiler vb. korkunç felâketleri bunlara örnek olarak verebiliriz. Aslında bunların, dış görünüşleri itibariyle kötü görünmekle birlikte iyi tarafları da vardır. Meselâ depremler, yer üstünde büyük kayıplara ve acılara sebep olsa da, yer altı kaynaklarının yeryüzüne çıkmasına katkı sağlar. İnsanlara evlerini daha sağlam yapmalarını öğretir; onları bu doğrultuda düşünmeye ve araştırmaya sevkeder. Böylece teknoloji gelişir ve insanlık, hayatını kolaylaştıracak pek çok buluşun altına imzasını atar. Onların âhirete dönük faydaları ise çok daha büyüktür. Sevap kazanmak için büyük fırsat oluşturur insanlar için! Sabırla karşılanıp ibret alınması durumunda, cennetin birer vesilesi olabilir büyük felâketler. Kaybedenler ise her iki dünyada da kendi hataları ve düşüncesizlikleri yüzünden kaybederler.

Bu bakımdan doğal kötülüklerde de belli yönlerden bir görecelik söz konusudur. Mevlânâ, bu durumu bir şiirinde çok güzel ifade eder:

“Görüyorsun ya, dünyada mutlak olarak kötü bir şey yoktur. Kötü, buna nispetle kötüdür. Sonra şunu da bil ki,

Âlemde hiçbir zehir yahut şeker yoktur ki birine ayak, öbürüne ayak bağı olmasın!

Evet... Birine ayak olur, öbürüne bukağı. Birisine zehirdir, öbürüne şeker gibi tatlı!

Yılanın zehiri, yılana hayattır, insana ise ölüm!”[30]

Bu mısralar bize şunu öğretir: Evrende mutlak kötülük yoktur. Bir yönüyle kötü olan başka bir yönüyle iyi olabildiği gibi; birine göre iyi olan bir başkasına göre kötü olabilir. Kuzuya göre kurt, ota göre de kuzu kötüdür. Birisi için hayat sebebi olan, bir başkası için ölüm sebebidir. Birini ağlatan, öbürünü güldürmektedir. Zıtlıkların birleşiminden kurulu bir düzen vardır karşımızda. Niçin böyledir de başka türlü değildir? İşte bu soru, bu çalışmamızın temel konusunu oluşturmaktadır. Bundan sonraki bölümlerimizde bu sorunun cevabını aramaya çalışacağız.

Sonuç olarak aynı fiil ya da olay, farklı durum ve şartlara bağlı olarak kazandığı özelliği sebebiyle farklı vasıflar kazanır. Bu özellikler değişmediği sürece, fiilin onlar sebebiyle kazandığı vasfı da değişmez. Meselâ vatan savunması esnasında düşman askerini öldürmek iyi; gasp maksadıyla masum bir insanı öldürmek ise kötüdür. Çünkü aynı fiil bir durumda iyi, diğer bir durumda ise kötü niyetle işlenmiştir. Yine bir deprem olayı, onu sabırla göğüsleyene, getirdiği yıkımda, kendi hatasını görüp düzeltmeye çalışana nispetle iyi; kendisinde hiçbir kusur aramadan feryadı figân edene nispetle ise kötüdür. Çünkü ilk durumun sonunda sevap, diğerinde ise azap vardır.

---

[27] el-İsrâ 17/11.
[28] el-İnşirâh 94/5-6.
[29] el-Bakara 2/196; en-Nisâ 4/19.
[30] Mevlânâ, *Mesnevî*, V/6.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
İLÂHÎ ADALET VE RAHMETİN KUR'AN'DAKİ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Bu başlık altında, Kur'an'da ilâhî adalet ve rahmetin genel görünümlerini sunmaya çalışacağız. Bunun, ileride ele alacağımız konuların daha net anlaşılabilmesi için gerekli olduğuna inanıyoruz.

X. İlâhî Adaletin Kur'An'daki Genel Görünümü

A. İlâhî Adalet

Kur'an'da, ilâhî adalete daha çok Allah'ın herkese yaptığının hesabını mutlaka soracağı[31] ve hiç kimseye asla en ufak bir zulüm yapmayacağı şeklindeki uyarılarla atıfta bulunulur. Hesap günü insana her türlü amelinin karşılığı eksiksiz olarak verilir. Zerre kadar iyilik yapan onun karşılığını, zerre kadar kötülük yapan da onun karşılığını görür.[32] Kur'an, zihinlere Allah tarafından hiç kimseye zerre ağırlığınca bile olsa zulüm yapılmayacağı düşüncesini kesin bir biçimde yerleştirir.[33]

Bu açıdan bakıldığında ilâhî adalet, Allah'ın herkese yaptığının hesabını sorması ve hiç kimseye en küçük bir haksızlıkta bulunmaması, herkese hakkının karşılığını tam olarak vermesidir. Allah, kullarına amellerinin karşılığını, rahmetinin bir gereği olarak kat kat verebilir,[34] ancak asla onda bir eksiltmede bulunmaz.

B. Kur'an'daki Genel Görünümü

1. Eşitsizliklerin İlâhî Adalet Açısından Görünümü

Beşerî açıdan bakılınca adalet, "Herkese kendisine ait olanı vermek, hak ettiği şekilde davranmak ve haklar konusunda eşit muamele etmek." şeklinde görülebilir. Bazı kimseler, Allah'ın fiillerine de bu çerçeveden bakınca derin bir yanılgı içerisine düşebilmekte ve şu türden sorular sorabilmektedirler: Bu dünya bir deneme yurdu ise, niçin herkes eşit şartlarda denenmemektedir? Niçin birisi soğuktan donarken öbürü terlediği için kazağını sırtından çıkarmak zorunda kalmaktadır? Niçin birileri hastane odalarında inim inim inlerken diğerleri neşe içerisinde kahkaha atmaktadırlar? Buna benzer pek çok soru sorulabilir. Ancak bunların hiçbiri ilâhî adalete yakıştırılamaz. Çünkü insan, olaylara kendi adalet penceresinden baktığında görünen manzara budur.

Şimdi olaylara bir de ilâhî adalet penceresinden bakalım: İnsanların aynı soruları cevaplamak için yarışan öğrencilerin durumunda olduğu gibi aynı şartlarda imtihan edilmeleri ne ölçüde mümkündür? Öncelikle bu sorunun cevabını arayalım.

Herkesin sağlıkla, huzur, güven ve zenginlikle imtihan edildiği bir dünya, ne kadar olasıdır? Böyle bir dünyada, insanlar birbirlerinin ihtiyaçlarını nasıl karşılayabilecektir? Hiç kimsenin paraya ihtiyaç duymadığı bir dünyada, insanlar barınma, giyinme ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını nasıl sağlıklı bir şekilde karşılayabileceklerdir? Böyle bir dünyada, elbisemizi kim dikecek, ekmeğimizi kim pişirecek ve inşaatımızın temelini kim atacaktır? Bu yüzden Allah, dünya hayatında, rahmetini ezelî hikmetindeki ölçüye göre kendisi paylaştırmakta, insanların birbirlerinin işlerini görmeleri için onlardan kimisini özellik ve kabiliyet bakımından kimisine üstün kılmaktadır.[35] Bununla birlikte farklı geçimlik seviyelerine sahip insanlar arasında bulunan görünürdeki bu eşitsizlik,

âhiret hayatında telâfi edilecektir. Çünkü Allah'ın âhiretteki rahmeti, dünya hayatına nispetle çok daha bol ve geniştir.[36]

İnsan olaya kendi adalet penceresinden bakmaya devam edince itirazlarını çoğaltabilir: Sosyal düzenin kurulabilmesi için insanlar arasında birazcık fark olsun ama ya şu ölümcül olaylara sebep olan depremlere ve büyük sel felâketlerine ne demeli? Niçin birisi görme, öbürü yürüme engelli olurken bir diğeri sağlığının zirvesinde neşeyle koşmaktadır?

Dünya hayatında felâket ve ıstırapların bulunması, imtihan sürecinin sonsuz ilâhî hikmete göre belirlenmiş olan zorunlu şartlarındandır.[37] Herkesin yalnızca iyilik ve güzelliklerle denenmesi, beşerî açıdan bakıldığında arzulanan ve ilâhî adalete ve rahmete daha uygun olarak görülen bir şey olabilir. Ancak sonsuz ilâhî hikmet, bu dünyadaki imtihan sürecinin zıtlıklarla dolu çok daha zengin ve çeşitli şartlar içerisinde olmasını öngörmüştür. Dolayısıyla bu öngörüde, ilâhî adalet ve rahmet kadar ilâhî hikmet de büyük rol oynamaktadır. Her şeyden önce insanın doğası zıtlıklar içerisindeki denenme sürecinin şartlarına uygun olarak yaratılmıştır.[38] Sonsuz ilâhî hikmet, insanın sabır, tahammül ve tevekkül gibi yüksek meziyetlerinin bu süreçte ortaya çıkmasını öngörmüştür.[39] İlâhî irade tarafından da insanın doğasının bu öngörüye uygun olarak yaratılması tercih edilmiştir.[40]

Bu dünyadaki imtihanı kazananlar için âhiret hayatında felâketler ve ıstıraplar yoktur.[41] Çünkü âhiret, imtihan yurdu değil, ödül ve ceza yurdudur. Orası dünya hayatında ekilenlerin hasat edileceği yerdir. "Dünya âhiretin tarlasıdır." Âhiret hayatında ebedî ödülü hak edenler için aşırı sıcaktan terleme ve bunalma, aşırı soğuktan da üşüme ve donma yoktur.[42] Orada bunlardan hiçbirinin, elbisemizi kim dikecek, ekmeğimizi kim pişirecek ve inşaatımızda kimler çalışacak diye bir tasası olmayacaktır. Bu bakımdan ebedî cennet yurdunda olabilecek şeyleri dünya hayatından beklemek, her şeyden önce bu yurdun varlığını anlamsız kılmaktadır. Dünya hayatı fâni, âhiret hayatı ise ebedîdir. İşte bu yüzden sonsuz hikmete göre karar veren ilâhî irade, dünya hayatında felâket ve ıstırapların varlığına izin vermiştir. Burada ekilenler ebedî âhiret yurdunda biçilecektir. Burada bir saat sabredenler orada ebedî bir huzur ve refaha erecektir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'de felâket ve ıstıraplara tahammül gösterenler için, "Sabredenleri (ebedî saadet yurdunun hayallerin bile ulaşamayacağı güzellikteki nimetleriyle) müjdele." ifadesi geçmektedir.[43]

2. İlâhî Adalet ve Hikmet İlişkisi

Bu dünya hayatında olup bitenlere ilâhî adalet ve rahmet açısından olduğu kadar ilâhî hikmet açısından da bakmak gerekmektedir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de bize bu dünya hayatına ilişkin hikmetlerine dair bazı ipuçları vermiştir. Bize düşen bu ipuçlarını iyi değerlendirmektir. Bunlardan birisi, âhiret hayatındaki rahmet tecellileri, insanların dünyada toplayıp biriktirdiklerine nazaran çok daha hayırlı ve devamlı olduğu için,[44] buradaki imtihan sürecini başarıyla tamamlamaya çalışmaktır. Diğeri, bu dünyada mâruz kaldığımız felâketlerin ve ıstırapların bir kısmının kendi hatalarımıza bağlı olabileceğini bilmemizdir. Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'ın onların bir kısmını bize belki

hatalarımızdan döneriz diye bir uyarı olarak gönderdiğine işaret edilmektedir: "İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın, belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler."[45] Bir diğeri ise onların bir kısmının da başımıza bizzat imtihanın bir gereği olarak gelmesidir.[46]

Bu açıdan bakıldığında, ilâhî adaleti; beşerî düzlemdeki adalet anlayışıyla kıyaslayarak değerlendirmek son derece yanıltıcıdır. İlâhî adaletin tecellisi yalnızca bu dünyaya özgü değildir. Allah'ın bu dünyadaki adaleti, imtihan sürecinin şartlarını en doğru ve uygun biçimde belirleyen hikmetine uygun olarak tecelli etmektedir. Çünkü o, tam anlamıyla ancak ebedî olan âhiret yurdunda tecelli edecektir.[47] Eğer Allah bu dünyadaki bütün kötülükleri tamamen yok edip kötüleri de anında cezalandırmış olsaydı, ödül ve ceza yurdu olan ebedî âhiret yurdunun bir anlamı olmazdı. Âhiret yurdu olmayınca da bu dünyanın ve içindeki her şeyin sırf yok olmak üzere yaratılmış olması boş ve anlamsız olurdu. O halde bizim için en akıllıca olanı, ilâhî adaleti beşerî düzlemdeki adalet anlayışlarıyla kıyaslayarak eleştirmek değil; her şeye sonsuz hikmetine uygun olarak en uygun tabiatını veren Allah'ın evren üzerindeki tasarruflarına rıza göstermek ve O'nun kulları olarak kendi üzerimize düşenleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, "İnsanın adaleti, herkese ait olanı vermekten, Allah'ın adaleti ise herkese vermiş olduğunun hesabını sormaktan ibarettir."[48] Çünkü yaratmaya karar veren ve dilediği gibi yaratan odur. O yaratmaya karar vermeseydi, ne evren ne de bizler var olabilirdik. Bu itibarla O, mülkünde dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Kur'ân-ı Kerim'in pek çok yerinde ilâhî adaletin, imtihan sürecinin şartlarının belirlenmesinde büyük rol oynayan sonsuz ilâhî hikmetten ayrı olarak düşünülemeyeceği vurgulanır.[49] Allah'ın adaleti yalnızca bu dünyayı değil, ebedî olan âhiret yurdunu da kapsamaktadır. Onun mutlak ve tam adaleti ebedîlik yurdu olan âhirette tecelli edecektir. Bu sebeple bu dünyadaki geçici ve kısmî eşitsizlikleri adaletsizlik olarak değil, tam aksine mutlak ve tam adaletin gerçekleşeceği âhiret yurdunda telâfi edilecek olan imtihan vesileleri olarak görmek gerekir. Yaratma ve emir Allah'a ait olduğundan herkes varlığını ve var olma şartlarını O'na borçludur. Bu yüzden kimin hangi şartlarda en uygun şekilde nasıl imtihan edilebileceğine yalnızca O karar verebilir. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerim'e göre ilâhî adaleti; Allah'ın, herkese verdiğinin hesabını sorması ve hiç kimseye yaşadıklarının karşılığını sunarken en küçük bir haksızlıkta bulunmaması olarak tanımlamak mümkündür.

---

[31] el-Bakara 2/284; Yûnus 10/52; el-İsrâ 17/14; Yâsîn 36/54.

[32] ez-Zilzâl 99/7-8.

[33] el-Bakara 2/281; Âl-i İmrân 3/117; en-Nisâ 4/40, 49; el-En'âm 6/160; Meryem 19/60.

[34] el-Bakara 2/245, 261.

[35] el-En'âm 6/165.

[36] et-Tevbe 9/21-22.

[37] el-Enbiyâ 21/35.

[38] eş-Şems 91/8.
[39] el-Bakara 2/155; Muhammed 47/31.
[40] et-Tîn 95/4.
[41] en-Neml 27/89.
[42] el-İnsân 76/13.
[43] el-Bakara 2/155.
[44] Tâhâ 20/131; el-Kasas 28/60; eş-Şûrâ 42/36; el-A‘lâ 87/17.
[45] er-Rûm 30/41.
[46] el-Bakara 2/155.
[47] el-En‘âm 6/32; el-A‘râf 7/169; en-Nahl 16/30; el-A‘lâ 87/17.
[48] J. J. Rousseau, *Emil, Yahut Terbiyeye Dair*, çev. Hilmi Ziya Ülken ve arkadaşları, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1945, s. 313.
[49] el-Enbiyâ 21/16; el-Mü’minûn 23/115; ed-Duhân 44/38.

XI. İlâhî Rahmetin Kur'an'daki Genel Görünümü

A. İlâhî Rahmetin Dünya ve Âhiret Hayatını Kapsaması

Allah günahkâr ve isyankâr kulları arasından dilediğini azabına uğratabilir. Ancak O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır. Bununla birlikte rahmetini, sakınanlar, zekâtı verenler ve âyetlerine inananlar için yazmıştır.[50]

İlâhî rahmet sadece âhiret hayatında taksim edilmez. İnsanların dünya hayatında geçimliklerinin paylaştırılması, onların birbirlerine iş gördürmeleri için kiminin ötekine bazı yetenekler ve imkânlar bakımından üstün kılınması hep O'nun rahmetinin bir tezahürüdür. Elbette hesap günü Allah'ın rahmeti, insanların dünya hayatında toplayıp biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.[51]

Yine Kur'an'da, Allah'ın, rahmetinin bir tezahürü olarak emriyle gemileri yüzdürmesi, fazlından nasibimizi arayalım ve O'nun bütün nimetlerine gereği gibi şükredelim diye hayat ve bereket müjdecileri olarak rüzgârları göndermesi de O'nun varlık ve kudretinin delilleri olarak sunulmuştur.[52]

B. İlâhî Rahmetin Özel ve Genel Tezahürleri

1. İlâhî Rahmetin Maddî Görünümleri

Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda, Allah'ın rahmetinin bir özel, bir de genel boyutunun bulunduğunu görürüz. Allah, özel rahmetini/sevgisini razı olduğu kullarına ayırmıştır. Bununla birlikte Allah'ın genel rahmeti, bu dünya hayatı söz konusu olduğunda herkesi kapsar. O'nun bu genel rahmeti o kadar geniştir ki insanların çoğu kendisine inanmamalarına rağmen, hiçbir ayırım yapmadan yeryüzündeki herkes için her güzel bitkiden çifter çifter yetiştirir.[53] Allah, bu dünya hayatında rızık kapılarını herkes için açmıştır.[54] Kupkuru olmuş toprağın, yağan yağmurun ardından dirilmesi, O'nun genel rahmetinin bir eseridir.[55] O, bir imtihan ya da bu dünyada verilen peşin bir ceza durumu hariç;[56] hiç kimsenin elinin emeğiyle hak ettiği şeye ulaşmasına bir engel koymaz.[57] Ancak Allah'ın özel rahmeti, âhiret yurdunda yalnızca Allah'ın kendilerinden razı olduğu kullarına yazılmıştır.[58]

Mesleklerin ve dolayısıyla gelir düzeylerinin farklı olması da genel ilâhî rahmetin bir parçasıdır. Allah, dünya hayatında genel rahmetini farklı ölçülerde dağıtmak suretiyle insanların kolaylıkla birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri uygun bir zemin oluşturmuştur.[59] Buna bağlı olarak gecenin dinlenme, gündüzün ise geçimlik için çalışma vakti olarak tayin edilmesi de O'nun genel rahmetinin bir yansımasıdır.[60] Rüzgârlar, Allah'ın genel rahmetini bütün kullarına tattırmak için yağmur yüklü bulutları O'nun dilediği yerlere sürükler. Denizlerde gemiler yine O'nun genel rahmetinin bir gereği olarak herkesin yararı için akıp gider.[61] Yeryüzünde insanların etlerinden, derilerinden ve daha başka pek çok özelliklerinden yararlandıkları bütün hayvanlar da genel ilâhî rahmetin bir tecellisidir.[62]

Bununla birlikte O'nun razı olduğu kulları için ayırdığı özel bir rahmeti/sevgisi

de vardır. Bu özel rahmetini/sevgisini yalnızca onlara verir.[63]

Bunlar genel ve özel ilâhî rahmetin yeryüzündeki maddî görünümleridir. Allah'ın sonsuz rahmetinin bir de genel ve özel mânevî görünümleri vardır.

2. İlâhî Rahmetin Mânevî Görünümleri

Her şeyden önce Allah, son peygamberi Hz. Muhammed'i bütün âlemlere genel rahmetinin bir sonucu olarak göndermiştir.[64] Ona insanlığı doğruya, hakka, adalete, iyiliğe, güzelliğe ve insanlık onuruna yakışan bütün davranışlara yöneltmek için gönderilen son kutsal kitap da yine Allah'ın bu genel rahmetinin bir sonucudur.[65]

İlâhî rahmetin bu mânevî tezahüründen kendi yanlış tercihleri yüzünden pay sahibi olamayanların bir kısmı, bu dünyanın geçici menfaatlerinden yararlanıp âhiretin güzelliklerinden mahrum kalacak;[66] bir kısmı ise hem bu dünyada hem de öbür dünyada azap görecektir. [67]

Diğer taraftan ilâhî rahmetin peygamberlere ve Allah'ın diğer bazı seçkin kullarına özel şekillerde indiği de görülür. Meselâ Allah, Hz. Zekeriyyâ'ya iyice ihtiyar bir durumdayken bir oğul bağışlamış;[68] Hz. Eyyûb'ü kendisine büyük sıkıntı veren hastalığından kurtarmasının yanında ona daha önceden kaybettiği aile fertlerinin ve servetinin bir mislini daha vermiştir.[69]

Kur'ân-ı Kerim, ilâhî rahmetin bu özel tecellilerinin Hz. Hûd, Hz. Lût, Hz. İbrâhim, Hz. Meryem ve Hz. Muhammed gibi daha pek çok peygamber ve seçkin kullar üzerinde nasıl göründüğüne dair örneklerle doludur. Bazen Allah onlara maddî ve mânevî özel lutûflarda bulunmak; bazen de onların düşmanlarını yok etmek ya da mağlûp etmek suretiyle rahmet etmiştir.[70]

İlâhî rahmetin genişliğini gösteren en güzel örneklerden biri de Allah'ın bütün günahları bağışlayıcı olmasıdır. Günah ne kadar büyük ve çok olursa olsun Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemelidir. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. [71] Allah, inanan kullarına merhamet etmeyi üzerine almıştır. O, merhametinin bir tezahürü olarak tövbe edip ıslah olan kimselerin bilmeden işledikleri günahlarını bağışlar.[72]

Buna karşın Allah'ın çok özel bir sevgisi de vardır. Bu sevgiden pay alabilmenin ön şartı ona lâyık olabilmektir. Bu yüzden Allah, kötü ve şer işlerde aşırı gidenleri, yeryüzünde bozgunculuk yapanları, aşırı nankör ve günahkârları, kâfirleri, zalimleri ve sürekli olarak böbürlenip kibirlenenleri sevmez.[73] O yalnızca iyileri, maddî ve mânevî pisliklerden arınanları, gerekli bütün tedbirleri aldıktan sonra kendisine güvenenleri, bütün işlerinde ölçülü ve âdil davrananları ve kendisinden gereği gibi sakınma şuuruna erenleri sever.[74]

Allah'ın genel rahmeti bu dünya hayatında herkesi kapsar. O, bu genel rahmetinin bir tezahürü olarak rızkın kapılarını bütün kullarına açmış, rızık elde etme imkânlarını onların hepsine sunmuştur. Buna karşın Allah'ın özel rahmeti/sevgisi âhiret yurdunda yalnızca dünya hayatında kendilerinden razı olduğu kulları için ayrılmıştır. Bu dünyada rızık ve diğer imkânlar bakımından insanlar arasında görülen farklılıklar; O'nun genel rahmetini keyfî olarak dağıtmasından değil, sonsuz hikmetinin, imtihanın bir gereği olarak o şekilde öngörmesindendir. Bu öngörünün en âdil biçimdeki neticeleri ise ebedî âhiret yurdunda

görüleceğinden, bu dünyada onun hakkında aceleci davranarak önyargılarda bulunmak haksız ve yersiz bir yaklaşımdır.

---

[50] el-A‘râf 7/156.
[51] ez-Zuhruf 43/32.
[52] er-Rûm 30/46.
[53] eş-Şuarâ 26/7-9.
[54] en-Neml 27/64.
[55] er-Rûm 30/50.
[56] el-Kasas 28/82.
[57] Âl-i İmrân 3/145; eş-Şûrâ 42/20.
[58] el-A‘râf 7/156.
[59] ez-Zuhruf 43/32.
[60] el-Kasas 28/73.
[61] er-Rûm 30/46.
[62] en-Nahl 16/5-7.
[63] eş-Şûrâ 42/8; el-Câsiye 45/30; el-Hadîd 57/28; el-İnsân 76/31.
[64] el-Enbiyâ 21/107.
[65] el-A‘râf 7/52; en-Nahl 16/64; Lokmân 31/2-3; el-Câsiye 45/20.
[66] Yûnus 10/70.
[67] el-Hac 22/9; el-Fussılet 41/16.
[68] Meryem 19/2-7.
[69] el-Enbiyâ 21/83-84.
[70] Hûd 11/58, 70-73; eş-Şuarâ 26/137-140; 170-175; ed-Duhâ 93/1-8.
[71] ez-Zümer 39/53.
[72] el-En‘âm 6/54.
[73] el-Bakara 2/190, 205, 276; Âl-i İmrân 3/32, 57; en-Nisâ 4/36.
[74] el-Bakara 2/195, 222; Âl-i İmrân 3/159; el-Mâide 5/13, 42; et-Tevbe 9/4, 7; el-Hucurât 49/9.

XII. İlâhî Rahmetin Kapsamı

Allah, Kur'an'da her şeyi kuşatan rahmetinin kimleri hangi sebeple kapsadığını anlatırken şöyle buyurur: "Allah dileseydi onları bir tek millet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur, zalimlerin ise hiçbir dostu ve yardımcısı yoktur."[75]

Yukarıda alıntıladığımız âyete bakıldığında, Allah'ın rahmetini dilediğine tahsis etmesinin keyfî olarak gerçekleşmediği açıkça görülecektir. Çünkü Allah, bu âyette zalimleri rahmetinin kapsamı dışında tuttuğunu kesin bir dille ifade etmektedir. Bu bakımdan "Allah dilediğini rahmetine kavuşturur." ifadesinden keyfî bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Allah her şeyi kuşatan bilgisiyle kimin dâimî rahmetine lâyık olduğunu bilir ve onu bu rahmetinin içine dahil eder. Dolayısıyla bu tür ifadelerden, ister hak etsin ister etmesin, Allah dilediği kimseyi rahmetine dahil eder sonucunun çıkarılması doğru değildir. Kur'ân-ı Kerim'de bu yorumun doğruluğuna işaret eden pek çok örneğe rastlamaktayız. Allah'ın dâimî rahmetini kimlere tahsis ettiğini açıkça belirten şu âyete bakalım: "Allah şöyle dedi: Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğratırım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."[76]

Aşağıdaki âyet de Allah'ın asla kâfirlere rahmet etmeyeceğini, rahmetini yalnızca inanan erkek ve kadın kullarına ayırdığını, kâfirlerin ve müşriklerin ise onlara zarar vermemek adına geçici bir süre Allah'ın rahmetinden yararlandığını dile getirir: "Onlar inkâr edenlerdir, sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten ve bağlı kurbanları yerlerine gitmekten alıkoyanlardır. Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle inanmış kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız ihtimali olmasaydı Allah savaşı önlemezdi. Allah, dilediklerine rahmet etmek için böyle yapmıştır. Eğer inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, inkâr edenleri can yakıcı bir azaba uğratırdık."[77]

Allah sonsuz merhametinin bir gereği olarak insanlara haksız kazanç sağlamayı haram kılmıştır. Çünkü haksız kazanç, O'nun bazı kullarının zulme uğramasına sebep olacaktır. Bu yüzden O'nun rahmeti, haksızlık ve kötülük yapmakta haddi aşanları kapsamaz. Onlar cehennem ateşinde azap göreceklerdir: "Ey inananlar! Mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyiniz, haramla nefsinizi mahvetmeyiniz. Allah şüphesiz ki size merhamet eder. Bunu kim aşırı giderek haksızlıkla yaparsa, onu ateşe sokacağız. Bu, Allah'a kolaydır."[78]

Kısacası Allah, rahmeti bol olandır. Ancak bu, suçluların cezalandırılmayacağı anlamına gelmez.[79]

Bununla birlikte Allah günahkârları ve suçluları cezalandırma konusunda da acele etmez. Onları bağışlamak ve rahmetinin kapsamı içerisine almak için bekler ve bu arada onlara çeşitli fırsatlar tanır. Belki işledikleri günahlarından dönerler diye onlara çeşitli uyarılarda bulunur. Buna rağmen, günah ve suçta ısrar edenler olursa, artık onlar için yapılacak bir şey yoktur. Onlar cezayı hak etmişlerdir.[80]

Buraya kadar anlattıklarımızdan ortaya çıkan açık sonuç şudur: Allah hem

rahmeti sonsuz hem de azabı çetin olandır.[81]

Bu iki farklı durum şuna işaret eder: Allah'ın sonsuz merhamet sahibi olması, O'nun günahkârları ve suçluları cezalandırmayacağı anlamına gelmez. Buna karşın O'nun günahkârları ve suçluları cezalandırması, tövbe kapısının kapandığını, onların durumlarının bütünüyle ümitsiz olduğunu da göstermez. Kötü işler düzenleyenler Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmesinden yahut farketmedikleri bir yerden veya hareket halinde iken ya da yok olmak endişesinde iken onlara azabını indirmesinden güvende hissetmemelidirler. Bununla birlikte elbette Allah şefkatlidir, merhametlidir. Onlara kendilerini sorgulamaları ve hatalarını anlamaları durumunda, düzelmeleri ve doğru yol üzerinde yürümeleri için yeni fırsatlar verebilir.[82] Buna karşın, kendilerine rablerinin âyetleri hatırlatıldığında ona sırt çeviren zalimler için yapılabilecek bir şey de yoktur. Allah, artık ıslah olmayacağını kesin olarak bildiği bu kimselerin kalplerine, yaptıklarının peşin bir cezası olarak âyetlerini anlamalarına engel olan bir ağırlık, kulaklarına da sağırlık verebilir. Bununla beraber, Allah mağfiret ve merhamet sahibidir. Eğer onları, yaptıklarından dolayı hemen hesaba çekmek isteseydi, azabına uğratmakta acele ederdi. Ama Allah'ın sonsuz bilgisi ve hikmeti uyarınca onlar için belirlediği bir süre vardır. O'ndan kaçıp sığınacak bir yer bulmaları mümkün değildir.[83]

Bu bağlamda dikkate alınması gereken bir başka husus da insanın merhametiyle Allah'ın rahmetinin birbirine karıştırılmasıdır. İnsan olaylara kendi penceresinden baktığında belki şunu soracaktır: “Allah'ın merhametli/rahîm ve merhametlilerin en merhametlisi olmasının anlamı nedir? Hiçbir merhametli kimse yoktur ki, belâya ve zarara uğrayan, işkence gören ve hasta birini görüp de ondan gücü yettiği takdirde bunları gidermekte acele etmesin. Halbuki Allah her belâyı ortadan kaldırabilir, bütün yoksulluğu ve acıyı giderebilir, her türlü hastalığı, sıkıntıyı ve zarar veren şeyi yok edebilir. Ne var ki dünya hastalık, sıkıntı ve felâketlerle dolup taşmaktadır. O, bunların hepsini ortadan kaldırmaya güç yetirmekle beraber, kullarını belâ ve felâketlerle mücadeleye terkeder.”[84]

Bu soruyu soran kimsenin dikkatinden kaçırdığı nokta, fiillerin gayelere göre değerlendirilmesi gerektiğidir. Eğer merhamet etmekteki gaye yalnızca insanı geçici bir süre için acıdan ve sıkıntıdan kurtarmaksa, bu tür soruların sorulması yerinde ve doğrudur. Ancak insanı test etmenin ve testi başarıyla geçmesi durumunda onu hiç bitmeyecek bir mutlulukla ödüllendirmenin söz konusu olduğu bir durumda, merhamet bazen acı ve sıkıntı görünümünde de tezahür edebilir. Bu açıdan bakıldığında, **birinci** durumdaki yani beşerî anlamdaki merhametin sınırlı ve geçici, **ikinci** durumdaki ilâhî merhametin ise sonsuz ve sınırsız olduğu görülecektir.

O halde bu tür durumlarda itibar, fiilin yaşandığı ana değil, onun sonucuna olmalıdır. Biz yatağında inleyen bir hastayı gördüğümüzde yüreğimiz burkulur. Bir an için ona acırız. Ama hasta kişinin bu iniltileri sabırla göğüslemesi durumunda alacağı ebedî ödülü tahayyül ettiğimizde, aslında onun sevinilecek bir durumda olduğu kanaatine varırız. Bu, tıpkı bir doktorun, şifa bulması için hastasına acı ilâçları içirmesine benzer. Hasta ilk etapta bunun kendisi için acı ve sıkıntı verici, dolayısıyla kötü bir şey olduğunu düşünür. Ama iyileştiğinde, geçici

bir süreliğine kendisine verilen bu acının ve çektirilen sıkıntının bizzat hayırlı ve güzel bir iş olduğunu anlar.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, ilâhî rahmeti yalnızca yaşanan belli bir süreçle sınırlı görerek anlamak yerine, onu ezelden ebede bütün süreçleri kuşatan yönüyle değerlendirmek daha doğru ve tutarlı gözükmektedir. Nitekim rızık ve geçimlik bağlamında Allah'ın rahmeti herkesi kuşatır. Buna karşın Allah her şeyi kuşatan bilgisiyle kimin dâimî rahmetine lâyık olduğunu bilir ve onu bu rahmetinin içine dahil eder. O, rahmeti bol olandır. Ancak bu suçluların cezalandırılmayacağı anlamına gelmez. Bununla birlikte Allah günahkârları ve suçluları cezalandırma konusunda da acele etmez. Onları bağışlamak ve rahmetinin kapsamı içerisine almak için bekler ve bu arada belki işledikleri günah ve suçlardan dönerler diye onlara çeşitli fırsatlar tanır, maddî ve mânevî yönden bazı uyarılarda bulunur.

---

[75] eş-Şûrâ 42/8.
[76] el-A‘râf 7/156.
[77] el-Feth 48/25.
[78] en-Nisâ 4/29-30.
[79] el-En‘âm 6/147.
[80] Yâsîn 36/43-44; el-A‘râf 7/167-168.
[81] el-Mâide 5/98; el-Hicr 15/49-50.
[82] en-Nahl 16/45-47.
[83] el-Kehf 18/57-58.
[84] Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, yay. haz. Mahmud Bîcû, Dımaşk 1999, s. 48.

XIII. İlâhî Rahmetin Kur'an'daki Farklı Görünümleri

Kur'an'da ilâhî rahmetin daha önce zikrettiğimiz genel ve özel görünümlerinin dışında, insanların bazı güzel davranışlarının bir karşılığı ya da sonsuz ilâhî hikmetin bir yansıması olarak farklı görünümlerinin de bulunduğuna tanık olmaktayız. Aşağıda bunların bazı önemli örneklerini sunmaya çalışacağız.

Allah, rahmetinin bir tezahürü olarak öldürülenin kardeşi tarafından bağışlanan katile, –örfe uygun olarak bağışlayana– güzellikle diyet ödeme kolaylığı sunmuştur.[85]

Hz. Îsâ'nın mûcizevî bir şekilde babasız olarak dünyaya getirilmesi ve ardından halkına rehberlik etmek üzere ona peygamberlik görevi verilmesi, ilâhî rahmetin bir yansımasıdır.[86]

İnsanların erdemli davranışları bazen Allah'ın rahmetinin özel bir tarzda onların üzerine inmesinin sebebi olabilir. Hz. Mûsâ'nın yol arkadaşı olan bilge bir zatın/ Hızır'ın, kendilerine kötü davranan bir kasabayı terkederken yıkılmak üzere olan bir duvarı hiçbir ücret talep etmeden düzeltmesi durumunda olduğu gibi… Olayların perde arkasını göremeyen Hz. Mûsâ, yol arkadaşının, yaptığı işin karşılığında kendilerine kötü davranan kasaba halkından bir ücret talep etmemesine itiraz etmiştir. Ancak ilmi her şeyi kuşatan Allah'tan aldığı bilgiyle hareket eden bu bilge zat, daha sonra işin sırrını şöyle açıklamıştır: Söz konusu duvar, babaları iyi bir kimse olan iki yetim çocuğa aittir ve altında da değerli bir hazine vardır. Bu çocuklar büyüyecek ve rablerinden bir rahmet olarak onun altındaki hazineyi çıkaracaklardır.[87]

Şirkten kaçınmak için büyük fedakârlıklarda bulunan kimselere de Allah'ın rahmeti özel bir tarzda inebilir. Ashâb-ı Kehf'in hikâyesi bunun en açık örneklerinden biridir. Gençler, şirk günahına bulaşmamak için halklarını terkedip bir mağaraya sığınmışlar ve orada ilâhî rahmetin en ilginç tecellilerinden birisi olarak üç yüz dokuz sene uyuya kalmışlardır. İçlerinden birini şehre gönderdiklerinde, kullandıkları para dahil her şeyin tamamıyla değiştiğini farketmişlerdir. Böylece Allah onlara kudretini ve güzel davranan kullarına rahmetini nasıl yayabileceğinin açık belgelerini göstermiştir.[88]

Hz. Muhammed için de ilâhî rahmetin farklı boyutlardaki tecellileri söz konusudur. Her şeyden önce vahyin muhafaza edilebilmesi, Allah'ın rahmetinin bir eseridir.[89] Yine o, Allah'ın rahmetinin bir yansıması olarak etrafındaki insanlara yumuşak davranabilmiştir. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydı etrafında kimseyi bulamazdı.[90] Allah'ın rahmeti ve nimeti olmasaydı, kâfirler ve müşrikler Hz. Muhammed'i saptırmaya yeltenebilirlerdi. Allah'ın rahmetinden dolayı onların hiçbiri ona zarar verme imkânı bulamamıştır. Çünkü Allah, peygamberine rahmetinin bir başka tezahürü olarak kitap ve hikmeti indirmiş, ona bilmediklerini öğretmiştir.[91]

İlâhî rahmet özel bir tarzda yalnızca Allah'ın peygamberleri ve seçilmiş diğer kulları üzerine inmez. Bunlar dışındaki müminler üzerine de inebilir. Bu durumun en ilginç örneklerinden birisi **İfk** hadisesi ile alâkalıdır. Hz.

Peygamber'in değerli eşi Hz. Âişe, Mustalikoğulları Gazvesi sonunda bir iftiraya mâruz kalmıştır. Hz. Peygamber, bu gazveye eşi Âişe'yi de götürmüştü. Dönüş esnasında Hz. Âişe devesinin mahmilinden inip bir ihtiyacını gidermek için ordugâhtan uzaklaştı. Geri döndüğünde gerdanlığının düştüğünü farketti ve onu aramaya çıktı. Bu sırada orduya hareket emri verildi ve Hz. Âişe devesinden indiği yerde unutuldu. Sabahleyin ona rastlayan artçılık görevlisi Safvân b. Muattal tarafından, ordunun bir sonraki konaklama yerine getirildi. Bu durum üzerine bazı münafıklar iftira kampanyasına başladılar. Ne yazık ki bazı müminler de bu kampanyanın etkisinde kaldı. Daha sonra Hz. Âişe'nin suçsuz olduğunu gösteren âyetler indirildi.[92] Bu durum müminler için büyük bir ders oldu.[93] Kur'an, bu iftirayı atan kimselerin, eğer Allah'ın –belki de daha önce yapmış oldukları hayırlı işlerin bir neticesi olarak– dünya ve âhirette onlara lutûf ve merhameti olmasaydı, o kötü sözü yaymalarından ötürü büyük bir azaba uğratılmış olacaklarını haber verir.[94]

Bu olayın açıkça gösterdiği gibi bazen hak edilen azap, Allah'ın rahmetinin bir yansıması olarak ertelenebilir ya da tamamen kaldırılabilir. Bu âyet, aynı zamanda Allah'ın yalnızca iyi davranan kullarına değil, bazen hata eden veya günah işleyen kullarına da rahmetiyle muamele ettiğine işaret eder. Benzer bir durum eski dönemlerde, yahudiler için de söz konusu olmuştur. Onlar Allah'a verdikleri sözü tutmamışlar, buna rağmen O, onlara lutfu ve rahmetiyle muamele etmiş, böylece onlar ziyana uğramaktan kurtulmuşlardır.[95]

İlâhî rahmetin bazen de bir ihmalin ya da yapılan bir hatanın ardından duyulan büyük bir pişmanlıktan sonra geldiği görülür. Tebük Gazvesi'ne katılmaktan geri duran üç kişinin durumu bunun güzel bir örneğini oluşturur: Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî', imanlarında samimi olmalarına rağmen Hz. Peygamber'le birlikte cihada katılmakta tereddüt göstermişler ve bu yüzden geride kalmışlardı. Ancak daha sonra bu durum vicdanlarını öylesine rahatsız etmişti ki yeryüzü, bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmişti. Sonuçta Allah'ın azabından yine Allah'ın rahmetine sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı.[96] "Sonra eski hallerine dönmeleri için Allah onların tövbelerini kabul etti. Çünkü Allah tövbeyi çok kabul eden ve çok merhametli olandır."[97]

Müminlerin çoğu, yapmış oldukları büyük hatalara rağmen Allah'ın rahmetinden dolayı şeytana uymaktan korunmuştur.[98]

Bazen de Allah, kullarından bir kısmını, onların kişilik özelliklerini ortaya çıkarmak için rahmetiyle deneyebilir. Bu durumda kötü karakterli kimseler, onu kendi lehlerinde görürler ve bu yüzden kendilerini seçilmiş sayarak aynı durumun âhirette de kendileri için devam edeceğini iddia etmeye başlarlar. Ancak bu, onlar adına büyük bir yanılgıdır.[99]

Sonuç olarak, Kur'an açısından ilâhî rahmet tecellilerine baktığımızda, bazen onun yapılan bir iyiliğin ve hayrın, bazen işlenen bir günahın ya da suçun ardından duyulan derin bir pişmanlığın karşılığı, bazen de iyi ve kötü karakterlerin ayırt edilmesi için bir imtihan aracı olarak maddî ve mânevî nimetler şeklinde tezahür ettiğine tanık olmaktayız.

---

[85] el-Bakara 2/178.

[86] Meryem 19/20-21.
[87] el-Kehf 18/77-82.
[88] el-Kehf 18/13-25.
[89] el-İsrâ 17/86-87.
[90] Âl-i İmrân 3/159.
[91] en-Nisâ 4/113.
[92] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, 3. baskı, Ankara 2004, s. 194-195.
[93] en-Nûr 24/10-20.
[94] en-Nûr 24/14.
[95] el-Bakara 2/64.
[96] Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1. baskı, Beyrut 2000, XIV/543.
[97] et-Tevbe 9/118.
[98] en-Nisâ 4/83.
[99] el-Fussılet 41/50.

BEŞİNCİ BÖLÜM:
YARATILIŞTAKİ FARKLILIKLAR

XIV. Görünüşteki Problemli Durumlardan Kaynaklanan İtirazlar

Allah, en güzel isim ve sıfatlarıyla noksansız olandır. Bazen insanlar en mükemmel olandan yalnızca mükemmel fiillerin meydana gelmesi gerektiğini düşünürler. Bu yüzden kötü ve çirkin görünen şeyler onları en mükemmel olanın varlığı hakkında kuşku duymaya yöneltir. Onlar açısından, eğer sonsuz rahmet sahibi bir yaratıcı varsa, mümkün dünyaların en iyisinde kötülüğe yer olmamalıdır. Sonsuz rahmet sahibinin yönettiği bir evrende, hastanelerin hasta iniltileriyle yankılanan odaları ve azılı katillerin volta attığı hapishane koridorları gibi iç karartan manzaralar bulunmamalıdır.

XV. Görünüşteki Problemli Durumların Hikmeti

İnleyen hastaları barındıran hastane odaları ya da azılı katillerin volta attıkları hapishane koridorları gibi kötü manzaraların bulunmadığı bir dünyada insanlardan değil, ancak meleklerden söz edilebilir. İnsan bir melek değildir. İyiliğe de kötülüğe de eğilimi olan iradeli bir varlıktır. Bununla birlikte iradesini hangi yönde kullanacağı onun elindedir.

Sonsuz kudret sahibi bir varlığın, elbette hiçbir kötülüğün ve musibetin bulunmadığı bir dünyayı yaratması mümkündür. Ama insanın iradenin hakkını vermesi gerekmektedir. Bu yüzden o hem iyilik hem de kötülükle denenmektedir. Ölümün yaratılmasının gayesi ve hikmeti budur. Eğer ölüm olmasaydı işlerin hesabının görülmesi mümkün olmaz, dolayısıyla da imtihanın bir anlamı kalmazdı.[100] İnsanın bu gerçeği kavrayabilmesi için öncelikle yaratılıştaki düzeni görmesi gerekir. Allah, insanın bundan emin olabilmesi için gözünü göğe dikip defalarca bakmasını tavsiye eder. İnsan gökyüzünde ne kadar kusur ararsa arasın orada asla bir çatlak bulamayacaktır. Böylece o şunu kavramış olacaktır: Allah dilerse kusursuz olanı da yaratır. O halde kendi üzerine düşen, kusurdaki hikmeti görmeye çalışmasıdır.[101]

Bu yüzden yüce yaratıcı, Kur'ân'ın birçok yerinde yeryüzündeki mükemmelliklere de dikkatlerimizi çeker. Ancak orada imtihana bağlı hiçbir kusurun bulunmadığından söz etmez. Çünkü yeryüzü bir imtihan yeridir. Orada akıl, vicdan ve irade gibi yüksek melekelere sahip olan insan denenmektedir. Bu yüzden sonsuz ilâhî hikmete göre tercihte bulunan ilâhî irade, milyarlarca yıldız ve çok sayıdaki gezegen içerisinden sadece dünya adlı bu küçücük gezegende kötülük ve musibetlerin bulunmasına izin vermiştir. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Eğer bir imtihan söz konusu ise onun şartlarına uygun enstrümanların bulunması kadar doğal bir şey olamaz.

Bu yüzden yufka yürekli bir kişi, bir haydut tarafından boğazı kesilmiş, arabası ve bütün değerli eşyaları gasbedilmiş bir turisti yolun kenarında yerde yatarken gördüğünde, "Merhametlilerin en merhametlisi bu faciaya nasıl izin verebilir." şeklindeki itirazında haklı ve mâzur görülemez. Çünkü böyle bir itirazın kaynağı, belli bir gayeye bağlı olarak kurulan ilâhî sistemi görememekten ya da görmezlikten gelmekten kaynaklanmaktadır. Bu ilâhî sistem, özgürce hareket etme imkânı verilen varlıkların denenme sürecinden geçmelerine uygun bir şekilde kurulmuştur. İnsan, bu sürecin doğasına uygun bir mizaçta yaratılmıştır. O, melekler gibi yalnızca iyiliğe eğilimli bir varlık değildir. Bir haydutun istediği gibi davranmasına izin vermemek, bütün sistemin iptal edilmesi demektir. Bu da insanın kendi doğasında değil de bir melek doğasında var olmasını arzulamakla eşdeğerdir. Böyle bir arzunun gerçek olması durumunda, ne imtihandan ne de ona uygun şartların varlığından söz edilebilir. Sonuçta bütün evrenin ve onun içerisindeki en ilginç gezegen olan dünyanın varlığı anlamını yitirir.

Allah, sonsuz bilgi ve hikmetine göre yaratan bir varlık olduğuna göre, ondan sadece melek tabiatlı varlıkları yaratmasını beklemenin, dolayısıyla O'nun, yarattığı bazı varlıkların kötülük yapmalarına izin vermesini yadırgamanın, bu

bilgi ve hikmetten daha üstün bir bilgi ve hikmete sahip olma kuruntusundan ve yanılgısından kaynaklandığını söylememiz mümkündür.

Bu itibarla insanın kötülüğe de eğilimli olarak yaratılmasını, dahası arkalarından büyük acılar ve ıstıraplar getiren depremler ve tsunamiler gibi korkunç felâketlerin ve musibetlerin var edilmesini, doğrudan birer kötülük olarak görmek yerine; onları sonsuz rahmetin ileriye dönük tecellilerinin doğal vesileleri olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü insan, bu imtihan sürecini başarıyla tamamladığı takdirde sonsuz mutluluğu elde edecektir. Ne kadar dayanılmaz olursa olsun hiçbir geçici sıkıntı ve ıstırap, sonsuz mutluluğu satın almaya yetmez. Bu bakımdan hem geçici sıkıntıları hem de onların karşılığında verilen ebedî mutluluğu, sonsuz ilâhî rahmetin tecellileri olarak görmeliyiz. Bu imtihan sürecinde, kendi tercihleri ve hataları yüzünden ilâhî rahmet tecellilerinden pay alamayanlara gelince, onlar kabahati sonsuz bir hikmetle iş gören ilâhî iradede değil, bilinçli ve kararlı bir şekilde ona sırt çeviren kendi nefislerinde ve iradelerinde aramalıdırlar.

Elbette en güzel isimlere ve sıfatlara sahip olan Allah, hiçbir kötülüğün ve musibetin bulunmadığı bir dünyayı yaratabilirdi. Ancak böylesi bir dünyada, denenme süreci içerisinde bulunan ve bu sürece uygun olarak akıl, vicdan ve irade gibi yüksek melekelerle donatılmış insanlar değil, melek tabiatlı varlıklar bulunurdu. Çünkü yalnızca, iyiliğe eğilimli olarak yaratılan melekler denenme sürecinden muaf tutulmuştur. İnsanın sadece iyilikler arasından tercihte bulunarak denenmesinin, sonsuz rahmete daha uygun düştüğünü düşünmek, hem sonsuz bilgi ve hikmet sahibinden daha üstün bir bilgi ve hikmete sahip olma iddiasını hem de insanın öz doğasının değiştirilmesini gündeme getirir. Halbuki gündemi yalnızca yaratıcı belirleyebilir. Yaratıcının belirlediği gündeme uygun hareket edenlere gelince, onlar sonsuz mutluluğa ereceklerdir. Ne kadar dayanılmaz olursa olsun dünya hayatında çekilen hiçbir geçici sıkıntı, bu sonsuz mutluluğu satın almaya yetmez.

---

[100] el-Enbiyâ 21/35.
[101] el-Mülk 67/2-3.

ALTINCI BÖLÜM:
İLÂHÎ RAHMETİN
ISTIRAP SURETİNDE GÖRÜNMESİ

XVI. İlâhî Sıfatlarla Olgu ve Olaylar Arasındaki İlişki

Yeryüzünde olup biten her şeyi doğru bir şekilde değerlendirebilmek için olgu ve olaylara Allah'ın isim ve sıfatları açısından bakmak gerekir. Allah yalnızca merhamet ve adalet sahibi değildir, O, aynı zamanda her türlü yaratmayı bilen sonsuz hikmet sahibidir. O, hem her türlü günahı bağışlayıcı ve affedici hem de günah ve suç işlemekte haddi aşanlardan intikam alıcıdır.

Allah, mümkün olan bütün varlıkların yegâne kaynağı olduğu için, O'nu yalnızca belli sıfatlara sahip olan sınırlı bir varlık olarak göremeyiz. Çünkü sınırlı bir varlığın sınırsız mümkünlerin varlığına kaynaklık etmesi düşünülemez. O halde O'nun rahmet sıfatı, acınacak durumda olan muhtaçların varlığını gerektirdiği gibi, affeden ve bağışlayan olması da bazı yaratıklarının günah ve suç işlemelerini mümkün kılar. Yine O'nun sonsuz adalet sahibi olması, adaletin dağıtılmasını mümkün kılan şartların oluşmasını gerektirdiği gibi, cezayı hak eden aşırı günahkâr ve suçluların cezalandırılmasını da gerektirir. Bunlardan birisini yok saymak, Allah'ın en güzel isim ve sıfatlarında eksikliği gerektirdiğinden kabul edilemez.

Istıraplara da bu çerçeveden bakabiliriz. Onlar da sınırsız ilâhî rahmetin farklı bir tezahürü olabilir. Çünkü ıstırap duyan birileri olmalı ki onlar üzerinde ilâhî rahmet ve şefkat tecellileri söz konusu olabilsin.

XVII. Istırapların Sonuçları Açısından Rahmet Oluşları

Daha önce de işaret edildiği gibi ıstıraplara sonsuz mutluluğumuzun geçici kaynakları olmaları açısından da bakabiliriz. Bu sebeple gerçek merhamet, geçici ve sınırlı olan ıstırabın hemen ortadan kalkmasını arzulamak değil, onun karşılığında asla onunla mukayese edilemeyecek ölçüdeki bir bedeli vermektir. Bir sapığın, cesedini parçaladığı zavallı bir adamın yerde serili görüntüsü, bizim yüreğimizi parçalayabilir. Ancak o bir mazlumdur. Bu yüzden ebedî mutluluğu hak etmiş olabilir. Bu açıdan bakıldığında o, geçici ve sınırlı bir ıstırabın karşılığında ebedî bir mutluluğu satın almış demektir. Dolayısıyla bizim yüreğimizi parçalayan bu türden bir manzara, gerçekten de ebedî mutluluğu kazandıran merhamet fırçasından çıkmış bir tablo olarak da görülebilir.

Bu tür durumları kangrenli bir elin kesilmesine de benzetebiliriz. Elin kesilmesi, görünürde bir ziyan ve kayıptır. Halbuki onda, canın kurtulması ve selâmete ermesi gibi büyük bir kazanç vardır. Dolayısıyla o, doğurduğu sonuç itibariyle bir kötülük değil bizzat hayırdır.

Elin hiç kangren olmaması da mümkün bir seçenektir. Ancak bu durumda, insanın sabır, tahammül ve şükür gibi melekelerinin ortaya çıkması engellenmiş olacaktır. Sonuçta insan, çok ağır da olsa geçici şartlara gösterdiği olumlu tepkiler karşılığında alacağı ebedî ödül fırsatlarından mahrum kalacaktır. Bu ise onun adına bir iyilik değil, bir kötülüktür. Bu yüzden Allah, insanı biraz korku, biraz açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz eksiltmekle deneyeceğini haber vermiştir. Bunlar ilk bakışta bize ıstırap veren şeylerdir. Ancak sonuçta sevindirici haberler vardır.[102]

Unutmayalım ki ilâhî rahmet, bazen ıstırap suretinde tezahür edebilir. Görünürde kötü bir olay, ebedî ve kalıcı olan âhiret yurdunda doğuracağı sonuçları açısından bakıldığında büyük bir zaferin ve kurtuluşun muştusu olabilir.

---

[102] el-Bakara 2/155.

XVIII. Istırapların Şükür Vesileleri Olmaları

Yıkıcı ve öldürücü depremlerin, önüne kattığı her şeyi paramparça ederek sürükleyen dev tsunami dalgalarının arkalarında bıraktıkları büyük acılar ve ıstıraplar, ibret verici olabilir. Onlar kendilerini yakından ya da televizyon ekranlarından izleyen kimseler için ilâhî lutfun belirtileri ve birer şükür vesilesi olarak görülebilirler. Çünkü bu türden dehşet verici felâketler, onların içerisinde doğrudan yer almayan bazı kimselerde, görece olarak kötü gözüken durumlarının aslında şükredilmeleri gereken birer ilâhî lutûf olduğu kanaatini oluşturabilir. Sonuçta bir başkasının felâketi, kendisinden daha alt seviyedeki mustaripler için bir teselli kaynağı olabilir.

Bütün vücudu yara bere içerisinde olan bir hastayı gören kimse, fakirlikten çok muzdarip bir durumda olsa bile, en azından böyle bir kimsenin yerinde olmadığı için Allah'a hamdedebilir. Aynı şekilde yara bere içerisinde yatan kimse de, imanı ve sabrı karşılığında alacağı ebedî ödüle karşın kalplerinde iman bulunmadığı için cehennem azabına uğrayacak kimselerin durumunu düşündüğünde teselli bulabilir ve aslında bu yönden bakıldığında kendisinin bir rahmet ve lutûf deryası içerisinde bulunduğunu kabul edebilir. Bu yüzden Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kendinizden üstün olanların durumlarına değil, düşük olanların durumlarına bakınız. Çünkü bu, Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini önemsiz görmemeniz için daha uygun bir tutumdur."[103]

Bu bağlamda akla şu tür itirazlar gelebilir: Niçin bir başkasının felâketi diğerinin sevinç ya da şükür vesilesi olmaktadır? İnsanları bir başkasına zarar vermeden de sevindirmek ya da onları şükre yöneltmek mümkünken, niçin Allah, başkalarının felâketini, acı ve ıstıraplarını bu tür işler için birer vesile kılmaktadır? Dahası, diyelim ki felâketleri sabır ve tahammülle göğüsleyenler en azından öbür dünyada kurtuldular; peki onlara mâruz kaldığı için isyan ederek hem bu dünyadaki hem de öbür dünyadaki kurtuluştan mahrum kalanların durumuna ne demelidir?

Bu tür sorular bizi başlangıçtan itibaren vurguladığımız noktaya getirmektedir: Bu dünya geçici bir imtihan yeridir. İmtihanın şartlarını ise ancak imtihan eden belirler. Hiçbir öğrenci, öğretmeninden kendisinin kolayca cevaplayabileceği soruları sormasını talep edemeyeceği gibi, hiçbir kul da yaratıcısından kendi arzularına uygun bir imtihan sürecini belirlemesini ve yaratmasını bekleyemez. Bu konuda karar mercii ancak sonsuz bilgi ve hikmet sahibi yüce yaratıcıdır. Eğer sabır ve tahammül varsa, felâketler ve ıstıraplar da olacaktır. Bütün insanların ise aynı ölçü ve şartlarda felâketlere ve ıstıraplara mâruz kalmaları mümkün değildir. Bu durum, Allah'ın ona gücünün yetmiyor olmasından dolayı değil, imtihan sırrına ilişkin ilâhî hikmetin onu bu şekilde öngörmesinden dolayıdır.

Çoğumuzun dikkatinden kaçırdığı husus, bu dünyanın fâni olduğudur. Ebedî olan ise âhiret yurdudur.[104] Dolayısıyla burada olanları orada olacak olanlara nispetle değerlendirmek gerekir. Yukarıda zikredilen türden itirazlara ancak bu şekilde yaklaştığımız takdirde mâkul ve ikna edici cevaplar bulabiliriz. Aksi

takdirde sonuç, insan için bir kaos ve karamsarlık olacaktır.

Felâket ve ıstırapların bazıları için olumlu, diğer bazıları için ise olumsuz sonuç vermesine gelince, bu tamamen insanların özgürce takındıkları tutumlar ve yaptıkları tercihlerle alâkalı bir durumdur. Allah'ın rahmetinden umudunu kesenler ya da kendisini ona muhtaç görmeyenler, hem bu dünyada hem de öbür dünyada ıstıraba mâruz kalmaları durumunda kendilerinden başka hiç kimseyi kınayamazlar.

Daha kötüsünü gördüğünde kendi durumuna sevinme ya da şükretme durumu aslında uhrevî boyutta da benzer şekilde tezahür edecektir. Cehennemin daha hafif azap görülen tabakalarından birinde bulunan kimseler, çok daha şiddetli azaplara mâruz kalan diğer tabakalardaki insanları gördüklerinde, görece olarak kendi durumları iyi olmasa bile yine de onların yerinde olmadıklarına sevineceklerdir.

Büyük felâketlerin ardından gelen ıstıraplar, onların içerisinde doğrudan yer almayan bazı kimselerde, görece olarak kötü gözüken durumlarının aslında şükredilmeleri gereken birer ilâhî lutûf olduğu kanaatini oluşturabilir. Bununla birlikte felâketin dışında bulunan kimseler, kendilerini felâketin içinde olanlara nispetle daha şanslı görmemelidirler. Çünkü bu dünyada gerçekleşen her şey, geçici ve sınırlı, öbür dünyadakiler ise ebedî ve kalıcıdır. Dolayısıyla geçici olan bu dünyada sınırlı ölçekteki felâketlere mâruz kalan kimseler; ebedî ve kalıcı olan yurtta diğerlerine nispetle daha avantajlı olabilirler. Öbür dünyayı hiç hesaba katmayan kimselere gelince, onlara her iki durum için de söylenebilecek bir şey yoktur. Onlar için, inkâr ettiklerinin gerçek olduğunu gördüklerinde duyacakları pişmanlıklar bir ceza olarak fazlasıyla yetecektir!

---

[103] Tirmizî, *Sünen*, Bab 58; hadis nr. 2513.
[104] el-A'lâ 87/17.

XIX. Görünürde Kötü Olanların Gerçekte İyi Olmaları

Felâketler ve ıstıraplar, genellikle arkalarındaki iyilikleri perdeledikleri için kötü görünür. Kötü görünümde olan hiçbir olay yoktur ki ardında daha büyük bir iyiliği ve hayrı gizliyor olmasın. Bu yüzden önemli olan perdenin önündekine değil, ardında olana itibar etmektir. Gerçekten de içinde gizli bir iyilik bulunmayan hiçbir kötülük yoktur. Bu sebeple kötülüğün ortadan kalkmasını arzulamak, ardındaki daha büyük bir hayrın gerçekleşmesini istemek demektir. Bu açıdan bakıldığında, başlangıçta kötü görünenleri, aslında artlarında daha büyük iyilikleri saklayan küçük ölçekli iyilikler olarak değerlendirmek de mümkündür.

Bu durum, tıpkı içerisinde öldürücü bir hastalığın şifasını barındıran son derece acı bir ilâcın durumuna benzer. Başlangıçtaki geçici kötülük aslında kalıcı bir iyiliğin vesilesidir. Bu sebeple hiçbir akıllı kimse onu gerçek anlamda bir kötülük olarak görmez. Aksine kalıcı ve daha büyük bir iyiliğe vesile olan küçük ölçekli bir iyilik olarak görür. Yani acı ilâcı içen kimse, kendisine kötülük edildiğini değil, bir tür iyilikte bulunulduğunu düşünür.

O halde hastasına acı ilâç içiren bir doktorun hikmetli bir iş yaptığını düşünen kimse, artlarında ebedî mutluluğa erme gibi büyük bir hayrı gizleyen felâket ve ıstırapları da aynı şekilde hikmete uygun görmelidir. Nasıl geçici acılığına dayanamadığı için ilâç almayı reddederek ölüme mahkûm bir kimsenin durumu, doktorun tutumundaki hikmete bir zarar veremezse, felâketler ve ıstıraplar karşısında tahammül gösteremeyip isyan ettiği için azaba uğrayan kimselerin durumu da bu türden kötülüklerin perdeledikleri hikmetlere bir zarar veremez.

Bu noktada, şifa için niçin tatlı bir ilâç yerine acısının tercih edildiği sorusu sorulacak olursa, bunun cevabı aslında niçin sıhhat ve sağlık yerine hastalıkların var olduğu sorusunun cevabı içerisinde gizlidir. Her zaman söylediğimiz gibi cevap, ebedî ve kalıcı âhiret yurduna hazırlık aşaması olan fâni dünyadaki imtihan sırrının içindedir.

Gazzâlî, kötülüklerin aslında maskeli iyilikler olduğunu çok güzel bir hikâyeyle şöyle izah eder: İlâhî hükme rıza gösterme mertebesine yükselen bir adam, her hâlükârda “Allah’ın verdiği bütün hükümlerde bir iyilik vardır!” demeyi âdet haline getirmişti. O, ailesiyle birlikte ıssız bir çöldeydi ve yalnızca çadırını taşıyan bir eşeği, onları gözetleyen bir köpeği ve onları uyandıran bir horozu vardı. Bir tilki geldi ve horozu kaptı. Ailesi üzgündü, fakat o “Hayırdır inşallah” dedi. Ardından bir çakal gelip eşeği öldürdü. Ailesi üzgündü, ancak o “Hayırdır inşallah!” dedi. Sonra köpek vuruldu ve öldü, fakat o “Hayırdır inşallah!” dedi. Ailesi buna şaşırmıştı. Ancak sabahleyin civar bölgelerde bulunanların esir alınmış olduğunu ve çocuklarının kaçırıldığını öğrendiler. Onlardan bazılarının bulunduğu bölge, horozların ötmesi, diğerlerininki köpeklerin havlaması ve daha başkalarınınki de eşeklerin anırması yüzünden farkedilmişti. Bunun üzerine, o şöyle dedi: “(Şimdi) Allah’ın her hükmünde bir hayır olduğuna inandınız mı? Çünkü Allah, bu hayvanları ortadan kaldırmasaydı, siz de perişan olacaktınız.”

[105]

Görünürde şer gibi gözüken olayların gerçekte bizzat hayır ve iyilik olabileceklerine ilişkin Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen en güzel örneklerden biri, daha önce de kısmen atıfta bulunduğumuz Hz. Mûsâ ile Hızır (Allah'tan kendisine olayların arka planını görme yetisi verilmiş sâlih bir kimse) arasında geçen bir hikâyedir. Bu hikâyeye göre Hz. Mûsâ, Hızır'dan Allah'ın kendisine öğrettiği özel bilgiden bir parça öğretmesini rica eder. Hızır, Hz. Mûsâ'ya kendisiyle yolculuk yapmaya katlanamayacağını söyler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ ona inşallah kendisini sabırlı bulacağını, hiçbir işinde ona âsi gelmeyeceğini söyler. Hızır, Hz. Mûsâ'nın bu konuda ısrarlı olduğunu görünce, ondan olayların iç yüzü açıklanıncaya kadar hiçbir konuda kendisine itiraz etmeyeceği sözünü alır. Böylece birlikte yola koyulurlar.[106] Hikâyenin bundan sonraki kısmını Kur'ân'dan takip edelim:

"Bunun üzerine kalkıp gittiler; sonunda bir gemiye bindiklerinde, o (Hızır) gemiyi deliverdi; Mûsâ, 'Gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın!' dedi. (Hızır) Mûsâ'ya, 'Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?' dedi. Mûsâ, 'Unuttuğum için bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma!' dedi. Yine yürüdüler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında (Hızır) hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: 'Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği halde) katlettin ha! Gerçekten sen fenâ bir şey yaptın!' (Hızır:) 'Ben sana, benimle beraber (olacaklara) sabredemezsin demedim mi?' dedi. Mûsâ, 'Bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma, o zaman benim tarafımdan mâzur sayılırsın.' dedi. Yine yola koyuldular, sonunda vardıkları bir kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı, bu ikisini misafir etmek istemedi. İkisi, şehrin içinde yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler, Mûsâ'nın arkadaşı onu doğrultuverdi; Mûsâ, 'Dileseydin buna karşı bir ücret alabilirdin.' dedi. (Hızır) şöyle dedi: 'İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim. Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı. Oğlana gelince, onun ana babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırmasından ve inkâra sürüklemesinden korkmuştuk. (Devam etti:) Böylece istedik ki, rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı, babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur!'"[107]

Bu hikâyede dikkatimizi çeken en önemli kesit, görünürde mâsum olan bir çocuğun öldürülmesidir. Ömürlerinin belli bir aşamasında Hızır aleyhisselâmın endişe duyduğu türden sonuçlara yol açan nice çocukların yaşamasına izin verildiği halde niçin hikâyedeki çocuğa aynı tolerans tanınmamıştır? Niçin imtihan sırrının bir gereği olarak insanların kötülük yapmalarına izin verildiği halde bu çocuğun ileride işleyebileceği kötülükleri gerçekleştirmesine fırsat

verilmemiştir? Niçin benzer durumda olan her anne baba için değil de yalnızca bu çocuğun ebeveynine böyle bir muamelede bulunulmuştur? Bu tür soruların cevabını ileride kader bahsi içerisinde ele almaya çalışacağız.

Bu noktada, Kur'ân'ın görünürde kötü giden işler karşısında takınmamız gereken genel tutuma ilişkin tavsiyesini hatırlatmakla yetineceğiz: "… İhtimal ki hoşlanmadığınız şey, sizin iyiliğinizedir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzedir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir."[108]; "… Hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir."[109]

Bu âyetlerden de anlaşılacağı gibi, felâketler ve ıstıraplar, genellikle arkalarındaki iyilikleri perdeledikleri için kötü görünür. Tekrar işaret etmek gerekirse, bu, tıpkı içerisinde öldürücü bir hastalığın şifasını barındıran son derece acı bir ilâcın durumuna benzer. Acı ilâcı içmeyi reddedenler ise kabahati hastalığa değil, kendi kötü tercihlerine ve tahammülsüzlüklerine bulmalıdırlar.

---

[105] bk. Gazzalî, *Kitâbü'l-Erbaîn*, Dârü'l-kalem, 2003, s. 260-261.
[106] el-Kehf 18/65-70.
[107] el-Kehf 18/71-82.
[108] el-Bakara 2/216.
[109] en-Nisâ 4/19.

XX. Kötülüğün Geçici/Ârızî Bir Nitelik Olması

Deniz kenarında yürürken martıların suyun üzerindeki rakslarını izlediğimizde ya da minik bir kuşun bir ağacın incecik dalı üzerindeki ötüşünü dinlediğimizde büyük bir haz duyarız. Sonra biraz ileride rastladığımız bir dostumuzdan aldığımız acı bir haber yüreğimizi burkar. Yüreğimizde ve gönlümüzde az önce duyduğumuz hazdan eser kalmaz. Ama bir zaman sonra, gözümüz ve kulağımız tekrar haz duyacağımız manzaralara ve seslere ilişir. Bir ömür iniş ve çıkışlarıyla böylece geçip gider.

Bazen geriye bakıp yaşadığımız bunca zıtlıkları gözümüzün önünden geçirdiğimizde, olup bitenlere bir anlam veremeyiz. Niçin hazlar geçicidir? Ağzımızın tadı niçin acılarla bozulmaktadır? Sonra acıların da geçici olduğunu farkederiz. Ama onların da niçin geçici olduğunu sormayız. Çünkü arzulanan ve istenilen hazlar ve tatlardır. Acılar ve ıstıraplar hiç istenmez. Onların asla gerçekleşmemelerini arzu ederiz.

Yaşadığımız çelişkiler hep aynı ihmalin sonucudur. Hazzın da acının da sürekli olduğu ebedî ödül ve ceza yurdunun varlığını unuturuz. Bazen onu hiç hesaba katmayız. Bu yüzden güzel bir anının ardından tanık olduğumuz üzüntü verici bir olay, bizi isyan ettirir. Halbuki Allah, kötülüğü asla bizzat kötü olduğu için istemez. Yalnızca onun içerdiği bir iyilikten dolayı ister. Kötülük ister bir zalimi cezalandırmak isterse bir kimsenin iradesini denemek için gelmiş olsun, o her hâlükârda iyidir. Birinde zalimin zulmü engellenmiş, öbüründe ise bir kimse için ebedî mutluluk yurdunda kurtuluşa erme fırsatı doğmuştur.

Yeryüzünde olup bitenlere baktığımızda rahmet tecellilerinin daha yoğunlukta olduğunu görürüz. Ateşi çoğu defa iyiliğimize ve yararımıza olan işlerde kullanırız. O, nâdiren canımızı acıtır ya da bize çeşitli şekillerde zarar verir. Çünkü Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir.[110]

Allah ateşi bizzat hayrından ve iyiliğinden dolayı istemiştir. Ateşin verdiği zarara gelince, o ya bir zalimin cezası ya da bir kimsenin imtihanı olmuştur. Bazen kişinin eli, elinde olmadan, bazen de kendi hatası yüzünden yanar. Dolayısıyla elin yanması bazen bir ceza, bazen bir uyarı, bazen de doğrudan bir imtihan vesilesi olur. Her durumda onun varlığı bizzat hayırdır. Eli yanan onu kendisi için şer olarak görür. Bilmez ki o, belki bir günahının kefâreti, belki daha büyük bir felâketi önleyen bir uyarıcı, belki de ebedî mutluluğa erme vesilesidir.

Sabır ve tahammül gösteremediği için ebedî mutluluğu yakalama fırsatını kaçıranın durumuna gelince, o, ateşi değil, böylesine büyük ve önemli bir fırsatı kaçırdığı için kendi nefsini ve iradesini suçlamalıdır. Çünkü Kur'ân'da belirtildiği üzere Allah bizim için kolaylık ister, zorluk istemez.[111]

Sonuç itibariyle bize kötü görünen olayların hangisine bakarsak bakalım, onlardan kaynaklanan acı ve ıstırapların hepsi geçicidir. Onların hiçbiri, yaşanan süreç ne kadar kötü görünürse görünsün, kalıcı büyük bir hayrın vesileleri oldukları için yadırganamaz. Çünkü onlar bizzat kötü oldukları için değil, tam aksine kalıcı büyük hayırların vesileleri oldukları için geçici bir süreliğine istenmiştir. Kısacası kötülük ister bir zalimi cezalandırmak isterse bir kimsenin

iradesini denemek için gelmiş olsun, o her hâlükârda iyidir. Birinde zalimin zulmü engellenmiş, öbüründe ise bir kimse için ebedî mutluluk yurdunda kurtuluşa erme fırsatı doğmuştur.

---

[110] Buhârî, *Sahîh*, Bâbü Kavlillâhi Teâlâ: Bel hüve Kur'ânün mecîd; hadis r. 7553; Müslim, *Sahîh*, Bâbü fî se'ati rahmetillâh; hadis nr. 2751.

[111] el-Bakara 2/185.

YEDİNCİ BÖLÜM: BİRİNİN BAL DİĞERİNİN ZEHİRLE İMTİHAN EDİLMESİ

Birinin ağlarken diğerinin güldüğü, birinin lezzetler arasından seçim yapmakta zorlanırken öbürünün kuru ekmek yemeye ya da ölümcül hastalığından şifa bulmak umuduyla zehir gibi acı ilâçlar yutmaya mahkûm olduğu bir dünyada, çoğumuzun aklını kurcalayan soru, niçin birinin bal, öbürünün ise zehirle imtihan edildiğidir. Olayları dış görünüşleriyle değerlendiren çoğu kimse, eşit şartlarda yapılmayan bir imtihanın âdil olmadığı düşüncesine kapılabilir. Hatta zehirle imtihan olan bazı kimseler, bal ile imtihan edilenlerin yerinde oldukları takdirde imtihanı kolaylıkla kazanabileceklerini, dolayısıyla onların kendilerine göre daha avantajlı bir konumda bulunduklarını ileri sürebilirler.

XXI. İmtihan Sürecindeki Farklılıkların İlâhî Adaletle İlişkisi

Konuya beşerî düzlemde baktığımız zaman, eşit şartlarda yapılmayan bir imtihanın âdil olmadığı varsayımı ilk bakışta haklı görülebilir. Ancak evren içerisindeki bütün fiillerini sonsuz hikmetine göre gerçekleştiren yüce yaratıcının takdirini, beşerî adalet anlayışı ölçeğinde yargılayan kimseler, şu hususu dikkatlerinden kaçırmaktadırlar: İnsanın ilâhî irade ve takdirle belirlenen imtihanı, sınıf geçmek için teste tâbi tutulan bir öğrencinin imtihanına benzemez. Eğer bir öğretmen aynı sınıfta bulunan öğrencilerine, sınav esnasında zorluk dereceleri farklı sorular sorarsa, adaletsizlikle suçlanabilir. Çünkü bu tür sınavlarda öğrenciler kendilerine neyin sorulacağını önceden bilmedikleri için adalete uygun olan eşit şartlarda yarışmaktır. Ancak insanın bütün hayatını kapsayan bir süreçte karşısına çıkan iyi ve kötü seçeneklerine ilişkin tercihleriyle sınandığı bir sınavda, hem sorular, hem cevaplar hem de sonuçlar bellidir.

İlâhî imtihan sürecinde Allah insana hem akıl hem de vahiy aracılığıyla rehberlikte bulunmaktadır. Bu iki rehber tarafından insana iyi ve kötünün ne olduğu gösterilmiştir. O da bunlardan iyi olanı tercih edip kötü olandan uzaklaşmakla sorumlu tutulmuştur. Yani böyle bir imtihanda, insanın seçeneklerden hangisini tercih etmesi gerektiği bellidir. Ayrıca insana akıl ve vahiy aracılığıyla yol gösteren yüce rehber, her iki tercihin sonuçlarının neler olacağını da ona açıkça göstermiştir. Bu bakımdan hocasının karşısında imtihan olan öğrencinin yanlış tercihi, bilgisizliğinden kaynaklanırken; ilâhî buyruklar karşısında imtihan olan kulun yanlış tercihi, doğru seçeneği bilmemesinden değil, yanlış seçeneğin nefsine daha hoş ve tatlı gelmesindendir. Kul bu sınavında, bilinçli olarak âhirete ertelenmiş ebedî zevkleri, daha çabuk elde edebileceği dünya zevklerine tercih etmiştir. Bu itibarla, kulun Allah'a karşı imtihanında, herkesin farklı şartlarda test edilmesi, beşerî düzlemdeki adalet anlayışıyla değerlendirilip yargılanamaz.

Bu yüzden Kur'ân bizden, mallarımızın ve çocuklarımızın, aslında bir sınama olduğunu ve büyük ecrin Allah katında bulunduğunu iyice kavramamızı ister.[112] Bu gerçeği iyice kavrayamayanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: "Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O, dünyasını da, âhiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir."[113] Halbuki bu tür durumlarda insana düşen, Allah'ın kendisini denemek için bazı kimseleri faydalandırdığı dünya hayatının çekiciliğine gözünü dikmemesidir. Çünkü her hâlükârda, Allah'ın sabredenlere ahiret yurdunda vermeyi vaat ettiği nimeti hem daha hayırlı, hem de daha süreklidir.[114]

---

[112] el-Enfâl 8/21.
[113] el-Hac 22/11.

[114] Tâhâ 20/131.

XXII. İmtihan Sürecinde Eşitlik Aramanın Tutarsızlığı

Kulun Allah'a karşı olan imtihanında, herkesin eşit şartlarda imtihan edilmesini arzulamak, bütün ilâhî sistemin değiştirilmesini arzulamak anlamına gelecektir. Çünkü herkesin eşit şartlarda imtihan edildiği bir dünyada, nefis taşıyan insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve sosyal düzeni sağlamak son derece güçleşecektir. Meselâ herkesin zenginlikle denendiği bir ortamda, acıkan insanın ekmeğini temin edebileceği fırıncı, o fırına malzeme sağlayacak çiftçi ve nakliyeci bulma sorununu çözmek ne ölçüde mümkün olabilir? Bu sorunun çözülebilmesi içindir ki sonsuz hikmet sahibi yüce yaratıcı, kullarını farklı kabiliyet ve özelliklerle donatmış, onları farklı zekâ düzeylerinde yaratmıştır. Böylece insanların birbirlerine iş gördürmeleri kolay olmuştur.[115]

Sonsuz ilâhî hikmetin bir gereği olarak bu şekilde kurulmuş dünya düzeninde, insanlar arasında zorunlu olarak ortaya çıkan görece eşitsizlik ise, yine imtihan sürecinin bir parçası olarak ilâhî irade tarafından buyrulan emir ve yasaklar aracılığıyla telafi edilmek istenmiştir. Dolayısıyla geçici dünya hayatında bu görece eşitsizlikten kaynaklanan mağduriyetlerin giderilememesinin sorumlusu, ilâhî irade değil, o irade doğrultusunda hareket etmeyen insanlardır. İlâhî adalet ise, ebedî âhiret yurdunda tam anlamıyla tecelli ederek söz konusu mağduriyetlerden kaynaklanan kısmî haksızlıkları tamamıyla telâfi edip ortadan kaldıracaktır.[116] Bu yüzden hiç kimsenin geçici dünya hayatındaki mağduriyetlerden dolayı ilâhî adaleti töhmet altında bırakmasını haklı çıkarabilecek bir mazereti yoktur.

İlâhî imtihan sürecinin bu boyutunu çok iyi gören Mâtürîdî, konuyu izah etmeye çalışırken şunları söylemektedir: "Allah, mal ve servet bakımından bolluk ve genişlik verdiği kimseye, fakirin ve darda olanın hakkını vermeyi farz kılmış ve bu hakkın miktarını ve ölçüsünü de açıklamıştır ki, zengin bu miktarı ve ölçüyü vermek suretiyle şükrünü yerine getirmiş olsun! Allah, bazısına da darlık verir ve ondan zenginin ona hakkını vermemesi durumunda bu darlığa sabretmesini ister. Ancak Allah'ın kendisine bolluk verdiği kimseden, bu bolluğun gereğini yerine getirmesini, darlık verilenden de darlık anında yapması gerekeni yapmasını istemesinin, onları imtihan etmekten başka bir nedeni yoktur. O, birisini sıkıntı ve darlıkla, diğerini ise bolluk ve genişlikle dener. Birisi şükürle ve malından üzerine farz olanı vermekle, diğeri ise, zengin kendisine hakkını vermediği takdirde ihtiyaçlarının (karşılanmamasına) sabretmekle emredilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu söz, bu konuya açıklık getirmektedir: "Allah dileseydi sizin hepinizi zengin yapardı da aranızda hiçbir fakir bulunmazdı. Yine O, hepinizi fakir kılardı da aranızda hiçbir zengine rastlanmazdı. Fakat O, zenginin nasıl ihsanda bulunduğunu, fakirin de nasıl sabrettiğini görmek için bazınızı bazınızla dener."[117]

Bal ile imtihan olanın yerinde olmak isteyen kimsenin durumuna gelince, nöbet değişimi olduğunda sorun asla bitmeyecektir. Çünkü bu sefer, bal şerbeti ile imtihan olurken zehir içenin yerine geçen kimse, aynı gerekçelerle şikâyete

başlayacaktır.

Bal şerbeti içenin konumuna geçildiğinde imtihanın daha kolaylıkla kazanılabileceği iddiası da bir kuruntudan ibarettir. Çünkü her iki durumda da imtihanı hem kazanma hem de kaybetme ihtimali vardır. Bu ihtimallerden herhangi birinin gerçekleşmesi, insanın aklını, vicdanını ve iradesini nasıl kullanacağına bağlıdır. Bu durumda insan yalnızca gücü nispetinde yapabileceklerinden sorumludur.[118]

Bu noktada, zenginin her hâlükârda avantajlı olduğu düşünülebilir. Nitekim zengin sınavı kazandığında hem dünyada hem de âhirette iyiliği, huzuru ve mutluluğu tatmış olacaktır. Aksi durumda ise en azından dünya hayatında iyilik görmüş olduğundan kendisi gibi imtihanı kaybeden fakire nispetle yine şanslı sayılabilir. Ancak bu yaklaşım da, olayları, âhiret boyutunu dikkate almadan sadece dünya hayatındaki boyutlarıyla değerlendirmekten kaynaklanan bir yanılgının sonucudur. Çünkü dünyadaki bütün görece ve geçici eşitsizlikler, sonsuz âhiret yurdunda tamamıyla telâfi edilecektir. Bu yüzden burada sınavı kazanan fakir muhtemeldir ki kendisi gibi sınavı kazanan zengine nispetle âhirette daha büyük bir ödül alabilir. Yine burada sınavı kaybeden fakir, muhtemeldir ki kendisi gibi sınavı kaybeden zengine nispetle âhirette daha az ceza görebilir.[119] Diğer bütün ihtimalleri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

Bu şuurda olmayan kimseler, Allah'ın kendileri için kendi açılarından en uygun olanı yapması gerektiğini düşünürler. Halbuki Mâtürîdî'nin söylemiyle "Allah, kulları için, onların kendi açılarından yararlı gördükleri şeyleri yapmak zorunda değildir. Allah, her kulu için hikmetin gerektirdiği şeyi yapar ve daima hikmeti gözetir."[120] Çünkü biz sadece olayların görünen yüzlerine bakarak hüküm veririz. Allah ise olayların görünen ve görünmeyen bütün boyutlarına dair her şeyi kuşatan bilgisi ve sonsuz hikmetine göre hüküm verir. Bu yüzden O'nun verdiği hükümler, mutlak doğru ve âdildir. Bu durumda bize düşen görev, O'nun hükümlerine rıza gösterip kendi imkânlarımız ölçüsünde yapmamız gerekenlerin hiçbirini ihmal etmeden gerçekleştirmeye çabalamaktır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, olayları dış görünüşleriyle değerlendiren çoğu kimseler, eşit şartlarda yapılmayan bir imtihanın âdil olmadığı düşüncesine kapılabilirler. Hâlbuki olayların sadece görünen yüzlerine değil, tüm boyutlarına bakarak iş gören ilâhî hikmet, hem bu dünyadaki sosyal düzenin sağlanması hem de imtihan sürecinin bu düzene uygun olarak yürütülebilmesi maksadıyla görece ve geçici eşitsizliklerin bulunmasına izin vermiştir. Sonuçta buradaki görece ve geçici dengesizlikler, sonsuz olan âhiret yurdunda ödül ve ceza dengesinin kurulmasıyla mutlak surette telâfi edileceğinden, hiç kimse görünüşe bakarak acele hüküm vermemelidir. Ayrıca bu dünya hayatında da insanların durumlarının sürekli olarak değiştiğini dikkate almamız gerekir. Burada bir zamanlar fakir olan kimseler zengin, zengin olanlar da fakir olabilir.

---

[115] ez-Zuhruf, 43/32.

[116] en-Nisâ 4/49, 77; el-İsrâ 17/71.

[117] *Te'vîlât*, XII/90. Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetin geçtiği yer için

bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, Beyrut 1993, XI/151.

[118] el-Bakara 2/256; et-Talak 65/7.

[119] Hûd 11/15-16; el-Müddessir 74/38.

[120] *Te'vîlât*, XII/90; ayrıca bk. *a.g.e.,* V/43-45; VI/25-26, 30-31, 112-113; IX/104-105; XIII/135-136.

SEKİZİNCİ BÖLÜM:
TEDBİR-TAKDİR İLİŞKİSİ

XXIII. Konunun Tartışmalı Yönleri

Kur'ân bize kendimizi kendi ellerimizle tehlikeye atmamamız ve işlerimizi iyi yapmamız konusunda uyarır. İşlerini iyi yapan kimselerin ilâhî sevgiye mazhar olacağını bildirir.[121] Başımıza gelen iyiliklerin Allah'ın birer lutfu, kötülüklerin ise kendi hatalarımız yüzünden olduğunu açıkça ifade eder.[122] Buna rağmen "*Takdir tedbiri bozar mı?*" sorusu sorulur ve cevaplar da çoğu kez Kur'ân'ın yukarıda işaret ettiği hususlarla pek örtüşmez. Nitekim gündelik konuşmalarımızda, "Tedbiri al, takdiri Allah'a bırak." ifadesini çok sık kullanırız. Bununla birlikte büyük ölçüde tedbirsizlikten kaynaklanmış olsa bile bir kaza geçiren yakınlarımızı ya da dostlarımızı, "Olacağa çare bulunmaz.", "Hüküm Allah'ındır.", "Allah'ın takdirine karşı durulmaz." gibi ifadelerle teselli etmeye çalışırız. Bu alışkanlığımız zaman içerisinde bazılarımızda inanç haline dönüşür ve sonuçta yapılan hatalar kadere ya da diğer bir ifadeyle alın yazısına havale edilir. Bu bakımdan, musibetler söz konusu olunca, dikkate alınması gereken hususlardan birisi de hiç şüphesiz tedbir-takdir ilişkisidir.

Bu tür konular, genel olarak kader meselesi içerisinde yer almakla birlikte, insanlar daha çok tikel meseleler üzerine odaklanırlar. Meselâ çoğumuz, doktorun sigarayı bırakma tavsiyesine uymayan bir kimsenin ölümünün ardından, "Belki sigarayı bırakmış olsaydı biraz daha yaşayabilirdi!" şeklinde düşünürüz. Sonra bir başkasından "ecelin tek ve değişmez olduğunu" duyarız. Bu durumda kafamız karışır, genel olarak kader meselesini anlamak yerine ecel konusunu sorgulamaya başlarız. "Ecel tek ve değişmezse, tedbir almanın anlamı ve faydası nedir?" gibi sorular gelir aklımıza! Bu yüzden biz, bu konuya gündelik hayatta zihnimizi en çok kurcalayan soruları dikkate alarak öncelikle genel anlamda her şeyi kuşatan ilâhî bilginin musibetlerin takdiriyle ilişkisi, sonra da rızık ve ecel gibi özel problemler çerçevesinde yaklaşmaya çalışacağız.

---

[121] el-Bakara 2/195.
[122] en-Nisâ 4/79.

XXIV. Allah'ın Geleceğimizi Bilmesi ve Musibetlerin Takdiri

Allah bizim geçmişimizi ve geleceğimizi bilir. Her türlü işin bilgisi O'nun katındadır ve O, bunların hepsinin hesabını görür.[123] Kur'ân, yaşanan olaylarla Allah'ın ilim sıfatı arasındaki ilişkiyi, kelâmcıların bir kısmının tartıştığı gibi teorik bir mesele olarak ele almaz. O, ölen her kişinin yaptığı bütün işlerin ve ortaya koyduğu eserlerin Allah tarafından yazıldığını; evrende olup biten her şeyin bir kitapta tek tek kaydedildiğini haber verir.[124] Evrenin ve içerisinde gerçekleşen her olayın yaratılış hikmeti, Allah'ın her şeye gücünün yettiğinin ve ilmiyle her şeyi kuşattığının kulları tarafından bilinmesi ve takdir edilmesidir.[125]

Allah'ın geleceğimizi bilmesi ve başımıza gelecek olayları takdir etmesi, doğrudan O'nun ilim sıfatıyla ilgili bir konudur. İlim, Allah'ın bilmesi demektir. Sanatlı, hikmetli ve benzersiz bir yaratma eyleminin ilimsiz olması düşünülemez. Bu yüzden Allah, ilim sıfatının zıttı cehalet ile vasıflanmaktan münezzehtir.

Bu sıfat ile Allah, her şeyi bilir. O'nun bilgisi hem tümelleri hem de tikelleri kapsar. Olmuş, şimdi olan ve olacak herhangi bir şey, O'nun ilminin kapsamı dışında düşünülemez. Çünkü O'nun zatı zaman ve mekânla kayıtlı olmadığı gibi, zatında bulunan ilmi de hiçbir şekilde kayıt altına alınamaz. Allah zaman ve mekânla kayıtlı tarihsel bir varlık olmadığı için, O'nun ilmi bütün zamanları ve mekânları ve onlar içerisinde var olan her şeyi kuşatır.

Allah'ın her şeyi kuşatan sonsuz bilgisinin insanın davranışlarıyla ilişkisini, okyanusla içerisindeki sayısız canlıların ilişkisine benzetebiliriz.[126] Her şey okyanusun içinde gerçekleşmektedir, ancak okyanusun içinde olanlar onun yönlendirmesi ve cebri olmadan özgürce hareket etmektedir. Bu yüzden Allah'ın bütün zamanları ve mekânları kuşatan bilgisini, içerisinde sayısız canlıları barındıran sonsuz ve sınırsız bir okyanus gibi düşünebiliriz.

İnsanın özgürlüğünü aklî ölçüler içerisinde temellendirebilmek için Allah'ın geleceği bilmediği varsayımında bulunanlar büyük hata işlemektedirler. Çünkü bu, O'nun hem zatının hem de zatında bulunan ilim sıfatının zaman ve mekânla kayıtlı olduğunu kabul etmek demektir. Bu ise, O'nu "hâdis" (sonradan olan) varlıklarla aynı kategoride görmemizi gerektirdiği için, ulûhiyyetin gereklerinden olan kıdem (ezelîlik) ve bekâ (ebedîlik) sıfatlarına aykırıdır. O halde "Allah her şeyi kuşatan bir ilim sıfatı ile mutlak olarak her şeyi bilir" demekten başka çaremiz yoktur.

Yine bu bağlamda, Allah'ın, geleceği bir imkânlar alanı olarak bilip bilfiil bilmediğini varsaymamız da mümkün değildir. Çünkü Allah'ın bilfiil olanı yalnızca oluşu anında bildiğini varsaymak, O'nun ilminin bütün zamanları ve mekânları kuşatamadığını, dolayısıyla onların içerisinde bilfiil olup bitecek olanlardan haberdar olmadığını kabul etmek demektir. Bu ise bütünün, Allah'ın ilminin kapsamı içinde bulunduğunu, ancak o bütünü oluşturan parçaların ise bulunmadığını söylemekle eşdeğerdir. Bu varsayımdan şöyle bir sonuç çıkar: Söz konusu parçalar bütüne dahil olduğunda, Allah'ın bilgisinde bir artış olacaktır.

Bu da Allah'ın bilgisinin değişmesi demektir. Artış ve değişme kavramlarının zatı ve sıfatları bakımından sonsuz bir varlık için kullanılması imkânsızdır. Çünkü sonsuz olana hiçbir şey eklenemez ya da ondan herhangi bir şey çıkarılamaz.

Bu yüzden İmâm-ı Âzam (ö. 150/767), Allah'ın bilgisinin mahiyetini anlatmaya çalışırken şunları söylemektedir: "Allah yok olan şeyleri, yoklukları halinde yok olarak bildiği gibi, onları var ettiğinde, nasıl var olacaklarını da bilir. Kezâ O, var olan şeyleri, varlıkları halinde, var olarak bildiği gibi, onların nasıl yok olacaklarını da bilir. Allah ayakta duranı, ayakta iken, ayakta olarak bilir. Sonra o, oturduğu zaman, onu oturduğu halde, oturuyor olarak bilir. Bununla birlikte O'nun bilgisinde bir değişiklik ve artma olmaz. Değişme ve farklılık, yaratıklarda meydana gelir."[127]

İmâm-ı Âzam'dan aktardığımız bu pasajdan da anlaşıldığı üzere Allah, geçmişte olanı daha önce, şimdi olanı şimdi ve gelecekte olanı da gelecekte bilmez. Tam aksine geçmişteki, şimdideki ve gelecekteki her şey, O'nun her şeyi kuşatan bilgisinin içerisinde, geçmişteki, şimdideki ve gelecekteki şeyler olarak mevcuttur. Bunların hepsi, O'nun bilgisinde, geçmişi ve geleceği olmayan tek bir anın içindedir. Bunu ancak sonsuzluğu tek bir an olarak tasavvur ettiğimizde kavrayabiliriz. Sonsuz bir bilgide, geçmişten ve gelecekten söz edilemez. Çünkü sonsuz olana bir şey eklenemeyeceği gibi ondan bir şey de çıkarılamaz. Dolayısıyla o, hiçbir surette kayıt altına alınamaz. O halde Allah'ın bilgisi, geçmiş, şimdi ve gelecek gibi kayıtlarla kayıtlanamaz. Bu ise, Allah'ın her şeyi değişmeyen tek bir bilgiyle bildiği anlamına gelir.

Bu noktada şu hususu da açıkça belirtmek gerekir; Kur'ân'da Cenâb-ı Hak, kendi ilminin her şeyi kuşattığından, her şeyi bildiğinden söz ederken ezel kavramını kullanmaz. Bunun bir hikmetinin olduğunu düşündüğümüzden, bu çalışmamızda biz, ilâhî bilginin mahiyetinden söz ederken "ezel" kavramı yerine, her şeyi kuşatan ve "sonsuz" kavramlarını kullanmayı tercih ettik. Çünkü zaman ve mekân boyutlarına hapsolmuş insanın ezel kavramını kavraması oldukça zordur. Bu yüzden de o, kader sırrını anlamakta büyük güçlük çekmektedir.

Kur'ân'ın insan fiilleriyle ilgili pek çok ifadesine baktığımızda, her şeyin olmuş bitmiş gibi değil de henüz gerçekleşiyormuş gibi anlatıldığını görürüz. Bunun sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın var olanlara dair bilgisinin zaman ve mekân boyutlarıyla kayıtlı olması değil, insanda sorumluluk bilincinin gelişmesini ve pekişmesini sağlamaktır. Meselâ Kur'ân, hayatın ve ölümün anlamını bize şöyle aktarır: "Hanginizin daha iyi iş işlediğini ortaya çıkarmak için, ölümü ve dirimi (hayatı) yaratan O'dur. O, güçlüdür, bağışlayandır."[128]

Yahudilerin inatçılıkları yüzünden ölümle cezalandırılıp sonra kendilerine yeni bir fırsat daha verilmesini anlatan başka bir örnek ise şöyledir: "Ey Mûsâ! Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız demiştiniz de gözleriniz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı. Ölümünüzden sonra, belki şükredesiniz diye sizi tekrar diriltmiştik."[129]

Cenâb-ı Hak, başka bir yerde de istediği takdirde bütün insanları aynı inanç üzerinde birleştirebileceğine dikkatlerimizi çeker. Ama O böyle yapmamıştır. Çünkü herkesin nasıl davrandığını ortaya çıkarmak istemektedir: "Kur'ân'ı, önce gelen kitabı tasdik ederek ve ona şahit olarak gerçekle sana indirdik. Allah'ın

indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek olan sana gelmiş bulunduğuna göre, onların heveslerine uyma! Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı, fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir; o halde iyiliklere koşuşun, hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bildirir."[130]

Kur'ân'da bu tür anlatımların örnekleri çoktur.[131] Bu anlatımların hiçbirinden, Allah'ın her şeyi kuşatan bilgisinin kimin nasıl bir kişilik sergileyeceğini, doğumundan önce kapsamadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Yukarıda da açıkça ifade edildiği gibi, Allah'ın bilgisi her şeyi kuşatmıştır. Ancak insanın, O'nun zaman ve mekân boyutlarıyla sınırlı olmayan sonsuz bilgisinin mahiyetini kavraması son derece zordur. Bu yüzdendir ki Kur'ân, Allah'ın bilgisinin insan fiilleriyle ilişkisine değinirken O'nu her şeyi zaman ve mekân boyutları içerisinde henüz kuşatıyormuş gibi anlatır. Kısacası Kur'ân, Allah'ın her şeyi kuşatan sonsuz bilgisinin kaderle ilişkisine dair felsefî tartışmalara girmez. O, etkileyici üslûbuyla daima Allah'ın her şeye egemen olduğu inancıyla insanın özgür olduğu düşüncesini birlikte ele alır. Bazen bunları farklı yerlerde bazen de aynı âyetin içinde dile getirir.[132] Çünkü Kur'ân, ne insanın her şeyin kendi elinde olduğunu düşünerek zalimleşmesini, ne de hiçbir şeyin elinde olmadığı kuruntusuna kapılarak sorumluluklarının faturasını başkasına çıkarmasını istemektedir.

---

[123] el-Hac 22/76.
[124] Yâsîn 36/12.
[125] et-Talak 65/12.
[126] Hüseyin Atay, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara 1992, s. 220.
[127] *el-Fıkhü'l-ekber* (İmâm-ı Âzam'ın beş eseri içinde), İstanbul 1992, s. 72.
[128] el-Mülk 67/2.
[129] el-Bakara 2/55-56.
[130] el-Mâide 5/48.
[131] el-En'âm 6/165; Hûd 11/7; en-Nahl 16/92.
[132] el-En'âm 6/80, 111; el-A'râf 7/89; Yûsuf 12/76; el-Kehf 18/24, 29; el-İnsân 76/30.

XXV. Allah'ın Her Şeyi Kuşatan Bilgisinin Musibetlerle İlişkisi

Musibetlerin bir kısmı doğrudan ilâhî iradeye bağlıdır. Bu tür musibetlerden maksat, kulun Allah'a olan bağlılık derecesini test etmektir. Şu âyet-i kerimede bu hususa işaret edilir: "Her can ölümü tadacaktır. Bir imtihan olarak size iyilik ve kötülük veririz. Sonunda bize dönersiniz."[133]

Bir kısmı ise doğrudan beşerî iradeye, dolaylı olarak da ilâhî iradeye bağlıdır. Aşağıdaki âyet de açıkça bu durumu ifade eder: "İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıkar; Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır."[134]

Allah'ın her şeyi kuşatan bilgisi, âdeta doğrudan ilâhî iradeye bağlı olarak gerçekleşen musibetlerin olduğu gibi, doğrudan beşerî, dolaylı olarak da ilâhî iradeye bağlı olan musibetlerin de fotoğraflarını zaman ve mekân boyutlarının ötesinden, onların mahiyetlerine uygun bir şekilde çekmektedir. Her ne gerçekleşiyorsa, ilâhî bilgide o, gerçekleştiği şekliyle yer almaktadır. Fotoğraf makinesinin objektifinin fotoğrafta yer alan manzara üzerindeki etkisi ne ise, ilâhî bilginin insanın tercihlerine bağlı olarak gerçekleşen olaylar üzerindeki etkisi de odur. Bunu, somut ve güncel bir örnek bağlamında şöyle ifade edebiliriz: Yüzde yüz insan hatasına bağlı olarak gerçekleşmiş bir grizu patlaması ve doğurduğu trajik sonuçlar; oluş tarzı itibariyle tamamen önlenebilir bir karakter taşıdığı için bilirkişinin, "Eğer gerekli tedbirler alınmış olsaydı, ne bu olay ne de doğurduğu trajik sonuçlar olurdu!" şeklinde verdiği rapor, her şeyi kuşatan ilâhî bilgide de aynıyla mevcuttur. Öyle ise bu tür bir olay için "kaçınılmaz alınyazısı" demek doğru değildir. Zira ilâhî yazgı onu, kendi mahiyetine, hakikatine, karakteri ve oluş tarzına uygun şekilde yazmıştır.[135]

Bu bağlamda ilâhî irade ile beşerî irade arasındaki ayırıma dikkat etmek gerekmektedir. Allah, kendi iradesiyle her şeyi kuşatan bilgisi kapsamı içerisinde yer alan şeylerden dilediğini yaratır. Bunların gerçekleşmesi zorunludur. Beşerin hür iradesine bağlı olan bütün olayların gerçekleşmesi ise zorunlu değildir. Çünkü onların birincil sebebi, ilâhî irade değil, beşerî iradedir. Onlar yalnızca beşerin dilemesi neticesinde gerçekleşebilir. Kısacası onların gerçekleşmelerinin gerçek sebebi beşerin iradesidir. Beşerî irade onları başlattığı içindir ki yüce yaratıcı sonsuz kudretiyle onların sonuçlarını var etmiştir. Yoksa O, kendiliğinden onların gerçekleşmelerine karar verip sonra da insanın elinde onları zorunlu olarak var kılmış değildir. Ancak her iki iradeye bağlı olan olaylar, sebep ve sonuçlarıyla birlikte Allah'ın her şeyi kuşatan bilgisinin içerisinde yer almaktadır.

Beşerî iradenin doğrudan ilâhî iradeye bağlı olan musibetlerin gerçekleşmesinde bir katkısı bulunmasa da onların sonuçları üzerinde bulunabilir. Meselâ bir deprem felâketi neticesinde oluşabilecek kötü sonuçlar, beşerî iradeye ve çabaya bağlı olarak alınan tedbirler sonucunda mümkün olan en az seviyeye indirilebilir. Bu konuya bir sonraki başlık altında daha ayrıntılı bir şekilde değinmeye çalıcağız.

Bununla birlikte her ne sebeple olursa olsun gerçekleşen musibetlerin ardından ortaya çıkabilecek bütün sonuçları, büyük bir olgunlukla ve sabırla karşılamak, sonra da onları soğukkanlı bir şekilde değerlendirmek, her kulun Allah'a karşı olan sorumlulukları arasındadır. Çünkü ister ilâhî, isterse beşerî iradeye ya da her ikisine birden bağlı olarak gerçekleşmiş olsun, bütün musibetler, sebepleri ve sonuçlarıyla birlikte Allah'ın her şeyi kuşatan ilmi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu bakımdan Allah'ın her şeyi kuşatan ilmine bağlı olarak takdir ettiği kader programı çerçevesinde gerçekleşen bütün olaylar karşısında insanın göstermesi gereken iki farklı tutum vardır. O, elinde olmayan sebepler yüzünden mâruz kaldığı musibetleri büyük bir sabır ve tahammülle göğüslemeli; kendi hataları yüzünden başına gelen musibetlerin ardından ise kendisini hesaba çekerek hatalarından ve günahlarından uzak durmaya çalışmalıdır.

Sonuç olarak Allah'ın her şeyi kuşatan sonsuz bilgisinin insanın davranışlarıyla ilişkisini, okyanusla içerisindeki sayısız canlıların ilişkisine benzetebiliriz. Her şey okyanusun içinde gerçekleşmektedir, ancak okyanusun içinde olanlar, onun yönlendirmesi ve cebri olmadan özgürce hareket etmektedir. Allah'ın bilgisi bütün zaman ve mekân boyutlarını aşan sınırsız ve sonsuz bir okyanus gibidir. İnsan aklının işleyiş kapasitesi, O'nun bilgisinin bu yönünü kavramaktan âcizdir. Bu yüzden insan, bu konu üzerine gereğinden fazla odaklanmamalıdır. Bu bağlamda bize düşen görev, elimizde olmayan sebeplere bağlı olarak başımıza gelen musibetlere sabretmek, kendi hatalarımız sebebiyle mâruz kaldıklarımız hakkında ise öz eleştiride bulunarak gereken tedbirleri almak ve onların hepsine ibret nazarıyla bakmaktır.

---

[133] el-Enbiyâ 21/35.

[134] er-Rûm 30/41.

[135] Metin Özdemir, "*İlahi Takdir Açısından Kötülük*", *Eski-Yeni*, sayı 19, Sonbahar 2010, s. 13.

XXVI. Tedbir ve Musibetlerin Takdiri

Yeryüzünde vuku bulan ve başımıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki Allah onu yaratmadan önce, sebepleri, tabii yasaları ve bağlı olduğu değişmez sosyal kanunlarıyla[136] birlikte bir kitapta (levh-i mahfûz) yazmış olmasın. Allah'ın her şeyi kuşatan sonsuz bilgisi açısından bakıldığında bunda şaşılacak bir şey yoktur.[137] Dolayısıyla özellikle insan iradesine bağlı olarak gerçekleşen fiiller, levh-i mahfûza kaydedilirken keyfî olarak kaydedilmez. Yani Allah onları, kullarının iradesini dikkate almadan ya da bizzat onların iradesi üzerinde bir zorlamada bulunacak şekilde yazmaz. Tam aksine her şey, belli ilâhî yasalara ve insanın hür seçimlerine bağlı olarak yazılır ve kaydedilir. Bu yüzden Allah, "İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıkar; Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır." buyurmaktadır.[138]

Kur'ân'da, ilâhî irade ve kudretin her şeyi kapsamasına ve insan özgürlüğüne işaret eden âyetleri kendi bağlamlarından kopuk bir şekilde alt alta sıralayarak değerlendirmeye çalışan bazı kimseler, bunlar arasında bir çelişki bulunduğunu düşünebilirler. Ancak bu, Kur'ân'ın bütünlüğünü ve söz konusu âyetlerin içerisinde yer aldıkları sûredeki bağlamlarını dikkate almamaktan kaynaklanan büyük bir yanılgıdır.

Her musibetin yaratılmadan önce bir kitapta kaydedildiğini ifade eden âyetlerde Allah, her şeyi kuşatan bilgi aynasında, varlık sahnesinde yer alacak her nesne ve olayın suretini aynıyla gördüğüne işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle yüce yaratıcı, burada şimdi gerçekleşen hadiselere her şeyi kuşatan bilgi aynasını tutmakta, dolayısıyla farklı yerlerde ve şekillerde meydana gelen olayların birebir suretini ezelde aynıyla görmektedir.

Şimdi levh-i mahfûza, henüz başımıza gelmeden önce yazılan musibetlere dair somut bir örnek bağlamında bu açıdan bir göz atalım: Farzedelim ki Kârun örneğinde olduğu gibi[139] çok zengin bir adam, sahip olduğu her şeyi kendi mârifeti ve hüneri sayesinde elde ettiğini düşünüyor. Halbuki her şeyi kuşatan bilgi aynasında, bu adamın, kendisine imtihan sırrının bir gereği olarak verilen yüksek zekâsını ve diğer bütün imkânlarını nasıl kullanacağı ve hangi sonuçlara ulaşacağı aynıyla görünüyor. Bu imkânlar içerisinde, yüce yaratıcının o kimseye imtihan sırrının bir gereği olarak bol rızık vermesi de bulunuyor olabilir. Şimdi, bu kimse görünüşe bakarak her şeyin kendi elinde bulunduğunu düşünüyor ve bu yüzden haksız yere sevinip şımarıyor. Halbuki onun, buna hakkı yoktur. Çünkü ona zekâsını iyi kullanma ve zenginliğe ulaşma imkânlarını veren Allah'tır. O sadece zekâsını ve bu imkânları çok iyi kullanmıştır. Eğer Allah, bu kimseye sahip olduğu zekâyı ve diğer imkânları vermemiş olsaydı, onun zengin olması mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla onun zenginliğinde kendi hür iradesinin payı olduğu gibi, ilâhî iradenin de payı vardır. Hangisinin daha büyük paya sahip olduğu da her şeyi kuşatan bilgi aynasına yansıyan suretlerin aynıyla yazıldığı kader levhasında mevcuttur.

Bu durumun tersi de söz konusu olabilir. Yine farzedelim ki sarhoş bir

sürücünün cadde üzerinde çarparak sakat kalmasına sebep olduğu bir adamın yakınları şöyle düşünüyor olsunlar: Bizim suçsuz yere sakat kalan bu akrabamız çok iyilik sever bir kimseydi. Ayrıca tedbirini almış, kurallara uygun bir şekilde cadde üzerinde yürüyordu. Niçin kötüler ve zalimler dururken bu musibet onun başına geldi?

Her şeyi kuşatan bilgi aynasına yansıyan durum ise şöyledir: Kendi hür iradesini kötüye kullanan bir sarhoş, direksiyon hâkimiyetini kaybederek cadde üzerinde yürüyen suçsuz bir kimseye çarpacak ve onun sakat kalmasına sebebiyet verecek, dolayısıyla bu ağır suçun sorumluluğunu üzerinde taşıyacaktır. Biz söz konusu olayın buraya kadar olan kısmı hakkında fikir yürütebiliriz. Ancak buradan sonrası hakkında yalnızca tahminlerde bulunabiliriz: Muhtemeldir ki sakat kalan adam büyük bir günah işlemiştir de rahmeti bol yaratıcı bu durumu onun bu günahına bir kefâret kılmış, dolayısıyla onu cehennem azabından kurtarmıştır. Yine muhtemeldir ki bağışlaması ve rahmeti bol yaratıcı, bu kimseyi sabır konusunda denemek istemiştir. Eğer bu kimse sakatlık durumuna sabrederse, Allah ona bu dünyadaki nimetlerin hiçbiriyle kıyas edilemeyecek güzellikte dâimî bir ödül verecektir. Eğer o, söz konusu sınavı kaybederse, kendisinin Cenâb-ı Hakk'a bağlılığının ve tevekkülünün derecesi ortaya çıkmış olacaktır. Dahası bu kimse Allah'a inanmayan ya da O'nu hiç umursamayan bir kimse ise, muhtemeldir ki kendi haline terkedilip ilâhî rahmetten mahrum kaldığı için böyle bir musibet ona tesadüf etmiştir. Bu ihtimalleri çoğaltmamız mümkündür. Ancak her hâlükârda bu olay, her şeyi kuşatan bilgi aynasında, bütün sebepleri ve detaylarıyla birlikte göründüğünden aynıyla kader levhasına kaydedilmiştir.

Görüldüğü üzere bu olayların hiçbiri Kur'ân-ı Kerim'in levh-i mahfûz adını verdiği kader levhasına beşerî iradeden bağımsız olarak doğrudan ilâhî iradeye bağlı bir şekilde kaydedilmemiştir. Bununla birlikte insanın, başına gelen bütün hadiseler karşısında kendi iradesini aşan boyutları hesaba katarak tavır alması gerekmektedir. Böyle yaptığı takdirde o, eline geçenlerden dolayı şımarmayacak, kaybettikleri için de üzülmeyecektir. Bu yüzden Cenâb-ı Hak, musibetlerin yaratılmadan önce kader levhasında kaydedildiğini bildirdiği âyetin devamında şöyle buyurmuştur: "(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez."[140]

Bu âyet bağlamında söylemek gerekirse, ne her şey tamamen insanın iradesine terk edilmiş ne de onun iradesi tamamen devre dışı bırakılmıştır. Böylece insanın hem sorumluluk duygusu taşıması ve kaybettikleri için üzülerek kendisini harap etmemesi hem de her şeyin kendi elinde olduğunu düşünerek şımarıp azmaması hedeflenmiştir.

---

[136] er-Ra'd 13/11; el-Ahzâb 33/62; el-Fâtır 35/43; el-Feth 48/23.
[137] el-Hadîd 57/22.
[138] er-Rûm 30/41.
[139] el-Kasas 28/76.
[140] el-Hadîd 57/23.

XXVII. Musibetlerin Takdirinde İlâhî ve Beşerî İradenin Rolleri

Kur'ân'ın musibetlere ilişkin bu yaklaşımı bize, onlarda ilâhî ve beşerî iradenin birlikte rol oynadığına işaret etmektedir.[141] Elbette yerine göre bu iki iradeden birisi diğerine nispetle daha fazla rol oynamış olabilir. Bu durum, deneme amaçlı musibetler açısından bakıldığında da değişmez. Meselâ Cenâb-ı Hak, bazen bizi biraz açlık, biraz korku ya da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmek suretiyle deneyebilir.[142] Bu durumda bile beşerî iradenin olup bitenlerin hiçbirinde bir rolünün bulunmadığını düşünemeyiz.[143] Bu yüzden insan, her hâlükârda kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye, kısacası kendi iradesinin hakkını vermeye çalışmalıdır. Şüphesiz ki Allah, hiç kimseye gücünün üzerinde bir yük yüklemez.[144]

Kur'ân açısından bakıldığında, tedbirin sonuçlara ne ölçüde etki ettiği, en güzel şekliyle Hz. Mûsâ ile Hızır aleyhisselâm arasında geçen bir yolculuk hikâyesinde anlatılmaktadır.[145] Bu hikâyeyi daha önce kısmen anlattığımızdan burada tekrar etmek istemiyoruz.

Kısacası bazı âyetlerde musibetlerin tamamen ilâhî iradeye verilmesi, beşerî iradenin onların hiçbirinde bir rolü bulunmadığını ifade etmek için değildir. Aksine Cenâb-ı Hak, bu tür âyetlerde her şeyin kendi gözetimi ve kontrolü altında gerçekleştiğine, her şeyi kuşatan bilgi aynasından, zaman ve mekân boyutları içerisinde gerçekleşen bütün hadiseleri aynıyla ezelde gördüğüne dikkatlerimizi çekmektedir. Dolayısıyla bu tür âyetler bize, hiçbir şeyin bütünüyle kendi elimizde olmadığını, olaylara ilişkin etki ve katkılarımızın sınırlı olduğunu, bu yüzden elde ettiğimiz şeylerin tamamını kendi mârifet ve hünerlerimizden bilerek şımarmamamız gerektiğini, yine uğradığımız zararlar sebebiyle de büsbütün ümitsizliğe kapılmamızın doğru olmadığını göstermektedir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle şunları söylemek mümkündür: Yüce yaratıcı, her şeyi kuşatan bilgi aynasından bizim şimdi yaşadığımız hadiseleri aynıyla gördüğünden onları olduğu gibi kader levhasına yazmıştır. Bu durum bizim elimizde olanlarla şımarmamamız, elimizden kaçırdıklarımız içinse ümitsizliğe kapılıp büsbütün bedbaht olmamamız içindir. Çünkü başımıza gelen musibetler, ne tamamıyla kadere ne de bizim irademize bağlıdır. O halde her hâlükârda bize düşen irademizin hakkını vermek ve her ne şekilde olursa olsun, bir olay başımıza geldikten sonra, Allah'ın rızasına uygun bir tavır içerisinde olmaktır.

---

[141] Âl-i İmrân 3/165; eş-Şûrâ 42/30; el-Hadîd 57/22; et-Tegâbün 64/11.
[142] el-Bakara 2/155.
[143] Âl-i İmrân 3/165.
[144] el-Bakara 2/286.
[145] el-Kehf 18/60-82.

XXVIII. Tedbir ve Ecelin Takdiri

Ecelle ilgili âyetlere baktığımızda, Kur'ân'da ecelin bireysel ve toplumsal olmak üzere iki farklı boyutta ele alındığını söylemek mümkündür. Bu âyet-i kerimelerden birkaçını vermemiz konuyu açabilmemiz için yararlı olacaktır: "De ki: 'Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim. Her ümmet için bir süre vardır, süreleri sona erince bir saat bile geciktirilmezler ve öne de alınmazlar.'[146]"; "Ömrü uzun olanın çok yaşaması ve ömürlerin azalması şüphesiz bir kitapta (kayıtlı)dır. Doğrusu bu Allah'a kolaydır.[147]" ; … "Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır.[148]"

Konuyu daha açık bir şekilde sunabilmemiz için ecelin bu her iki türünü ayrı başlıklar altında değerlendirmenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

A. Tedbir ve Bireysel Ecelin Takdiri

Gündelik hayatta zihnimize takılan en önemli sorulardan biri de tedbirin eceli öteleyip öteleyemeyeceğidir. Meselâ çoğumuz, bir yakınımızı kaybettiğimizde, doktor raporunda ölüm sebebi olarak aşırı sigara içimine bağlı kanser yazıyor olmasına rağmen; "Ne yapalım kader böyle imiş. Alın yazısı değişmez. Ne desek boş." gibi laflar ederiz. Ölüm acısını unutup biraz teselli bulduktan sonra ise, "Keşke doktorun tavsiyesine uyup sigarayı zamanında terketmiş olsaydı, belki biraz daha yaşayabilirdi." şeklinde düşünmeye başlarız.

Bu çelişkili durum aslında inancımızla olgular arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Biz bir yandan kaderin değişmeyeceğine inanır, diğer yandan ise tedbirin önemli olduğunu; çünkü tecrübelerin tedbirin gerekliliğine işaret ettiğini düşünürüz. İnancımızla düşüncelerimizin farklı yönlerde seyretmesi, gerçekte neyin kime göre değişip değişmeyeceğini tam olarak tespit edemeyişimizden kaynaklanmaktadır.

Ecel, olayların her şeyi kuşatan bilgi aynasına yansıyan boyutu açısından bakıldığında değişmez. Çünkü o aynada Cenâb-ı Hak, kimin hangi sebeple öleceğini aynıyla görmektedir. Bir kimsenin doktorun uyarısına rağmen aşırı sigara tüketmeye devam edeceği ve bu yüzden kanser olacağı, bizim şimdimizden her şeyi kuşatan ilâhî bilgi aynasına olduğu gibi yansımaktadır. Bu itibarla Allah açısından ecel tektir ve değişmez. Çünkü o bizim şimdimizin yansıdığı her şeyi kuşatan bilgi aynasında neleri görüyorsa, onları olduğu gibi kader levhasına kaydetmiştir. Buna karşın beşer açısından bakıldığında, ecel; insan tercihlerinden tamamen bağımsız bir olay değildir. Bazen büyük ölçüde bizim kendi tercihlerimize, bazen de başkalarının bizi olumsuz yönde etkileyen tercihlerine bağlıdır. Eğer böyle olmasaydı, Cenâb-ı Hak, bize temiz ve yararlı olan şeyleri yiyip içmemizi ya da haksız yere adam öldürmekten şiddetle kaçınmamızı emretmezdi. Şu âyetlere baktığımızda bu durumu açıkça görmek mümkündür: "Ey inananlar! Sizi rızıklandırdığımızın temizlerinden yiyin; yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, O'na şükredin. Şüphesiz size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır; fakat darda kalana, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere günah

sayılmaz. Çünkü Allah bağışlayandır, merhamet edendir.[149]”

Eğer ecel, insanın tercihlerinden tamamıyla bağımsız ya da onun tercihleri sebebiyle değişmeyen bir olgu olsaydı, Cenâb-ı Hakk’ın darda kalana haram olan nesnelerden yeme izni vermesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü eğer insanın açlıktan ölme tehlikesi durumuyla karşı karşıya kaldığında haram olan şeyleri yemesi ecelini önlemeyecekse, yani o her hâlükârda ölecekse, ona başka imkân bulunmadığı için haram olan şeylerden yeme izni verilmesinin bir faydası olmayacaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk’ın bu izni vermiş olması; tedbirin ecel konusunda etkili olduğuna açık bir işarettir.

Bir de haksız yere adam öldürmeye ilişkin ağır bir cezayı öngören şu âyete bakalım: ”Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde temelli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânetlemiş ve büyük azap hazırlamıştır.[150]”

Eğer katilin iradesinin maktulün eceli üzerinde hiçbir etkisi olmamış olsaydı, Cenâb-ı Hak katil için bu kadar ağır bir cezayı öngörmezdi. Ayrıca bu ifadelerin caydırıcılık yönü dikkate alındığında, haksız yere adam öldürmeye bağlı ölümlerde bir azalma olacağı da muhakkaktır. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak, “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Artık, Allah’a karşı gelmekten sakınırsınız.”[151] buyurmaktadır. Eğer sakınmanın öldürme fiiline, dolayısıyla da ecellerin değişmesine bir etkisi olmasaydı, Cenâb-ı Hakk’ın bu kaydı düşmesinin bir anlamı olmazdı.

Ecel olayının beşerî irade ile ilişkisini göstermesi bakımından şu âyetler de oldukça dikkat çekicidir: “… Ve kendinizi öldürmeyiniz. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir. Bunu kim aşırı giderek haksızlıkla yaparsa, onu ateşe sokacağız.”[152]

“De ki: ‘Gelin size rabbinizin haram kıldığı şeyleri söyleyeyim: … Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz, sizin ve onların rızkını veren biziz, gizli ve açık kötülüklere yaklaşmayınız, Allah’ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayınız. Allah bunları size düşünesiniz diye buyurmaktadır.’”[153]

Eğer insanın kendisini, çocuklarını ya da bir başkasını öldürme kastının ecel üzerinde bir etkisi olmasaydı, Cenâb-ı Hakk’ın insanın kendisini, çocuklarını ve başkalarını haksız yere öldürmesini yasaklamasının bir anlamı ve faydası olmazdı.

İmam Mâtürîdî, beşerî iradenin ecelle ilişkisini açıklarken akraba ziyaretiyle ilgili hadisi örnek olarak verir. Hz. Peygamber, “akrabasını ziyaret edenin ömrünün uzayacağından” söz etmiştir.[154] Mâtürîdî’ye göre, bu durumda, Allah, kişinin eceli için daha önce bir vakit belirlemiş, sonra kişi akrabasını ziyaret edince o vakti uzatmış ya da tersi söz konusu olunca kısaltmış değildir. Aksine Allah, zaman ve mekân üstü olan her şeyi kuşatan bilgisiyle o kişinin akrabasını ziyaret edeceğini de bildiğinden ecelini başlangıçta ona göre takdir etmiştir.[155]

Eceli doğrudan ilâhî iradeye bağlayan âyetleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Meselâ bir âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “‘Bu işte bizim elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik.’ diyorlar. Şöyle de: ‘Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi.’ Allah, içinizdekileri yoklamak ve

kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı).”[156]

Bu âyet, ilâhî irade ile beşerî iradenin insanın eceli üzerindeki rolünü belirtmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Uhud Savaşı’nda yaşanan olayları aydınlatmaya çalışan bu âyette, münafıklar kendi tercihlerini savaşa katılmama yönünde kullanmış olsalardı, arkadaşlarından bir kısmının şimdi öldürülmüş olmayacağını düşünmektedirler. Halbuki Allah, her şeyi kuşatan bilgisiyle kimin savaş alanına ne tür bir niyetle gidip orada hangi sebeplerle öleceğini bilmektedir. Dolayısıyla Allah’ın bilgisinde, kimin ganimet toplamak, kimin de Allah’ın rızasını kazanmak maksadıyla savaş alanına gideceği ve savaş esnasında bunlardan hangilerinin şehit olup hangilerinin de ganimet uğruna öleceği bilgisi mevcuttur. Bu bakımdan Cenâb-ı Hak, onlara her şeyi kuşatan bilgisi uyarınca, herkesin kendi tercihlerine bağlı olarak takdir edilmiş eceliyle buluşmasının kaçınılmaz olduğunu haber vermektedir. Şehitler; kendi tercihlerini Allah’ın rızasını kazanma yönünde kullandıkları için savaş alanına gitmişler ve savaşın olağan şartlarına bağlı sebepler sonucunda şehitlik mertebesine yükselmişlerdir. Diğer taraftan münafıklar da tercihlerini ganimet toplamak maksadıyla savaşa katılma yönünde kullanmışlar; onlardan da bir kısmı savaşın olağan şartları içerisinde oluşan birtakım sebeplerle ölmüşlerdir. Bu itibarla her iki tarafın da ecelleri kendi tercihlerine bağlı olarak oluşmuş olmaktadır. Şehitler Allah’ın rızasını kazanma uğruna nefislerini feda etmenin karşılığında cenneti satın almışlar; münafıklar ise ganimet toplama uğruna cehennemi… Münafıklar adına ne kötü bir alış veriş![157]

Kısaca ifade etmek gerekirse, ecellerin kişilerin tercihlerine bağlı olarak nasıl oluşacağı Allah tarafından bilindiği için, ona göre takdir edilmiştir. Ancak Allah’ın bilgisinde değişmenin olmaması, kişilerin tercihlerinde de değişme imkânının bulunmadığı anlamına gelmez. Kişiler, kendi hür tercihlerini farklı yönlerde kullanmış olsalardı, ecelleri ona göre şekillenip belirlenmiş olabilirdi. Meselâ yukarıda münafıkların durumuyla ilgili zikrettiğimiz âyeti dikkate alırsak, eğer münafıklar ganimet toplama hevesiyle savaş alanına gitmemiş olsalardı, belki bir süreliğine daha yaşama tutunmuş olurlar; ancak ebedî ödül ve ceza yurdunda şehitlik ve gazilik mertebesine verilen ödüllerden mahrum olurlardı. Aynı şekilde, şehitler ve gaziler de münafıklar gibi düşünmüş olsalardı, belki bir müddet daha yaşama tutunmuş olurlardı. Ama bu sefer onların da âhiretteki durumları münafıklarınkinden farklı olmazdı. Sonuçta herkes, dünya ve âhirette kendi tercihine uygun sonuçlarla karşılaşmaktadır. Bu bakımdan kimse ecelinin kendi iradesinden ve tercihlerinden tamamen bağımsız olduğunu düşünmekte haklı görülemez. Çünkü insanın tercihleri her şeyi kuşatan ilâhî bilginin kapsamı içerisindedir. Tercihler sebepleri, sebepler de sonuçları doğurur…

Ecel meselesine bu açıdan baktığımızda, Ehl-i sünnet’in, ecelin bir ve tek olduğu, dolayısıyla da değişmeyeceği görüşünü; Cenâb-ı Hakk’ın olayları her şeyi kuşatan bilgi aynasında, sebebleriyle birlikte, aynı anda gören ilim sıfatı açısından değerlendirmek gerekir. Cenâb-ı Hak, her ölüm olayını sebepleriyle birlikte takdir ettiğinden, Ehl-i sünnet’in bu görüşü ecellerde beşerî irade faktörünün etkisini görmezlikten gelmemizi gerektirmez. Çünkü yukarıda zikredilen âyetler; ecel olayında beşerî iradenin doğrudan ya da dolaylı olarak

etkili olduğunu açıkça göstermektedir.

Netice itibariyle, biz çoğu kere ecelin değiştirilemez bir alın yazısı olduğunu düşünürüz. Halbuki Cenâb-ı Hak, ecellerimizi her şeyi kuşatan ilmi uyarınca bizim tercihlerimize bağlı olarak takdir etmiştir. Ecelin değişmemesi, beşerî irade açısından değil, her şeyi sebep ve sonuçlarıyla birlikte kuşatan ilâhî bilgi açısındandır. Bu yüzden Allah, açlık korkusuyla çocukları öldürmeyi yasaklamış, haksız yere adam öldürmeye en ağır cezayı öngörmüştür.

B. Tedbir ve Toplumsal Ecelin Takdiri

Toplumsal ömrün uzamasının yasaları Allah tarafından belirlenmiştir. Bu yasalar, toplumların ortak akılları ve tecrübeleri tarafından tespit edilir. Onlara uymayanlar ya da ihmal edenler, sonuçlarına katlanırlar. Allah'ın yasalarında bir değişiklik olmaz. [158]

Bu yasaların bir sonucu olarak toplumlar da ölürler. Onların da bir eceli vardır. Ancak onların ölümü insanların ölümü gibi değildir. Elbette onların ölümü, geçmiş kavimlerin azgınlıkta aşırı gitmeleri yüzünden gerçekleşen toplu helâkleri hariç bütün fertlerinin yok olması şeklinde olmaz. Toplum, gelişmesini ve ilerlemesini sağlayan dinamiklerini kaybeder. Ümitsizlik ve karamsarlığa kapılır. Toplumda her türlü ahlâksızlık ve haksızlık yayılır. Güçlüler daima haklı; zayıflar ise mağdur olur. Sonuçta toplumda güven ve dayanışma ortamı kaybolur. Artık o toplumun fertlerini birbirine bağlayacak sağlam bağlar kalmaz. Herkes kendi başının çaresine bakmak zorunda hisseder kendisini. Böylece toplum, bütün millî, dinî ve ahlâkî değerlerini kaybettiği için, toplum olma vasfını kaybeder ve başka milletlerin esareti altında kalmaya mahkûm olur. Artık o ölmüş bir toplumdur.

Bu açıdan baktığımızda toplumları insana benzetmemiz mümkündür. Nasıl ki insan doğar, gelişir, büyür, gençleşir, olgunlaşır ve ihtiyarlarsa, toplumlar da benzer bir süreci takip eder. Onlar da insanlar gibi hastalanır. Tedaviye ihtiyaç duyar. Nasıl ki tedavi görmeyen bakımsız bir hastanın kısa sürede ölmesinden korkulursa, hasta toplumun da sorunları çözülmezse kısa sürede yok olmasından korkulur. Tıpkı insan gibi, toplumun da bünyesine herhangi bir hastalığın bulaşmaması için koruyucu önlemler alınmazsa, o da kolayca hastalanır. Bu hastalığın sebepleri iyi teşhis edilip uygun ve etkili tedavi yöntemlerine başvurulmadığı takdirde toplumun da insan gibi hastalığı ilerler ve sonunda o da ölür.

Toplumdaki bazı hastalıklar da insanın bazı hastalıkları gibi bulaşıcıdır. Ancak toplumun bulaşıcı hastalığı insanın bulaşıcı hastalığına oranla daha çabuk yayılır. En bulaşıcı toplumsal hastalıkların başında ümitsizlik gelir. Toplum bireylerden oluşur. Toplumu oluşturan bireylerin bir kısmı geleceğine ümitle bakamazsa, miskinleşirler, tembel olurlar. Çalışma azimlerini ve başarma arzularını kaybederler. Artık hiçbir şey onları heyecanlandırıp motive edemez olur. Onların bu ruh halleri, ailelerinin diğer fertlerine sirayet eder. Onlar da diğer fertlere, bu diğerleri de kendi ailelerine ümitsizlik ve karamsarlık aşılarlar. Bu halka böylece gittikçe hızlanarak genişler. Sonuçta toplumun fertlerinin çoğunluğunun bu hastalığa yakalandığı görülür. Bundan daha da kötüsü,

ümitsizliğin ve karamsarlığın o toplumun kaderi olduğunun bir inanç haline gelmesidir. Bu son aşamaya gelindiğinde, hiç kimse bir diğerini, gelişmemişliğin, geri kalmışlığın, yoksunluğun ve yoksulluğun kaderleri olmadığına neredeyse ikna edemez. Artık insanlar kendi sorumluluklarının faturasını kadere yıkmaya başlarlar. Kaderdir onların yolunu kesen, ellerini kollarını bağlayan! Onlar durumlarından hoşnut değildir; ondan kurtulmak da isterler. Ama artık çok geçtir, ne yapsalar boşunadır. Önlerinde kader vardır. Kaderin ötesine geçemezler, bir adım daha atamazlar. Sanki ayaklarına zincir vurulmuştur.

Böyle olur ölümü yaklaşan toplumun hali… Halbuki Allah her ferdin fıtratına gelişmenin, ilerlemenin, yükselmenin ve başka bir adam olmanın dinamiklerini yerleştirmiştir. Bu yüzden Kur'ân şöyle seslenir bütün fertlere: "(Allah, elçisinin dilinden buyurdu ki): 'Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhametlidir…"[159]

Demek; iradesizlik, ümitsizlik, karamsarlık, miskinlik ve tembellik kader değilmiş. Demek; insanın fıtratında bütün olumsuzlukların üstesinden gelebileceği iç dinamikleri mevcutmuş ki, Kur'ân, o fıtrat sahiplerine sesleniyor. O halde fıtratına yabancılaşan, fıtratından uzaklaşan insanın fıtratına dönmesi gerekiyor. Ruhu hastalanmış bir birey için ilk planda yapılması gereken iş budur. Sonra çalışmak ve daha çok çalışmak…

Her birey bunu yaptığı zaman, hayatî organları hastalanmış toplum kendiliğinden tedavi olacaktır. Çünkü toplum bireylerden oluşur. Bu itibarla toplumun iyileşebilmesi için onu oluşturan bireylerin tek tek iyileşmesinden başka yol yoktur.

Hz. Peygamber, "Her hastalığın bir ilâcı vardır. İlâcını bulduğun zaman Allah'ın izniyle hastalığın iyileşir."[160] buyurmuştur. Bireysel hastalıkların olduğu gibi toplumsal hastalıkların da ilâcı vardır. Önemli olan hastalığı doğru teşhis edip ona uygun ilâcı bulabilmektir. Bunun için de öncelikle Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek ve tâbi ki çalışmak ve araştırmak gerekmektedir. En ağır hasta toplumların iyileşmesi bile mümkündür. Yeter ki doktor maharetli, toplum da tedavi olmaya istekli olsun. Câhiliye toplumu bunun en açık örneğidir. Hz. Peygamber, cehalet karanlığında yolunu kaybetmiş, şaşkın ve sapkın bir toplumu; Allah'ın izniyle yirmi üç yıl gibi kısa bir süre içerisinde, bilgili, erdemli ve âdil bir toplum haline getirmeyi başarmıştır. Çünkü o, Allah'ın lutfu ve yardımıyla teşhisi doğru koymuş ve tedaviyi de ona göre yapmıştır. Tek başına çıktığı peygamberlik yolculuğunda, kız çocuklarını diri diri toprağa gömen, yağmacılığı ve talanı meslek haline getiren, zayıfa ve yoksula değer vermeyen, işçinin hakkını ödemeyen bir câhiliye toplumunu, vahyin nuru ve bereketiyle, cennetin annelerin ayakları altında olduğuna ve işçinin emeğinin karşılığının alın teri kurumadan verilmesi gerektiğine inanan erdemli bir toplum haline getirmeyi başarmıştır.

Bütün bunlar bize şunu açıkça göstermektedir ki insanın fıtratı, doğruya, iyiye ve güzele eğilimli bir şekilde yaratılmıştır. Önemli olan, insanı fıtratına döndürebilecek atılımları yapabilmektir. Tarih boyunca, bazen bu görevi peygamberler bazen de halk kahramanları yapmışlardır. Ancak doktor ne kadar

maharetli olursa olsun, hastanın tedavi olmaya istekli ve arzulu olması gerekmektedir. Hasta istekli değilse, doktorun yapabileceği pek fazla bir şey yoktur. Bu yüzden Kur'ân, bu konuda şu gerçeği gözlerimizin önüne sermektedir: "Melekler, yüzlerine ve arkalarına vurarak ve 'Tadın yakıcı cehennem azabını!' (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin! İşte bu, ellerinizle yaptığınız yüzündendir, yoksa Allah kullara zulmedici değildir. Firavun taifesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi, Allah'ın âyetlerini yalanladılar da Allah onları günahlarından ötürü yok etti. Allah kuvvetlidir, cezalandırması şiddetlidir. Bu, bir topluluk iyi gidişini değiştirmedikçe Allah'ın da verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın işiten, bilen olmasındandır."[161]

İnsanlar fıtratlarına aykırı hareket etmedikleri sürece, Allah da onların üzerindeki nimetini değiştirmez. Ancak insanlar fıtratlarından uzaklaşarak negatif yönde bir değişim gösterirlerse, Allah onların üzerindeki nimetini keser ve onları kendi hallerine bırakır. O halde Allah'ın rahmetinin ve nimetinin devam edebilmesi için ilk adım daima toplumun kendisinden gelmelidir. Bu, Allah'ın değişmeyen bir yasasıdır. Çünkü Allah'ın yasasında hiçbir değişiklik bulunmaz.[162] Bu yüzden bir topluluk kendisindeki olumsuz nitelikleri değiştirme iradesini ve azmini göstermedikçe Allah onlara değişim yönünde bir adım atmaları için özel bir lutûfta bulunmaz. Bu konuda ilk adım, toplumu oluşturan bireylerden gelmelidir.[163]

Tarih boyunca bütün peygamberler, fıtratlarına yabancılaşan insanları fıtratlarına döndürmeye çalışmışlardır. Fıtrat; tevhide, doğruya, adalete, iyiye ve güzele yönelir. Şirkten, sahtekârlıktan, zulümden, çirkin ve hoş olmayan işlerden de kaçınır. Bu bakımdan toplumsal hastalıkların en önemli ilâcı, o toplumu oluşturan fertlerin hasta ruhlarını fıtratlarına döndürmektir. Fıtratlarına dönmeyi başaramayan toplumlar ölür. Tarih bunun açık örnekleriyle doludur.

Kur'ân bize Hz. Nûh peygamberin kavminin durumunu anlatırken bu konuya ilişkin açık ipuçları vermektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "(Nûh, halkına) şöyle dedi: 'Ey halkım! Şüphesiz ben, size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım! Allah'a kulluk ediniz; O'ndan sakının ve bana itaat ediniz ki Allah günahlarınızı size bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin; doğrusu Allah'ın belirttiği süre gelince geri bırakılamaz; keşke bilseniz!'"[164]

Bu âyetler açık bir şekilde toplumların ecellerinin belli şartlara bağlı olarak uzayıp kısalabileceğine işaret etmektedir. Bireysel ecelde olduğu gibi toplumsal ecel de sebeplere bağlı olarak takdir edilmiştir. Allah kendi iradeleriyle iyi yönde değişime yönelen ve bu uğurda çabalayan toplumların ecellerini ona göre takdir eder. Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere nankörlük edip kötü yönde ilerleyen toplumların ecelleri de ona göre belirlenir. Cenâb-ı Hak, Hz. Nûh'un halkına bir fırsat tanımış, onların toplumsal ecelini kendisine ve peygamberine itaat etmeleri durumunda belli bir süreye kadar erteleyebileceğini haber vermiştir. Ancak Hz. Nûh'un halkı bu fırsatı değerlendiremediği için helâk edilmiş, dolayısıyla onların toplumsal ecelleri kısalmıştır.

Devletlerin ve toplumların ömürlerine bu açıdan baktığımızda, onların uzun ya da kısa ömürlü oluşları, kendi iradelerinin dışında belirlenmiş bir durum değildir. İbn Haldûn, *Mukaddime* adlı eserinde uzun ve kısa ömürlü devletlerin ve

toplumların durumlarını incelemiş; böylece yükselmenin ve geri kalıp esaret altına girmenin sebeplerini tespit etmeye çalışmıştır. Bu oldukça hacimli çalışmanın ortaya koyduğu sonuca göre, yükselen ve geri kalan devletler ve toplumlar, bizzat kendi iradelerine bağlı sebeplerden dolayı yükselmişler ya da geri kalıp başka devletlerin esareti altına girmişlerdir. Bu, aklın, tecrübenin ve vahyin ortaklaşa tespit ettiği açık bir sonuçtur.[165]

Sonuç olarak söylemek gerekirse, toplumlar da ölür. Onların da bir eceli vardır. Ancak onların ölümü insanların ölümü gibi değildir. Onların ölümü, çoğunlukla yükselmenin, ilerlemenin ve refah toplumu olmanın iç ve dış dinamiklerinin yok olması; böylece başka toplumların ve milletlerin esareti altına girmeleri şeklinde olur. Bireysel ecelde olduğu gibi toplumsal ecellerin belirlenmesinde de toplumu oluşturan bireylerin iradeleri ve tercihleri belirleyici bir rol oynar. Bir toplum kendisini değiştirme azmini, kararlılığını ve çabasını ortaya koymadıkça Allah onların durumunu düzeltmez. Allah hem bireysel hem de toplumsal eceli bireylerin iradelerine bağlı sebeplerin doğuracağı sonuçlar doğrultusunda belirler. Toplumsal ömrün uzamasının yasaları, Allah tarafından belirlenmiştir. Bu yasalar, toplumların ortak akılları ve tecrübeleri tarafından tespit edilir. Onlara uymayanlar ya da ihmal edenler, sonuçlarına katlanırlar. Allah'ın yasalarında bir değişiklik olmaz.

---

[146] Yûnus 10/49.
[147] el-Fâtır 35/11.
[148] er-Ra'd 13/38.
[149] el-Bakara 2/172-173.
[150] en-Nisâ 4/93.
[151] el-Bakara 2/179.
[152] en-Nisâ 4/29-30.
[153] el-En'âm 6/151.
[154] bk. Tirmizî, "Birr", 49.
[155] *Te'vîlât*, I/182; II/133-134.
[156] Âl-i İmrân 3/154.
[157] Âl-i İmrân 3/187.
[158] el-Ahzâb 33/62; el-Fâtır 35/43; el-Feth 48/23.
[159] ez-Zümer 39/53-59.
[160] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, tahkik: Şuayb Arnâût ve diğerleri, Müessesetü'r-risâle, 2001, XXII/459.
[161] el-Enfâl 8/50-53.
[162] el-Ahzâb 33/62; el-Fâtır 35/43; el-Feth 48/23.
[163] er-Ra'd 13/11.
[164] Nûh 71/2-4.
[165] Bu konuda geniş ve güzel bir değerlendirme için ayrıca bk. Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, çev. İlhan Kutluer, 2. baskı, İstanbul 1986, s. 11 vd.

XXIX. Tedbir ve Rızkın Takdiri

A. Konunun Kur'ân Bağlamındaki Görünümü

Kur'ân'da, Allah'ın bize verdiğinden O'nun yolunda harcayarak âhiret yurdunun ebedî hayırlarını istememiz emredilmiştir. Ama bu hiçbir zaman dünyadaki nasibimizi aramayı ihmal etmemizi gerektirmez. Elbette Allah içimizden bazılarına pek çok geçim imkânları sunmak suretiyle ihsanda bulunmuştur. O halde onların da, Allah'ın kendilerine ihsanda bulunduğu gibi, geçim imkânları kıt olan kimselere iyilik etmeleri gerekir. Bunun aksine hareket edip, geçim imkânları kıt olan insanların çaresizliklerinden istifade ederek onların emeklerini sömürmek, Allah'ın asla razı olmadığı bir iştir.[166]

İbadetlerimizi ihmal etmemiz doğru değildir. Ama onları rahat bir şekilde yapabilmemiz için de yeme, içme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarımızın meşru yollardan sağlanması gerekir. Bu yüzden Allah, bize yeryüzüne dağılıp; kendi lutfundan rızık istememizi; tabii ki bunu da O'nun koyduğu sağlam ölçüleri ve sınırları hatırlayıp gözeterek yapmamızı emretmiştir. [167] Bununla birlikte hayat imtihan için verilmiş bir fırsat olduğundan, bazen Allah, bazı kimselere her şeyi kuşatan bilgisinin ve sonsuz hikmetinin bir gereği olarak rızkını bol verirken diğer bazılarının geçim imkânlarını belli ölçülerde daraltabilir. Bu gerçek ortadayken, kendilerine geçim imkânları bolca verilmiş olanların dünyada sahip olduklarıyla övünmeleri yersizdir. Böyleleri şunu çok iyi bilsinler ki "Dünyadaki hayat âhiret yanında sadece bir geçimlikten ibarettir."[168]

Kur'ân'ın bu uyarılarına ve yaklaşımına rağmen biz, rızık konusunda da ecel konusundakine benzer tereddütler yaşarız. Bazen çabalar dururuz; fakat sonuçta istediğimizi elde edemeyiz. Ardından yılgınlığa düşer ve kararımızı veririz: Rızkımız belirlenmiştir. Nefeslerimiz gibi lokmalarımız da sayılıdır. Çalışmanın çabalamanın bir yararı yoktur. Sonra refah seviyesi yüksek toplumların durumlarına bakarız. Onların nasıl yükselip refah toplumu haline geldiklerinin sebeplerini araştırırız ve ortak bir noktada buluşuruz. Hepsinin çok ama çok çalıştığını görürüz. O halde ecel konusunda olduğu gibi rızık konusundaki görüş, kanaat ve inançlarımızı da akıl, tecrübe ve vahiy doğrultusunda test etmemiz gerekir.

Bu bağlamda da unutmamamız gereken bir nokta vardır: Ecel gibi rızık da bir imtihan vesilesidir. Dolayısıyla rızık konusunda da ilâhî irade ile beşerî iradenin rolünü iyi tespit edip kendi payımıza düşen noktalarda gerekli adımları atmamız gerekir.

B. Rızkın Takdirinde İlâhî ve Beşerî İradenin Rolleri

Rızık; kendisinden istifade ettiğimiz her şeydir. Ancak onun helâl ve temiz olanlarından istifade etmemiz gerekir.[169] Haram yoldan elde edilen ya da temiz olmayan rızıklar; hem dünyada hem de âhirette büyük bir vebaldir. Onlardan

istifade etmenin âhiretteki cezası çok ağırdır.[170]

Akıl ve tecrübe, rızkın bollaşmasında, planlı, programlı ve kararlı bir şekilde çalışmanın önemini göstermektedir. Vahiy de bize dünyadaki nasibimizi unutmamamızı, namazdan sonra yeryüzüne yayılıp helâl yollardan rızıklarımızı aramamızı tavsiye etmiştir. Bu yüzden hiç kimse planlı, programlı ve kararlı bir şekilde çalışma ile rızık arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığını iddia edemez. Bu bağlamda Allah'ın her şeyi kuşatan bilgisinin ve hikmetinin bir gereği olarak dilediğine rızkı bollaştırıp dilediğine de belli ölçülerde daralttığını ifade eden âyetleri,[171] Allah'ın rızkı bir lokma hesabı olarak belirlemesinden ziyade, rızık yollarını belli ölçülerde genişletip daraltması şeklinde anlamamız gerekir. Bu bakımdan rızkın belirlenmesinde de ecelde olduğu gibi beşerî iradenin tamamıyla olmasa da belli ölçülerde bir katkısı vardır.

Bu durumu bir örnekten hareketle şöyle açabiliriz: Zekâ, rızık yollarından birisidir. Bazılarının sosyal bazılarının da matematiksel zekâsı çok gelişmiştir. Matematiksel zekâsı gelişmiş öğrencilerden birisi, günde yüz, diğeri de beş yüz soru çözerek üniversite giriş sınavına hazırlanıyorsa; elbette beş yüz soru çözerek hazırlanan öğrencinin en azından daha iyi bölümleri kazanma şansı daha yüksektir. Bu sebeple günde yüz soru çözerek sınava hazırlanan öğrencinin; daha düşük bir bölümü kazandığı zaman "Ne yapayım takdir böyle imiş; takdirin ötesinde bir şey olmaz." demesi büyük bir yanılgıdır. Çünkü takdir, ecel vb. durumlarda olduğu gibi rızık konusunda da kişinin tercih ve eylemleri doğrultusunda gerçekleşir.

Ecel konusunda olduğu gibi rızık konusunda da dikkatlerimizden kaçırmamamız gereken nokta, bu dünyada gerçekleşen her şeyin aklı ve vicdanı hür olan insanlar için bir imtihan vesilesi olduğudur. Bazen hak ettiğimiz rızkımıza kavuşamayız. Rızkımız başkaları tarafından gasp edilebilir. Bazen işçiler, alın terleri kurumadan emeklerinin karşılığını tam olarak alamayabilir. Bazen de Cenâb-ı Hak, kulluğumuzun derecesini test etmek için rızık imkânlarını bizlere daraltabilir. Ancak bunların hiçbirisi tercih ve çabalarımızın, rızkımızın artıp eksilmesi konusunda hiçbir rolünün olmadığı anlamına gelmez. Böyle bir iddia akıl, tecrübe ve vahiy açısından mümkün değildir.

Yüce yaratıcı, yeryüzünde gerçekleşen her şeyi belli yasalara bağlamıştır. Ecel, rızık vb. her şey bu yasalar çerçevesinde gerçekleşir. Bu yasaları işlettiğiniz zamanki sonuçlarla işletmediğiniz zamanki sonuçlar daima farklı olur. Çünkü Allah'ın yasalarında değişme olmaz. Rızık imkânlarının daraltılması ve genişletilmesi de hep bu yasalar çerçevesinde olur. Ama sonuçta az ya da çok, verilen imkânları değerlendirip değerlendirememek insanların elinde olan bir şeydir. Meselâ bugün genetik mühendisliğinin gelişmesiyle birlikte ziraat alanında önemli değişiklikler olmuştur. Artık çok az bir alandan, eskiye oranla çok daha fazla ürün almak mümkündür. Eskiden aynı tarladan yalnızca bir ton ürün alınabilirken şimdi on kat daha fazla ürün alınabilmektedir. Eskiden tarım makineleri çok fazla gelişmiş olmadığından şimdiye oranla çok daha uzun sürede daha az ürün elde edilebilmekteydi. Bugün gelişen teknoloji ile birlikte ürünlerdeki artış trendini tahmin edebilmek bile zordur. Bu tür örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Buna benzer konularda daima tedbirin de takdirin içinde bulunduğunu dikkatlerimizden kaçırmamak gerekir. Geri kalan, fakir ve yoksul olan toplumlar; takdirden dolayı değil, takdirin içerisinde yer alan tedbirlerinin yetersizliği ya da yok denecek kadar azlığından dolayı söz konusu durumlara düşmüşlerdir.

Bazen her türlü tedbir alınmış olmasına rağmen istenilen ya da beklenilen sonuçlar alınamayabilir. Meselâ gelişmiş ziraat teknikleri kullanılarak ekilmiş bir tarladan, ürünlerin boy verdiği bir esnada büyük bir sel felâketi sonucu hiçbir hasat elde edilemeyebilir. Bu durum, eğer insan iradesini aşan bir konu ise, onu bir imtihan vesilesi olarak görüp sabır ve tahammülle karşılamamız gerekir. Böyle durumlarda, “Biz çabalıyoruz ama Allah vermiyor.” diyerek sorumluluklarımızdan kaçamayız. Ertesi yıl, aynı tarlayı yine aynı usullerle tarıma hazırlamamız gerekir. Bizim görevimiz, daima tedbiri elden bırakmadan takdiri Allah’a havale etmektir. Bununla birlikte herhangi bir sel felâketinin muhtemel sonuçları, eğer insanî çabalar sonucu önlenebilecek bir durumdaysa, karşılaştığımız kötü sonuçları takdire değil, kendi ihmallerimize bağlamamız gerekir. Çünkü ihmaller de tedbirler gibi takdirin içindedir.

Buraya kadar anlattıklarımızın hepsi, akıl ve tecrübeyle bilinebilecek hususlardır. Allah, insanı kendi koyduğu yasaları keşfedebilecek kabiliyette yaratmıştır. Geriye insanın söz konusu yasaları keşfetmek için harekete geçmesi ve bu uğurda çabalaması kalmaktadır. Vahiy de bu durumu şöyle teyit etmektedir: “Siz Allah’ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyor, aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Doğrusu, Allah’tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızkı Allah katında arayınız. O’na kulluk ediniz. O’na şükrediniz. Siz O’na döneceksiniz.”[172]

Rızkı ve rızık vasıtalarını yaratan Allah’tır. Bu yüzden yaratma gücü ve imkânı bulunmayan putlar, insanlara rızık veremez. Allah elmayı, elma ağacının dalında yaratır. Ancak kul uzanıp onu koparmayınca, o, kulun nasibi olmaz. Kulun nasibini araması gerekir. Bu yüzden Allah bize rızkı kendi katında aramamızı öğütlemiştir. Ağacın dalındaki elma bir rızıktır. Onu Allah yaratmıştır. İnsanın kolu bir rızık vasıtasıdır. İnsan kolunu uzatıp elmayı koparmalıdır ki elma onun rızkı olabilsin. Bu basit örneği daha karmaşık rızıklara ve rızık vasıtalarına uygulayabiliriz. Allah, yerin altında bizim için rızık olarak madenler yaratmıştır. İnsanın, aklını kullanarak onlara ulaşma vasıtalarını oluşturması, sonra da onları yerin altından çıkarması gerekir ki onlar onun nasibi olabilsin.

Şu halde rızık, Allah katındandır. Rızkı O yaratır. Madenleri, bitkileri, meyveleri, sebzeleri; kısacası, yer altı ve yer üstü kaynaklarının hepsini O yaratır. Ancak bu rızık kaynaklarına ulaşmak insanın görevidir. İnsan, onlara ulaşma vasıtalarını hazırlamakla yükümlüdür. Allah insana kendisi için yarattığı rızıklara ulaşma vasıtalarını oluşturma imkânı vermiştir. Akıl, zekâ, düşünme ve beden gücü bu vasıtaları oluşturmak için insana verilen en önemli imkânlardır. Bu imkânları en iyi şekilde değerlendirmek insanın sorumluluğundadır. Tecrübe bize bu imkânları en iyi kullanma becerisini gösteren ulusların yükseldiklerini; böylece diğer ulusları geride bıraktıklarını göstermektedir.

Allah, dünya hayatında sosyal düzenin sağlanması ve dengeli bir şekilde yürümesi için her bireye farklı bir rızık imkânı vermiştir. Bu yüzden kimi terzi,

kimi ayakkabıcı, kimi de doktor, yargıç vb. olur. Kur'ân, bu duruma şöyle işaret eder: "Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize (yetenek ve imkânlar bakımından) derecelerle üstün yapan O'dur. Doğrusu rabbinin cezalandırması süratlidir. Şüphesiz O, bağışlar, merhamet eder."[173]

Allah herkese farklı bir yetenek ve imkân vermiştir. Fakat bu yetenek ve imkânı en iyi şekilde değerlendirip değerlendirememek insanın elindedir. Bir terzi, Allah'ın, mesleğiyle ilgili kendisine verdiği imkânı değerlendirebildiği ölçüde başarılı olur. Elbette terziler de mesleklerine ilişkin yetenek ve imkânlar bakımından farklılık gösterirler. Bu da yeryüzündeki sosyal düzenin sağlanması için sonsuz ilâhî hikmetin öngördüğü gerekliliklerdendir. Ancak yine de herkes kendi yetenek ve imkânlarının kapasitesini zorladığı ölçüde başarılı olabilecektir.

Bazen imtihan sırrının bir gereği olarak insanın karşısına sürprizler çıkabilir. İşler kesat gidebilir. Durum her ne olursa olsun yine de insan kapasitesini zorlamakla yükümlüdür. **Rızık gram, metre ve litreyle değil, imkânlarla taksim edilmiştir.** Bu imkânları en iyi şekilde değerlendirebilmek insanın elindedir. Bu yüzden Allah, zekât vermeyi emredip sadaka vermeye teşvik etmiştir ki, rızık imkânları dar olanlara imkân alanı açılabilsin. Dolayısıyla zekâtlarını vermeyenler, rızık imkânları dar olan yoksul ve yoksunların Allah katındaki haklarını gasbetmiş olmaktadırlar. Bu bakımdan onlar, Allah katında büyük bir vebal üstlenmişlerdir. Onlar âhirette bu veballerinin hesabını Allah'a vereceklerdir.

Burada rızkın bir imtihan vesilesi olması boyutunu biraz daha açmakta yarar görüyoruz. Allah, bazen rızkı bir imtihan aracı olarak gereğinden fazla genişletebileceği gibi daraltabilir de! Her iki durumda da insanın şükür, hamd ve sabır görevlerini yerine getirmesi gerekir. Hz. Süleyman gibi bazı aşırı zenginlerin, zenginlikleri arttıkça şükürleri ve hamdleri de artar.[174] Buna karşın Kârun gibi bencil ve mağrur karakterlerin ise, zenginlikleri yalnızca küfür ve isyanlarını arttırır.[175]

Daha önce de ifade edildiği gibi, zengin olan bütün marifeti kendinde görmemelidir. Yukarıdaki elma örneğini hatırlayacak olursak, rızkı ve rızka ulaşma imkânlarını yaratan Allah'tır. İşin büyük kısmı Allah'a aittir. İnsana düşen sadece bu imkânları gereği gibi kullanmaktır. Bu yüzden insanın elde ettikleriyle sevinip şımarması büyük bir haksızlık ve akılsızlıktır. Çünkü rızkın kendisi ve ona ulaşma imkânları olmadan rızka ulaşmak imkânsızdır. Eğer dalda elma bulunmuyorsa, kolunuz istediğiniz kadar uzun ve güçlü olsun, asla elmaya ulaşamazsınız. Dalda elma olup da kolunuz yeteri kadar uzun ve güçlü değilse sonuç yine değişmez. Bu gerçeği göremeyen Kârun şöyle demişti: "Bu servet ancak, bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir…"[176]

Aynı şekilde gerçeği göremeyen bazı düşüncesizler de ona katılarak şöyle demişlerdi: "Kârun'a verildiği gibi bizim de olsa; doğrusu o büyük bir varlık sahibidir…"[177]

Ancak akıllarını doğru bir şekilde kullananlar, rızkı ve ona ulaşma imkânlarını yalnızca Allah'ın hazırlayıp yarattığının farkındaydılar. Bu yüzden onlar şöyle demişlerdi: "Size yazıklar olsun, Allah'ın mükâfatı, inanıp yararlı iş işleyenler

için daha iyidir. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir."[178]

Sonunda rızkı ve ona ulaşma imkânlarını yaratan Allah, Kârun'un elinden onların hepsini alıverdi. Bu durumu gören ve onun gibi gerçeği anlamakta çaba sarfetmeyen düşüncesizler, yanılgılarını şöyle itiraf ettiler: "Demek, Allah kullarından dilediğinin rızık (imkânlarını) genişletip bir ölçüye göre veriyor. Eğer Allah bize lutfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki inkârcılar başarıya eremezler."[179]

Şartları sonsuz ilâhî hikmetin gerektirdiği şekilde belirlenen imtihan sırrını göz ardı edenler, kendilerine rızık imkânları bollaştırıldığında sevinir, daraltıldığında ise yerinirler.[180] İsterler ki hep zengin olarak kalsınlar. Ancak onlar şunu çok iyi bilmelidirler ki şükür ve hamd kadar sabır ve tahammül de imtihanın bir parçasıdır. Allah'ın niçin bazılarını fakirlik, bazılarını ize zenginlikle denediğinin hikmetlerine gelince, bu konu üzerinde daha önce durulduğundan[181] burada onu tekrar etme gereği duymuyoruz.

Konumuzu özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz: Ecel gibi rızkın takdirinde de beşerî iradenin önemli bir rolü vardır. Rızkı ve rızık vasıtalarını yaratan Allah'tır. Onları kullanarak rızka ulaşma sorumluluğu ise insana aittir. Dalda asılı duran elma rızık, ona ulaşmak için uzattığımız kolumuz ise rızka ulaşma imkânımızdır. İnsana düşen kolunu elmaya uzatmaktır. Allah sonsuz hikmetinin bir gereği olarak herkese farklı rızık imkânları vermiştir. Çünkü sosyal düzenin kurulup sürdürülebilmesi için farklı yetenek ve imkân sahibi fertlere ihtiyaç vardır. Aksi takdirde kimse kimseye iş gördüremez; böylece sosyal düzen bozulur, dolayısıyla da imtihan sırrı ortadan kalkardı. Allah, rızkı gram, metre ve litre ile dağıtmaz. Aksine insana kendisi için yaratmış olduğu rızık imkânlarını verir. Bu yüzdendir ki Allah, imtihan sırrının bir gereği olarak kendilerine bol rızık imkânları verilen kimselere, rızık imkânları daraltılmış olanlara zekât vermeyi emretmiş, onları bu tür kimselere sadaka vermeye teşvik etmiştir.

---

[166] el-Kasas 28/77.
[167] el-Cum'a 62/10.
[168] er-Ra'd 13/26.
[169] el-Bakara 2/172; Mâide 5/4-5.
[170] Bakara 2/275; Nisâ 4/2, 10, 14, 29; En'âm 6/121.
[171] er-Ra'd 13/26; el-İsrâ 17/30; el-Kasas 28/82; el-Ankebût 29/62; er-Rûm 30/37; es-Sebe' 34/36.
[172] el-Ankebût 29/17.
[173] el-En'âm 6/165.
[174] en-Neml 27/40.
[175] el-Kasas 28/76-81.
[176] el-Kasas 28/78.
[177] el-Kasas 28/79.
[178] el-Kasas 28/80.
[179] el-Kasas 28/82.
[180] el-Fecr 89/16.
[181] bk. 7. 2. "İmtihan Sürecinde Eşitlik Aramanın Tutarsızlığı"

DOKUZUNCU BÖLÜM: ALLAH’IN DEĞİŞMEYEN YASALARI VE KÖTÜLÜK

XXX. İlâhî Yasaların Değişmezliği

Yeryüzünde meydana gelen bütün olaylar, Allah'ın her şeyi kuşatan bilgisinin ve sonsuz hikmetinin bir gereği olarak koymuş olduğu yasalar doğrultusunda gerçekleşir.[182] Hiçbir olay ve hiç kimse bu yasaların dışına çıkamaz. Allah, insana bu yasaları keşfetme imkân ve kabiliyetini vermiştir. O halde insana düşen bu yasaları keşfetmek için gereken adımları atmaktır.

İnsanın başına gelen kötülük ve musibetler, bazen kendi hatası bazen de imtihan sırrının bir gereği olarak gerçekleşir. Bunların hepsi, belli bir yasaya göredir. İnsan, başına gelen kötülük ya da musibetlerin hangisinin kendi hataları, hangisinin de kendi elinde olmayan sebeplerle gerçekleştiğini ayırt edebilecek bir temyiz gücüne sahiptir. Bu yüzden kendi sorumluluğunu kadere fatura etmek için mazeret ileri sürme hakkı onun elinden alınmıştır. Nitekim Allah, kâfirlere kıyamet gününde şöyle hitap edecektir: "Ey inkâr edenler! Bugün özür beyan etmeyiniz; ancak işlediklerinizin karşılığını görmektesiniz."[183]

İnsanın hem bu dünyada hem de âhirette kendi hatalarının faturasını ödemesi ilâhî bir yasadır. Bu yüzden kâfirler ve müşriklerle yapılan harpte kısmî bir yara alan müminlere Cenâb-ı Hak şöyle hitap etmektedir: "(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor!' dediniz? De ki: 'O, kendi kusurunuzdandır. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.'"[184]

Bu gerçek başka bir âyette genel bir yasa olarak şöyle ifade edilir: "Başınıza gelen herhangi bir musibet, ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür. O, yine de çoğunu affeder."[185]

Evet, başımıza gelen her şey bu ilâhî yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Şiddetli depremler kadar, onların yıkıcı ve öldürücü sonuçlarından korunmak da bu yasaların içindedir. Nitekim şiddetli depremler, Japonya gibi bu yasaları keşfedip binalarını onlara göre yapan gelişmiş ülkelerde; artık yıkıcı ve öldürücü olmaktan çıkmıştır.

---

[182] el-Feth 48/23.
[183] et-Tahrîm 66/7.
[184] Âl-i İmrân 3/165.
[185] eş-Şûrâ 42/30.

XXXI. Her Felâket İlâhî Bir Ceza Değildir

İyi ve kötü her olay bir imtihan vesilesidir. Bazen yeryüzünün, yaratılıştan kaynaklanan özellikleri dolayısıyla bazı bölgeleri deprem olaylarına daha yatkın olabilir. İnsanlardan bazıları bilmedikleri için evlerini bu tür bölgelerde yer alan fay hatları üzerine bina etmiş olabilirler. Doğal sürecin nasıl işleyeceğini belirleyen ilâhî takdire bağlı olarak bu fay hatları harekete geçip deprem olduğunda; buradan o yöre halkının Allah tarafından cezalandırıldığı sonucu çıkarılamaz. Eğer insanlar bu fay hatlarını tespit edip evlerini oradan uzak bölgelerde, depreme elverişli bir şekilde yaparlarsa, bu tür felâketlerin muhtemel yıkıcı ve öldürücü sonuçlarından korunabilirler.

Elbette Allah dilerse, kulları ne kadar güçlü ve etkili tedbirler alırlarsa alsınlar onları cezalandırabilir. Onun gücüne karşı çıkabilecek hiçbir güç yoktur. Helâk edilen kavimlerin durumları, bu gerçeğin açık örnekleridir: Âd kavmi kayaları oyarak son derece sağlam binalar yapmış olmalarına rağmen Allah'ın azabından korunamadılar. Fakat bu, alınan tedbirlerin başa gelebilecek felâketlerin zararlarını önlemede etkili olmayacağı anlamına gelmez. Çünkü her felâket, cezalandırma maksadıyla gelmez. Belki çoğu doğal bir sürecin neticesidir ve her biri birer imtihan vesilesidir. Bu sebeple herkes elinden geldiği kadarıyla takdirin içinde olan tedbiri almaktan sorumludur.

Takdirin içinde olan tedbirle, Allah'ın her konuda kullarına verdiği imkânları kastediyoruz. Meselâ deprem gibi büyük felâketlerin yıkıcı ve öldürücü sonuçlarını önleyebilmek için alınabilecek bütün tedbirler, bu imkânların bir parçasıdır. O halde depremler gibi büyük felâketler, ilâhî bir yazgıdır. Çünkü bu tür olaylar, insan iradesini aşmaktadır. Onlar, sonsuz ilâhî hikmetin gerektirdiği doğrultudaki imtihan sırrının şartlarına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu itibarla depremler doğrudan ilâhî, onların sonuçları ise doğrudan beşerî, dolaylı olarak ise ilâhî iradeye bağlıdır. Dolayısıyla hepsi ilâhî takdir içerisinde kendisine ait yönleriyle yer almaktadır.

İlâhî yasaları bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Onlar, bir yönüyle ilâhî, diğer bir yönüyle ise beşerî iradeye bağlı olarak gerçekleşir. Elbette insan yalnızca kendi iradesine bağlı olan yönlerden sorumludur.

Bununla birlikte bazı felâketler ve musibetler doğrudan ilâhî bir ceza olarak gelir. Bu tür felâketlerde de sonuç itibariyle belirleyici olan toplumların iradesidir. Kur'ân-ı Kerim bunun açık örnekleriyle doludur. Meselâ helâk edilen kavimlerin durumlarına işaret eden bir âyette şöyle denmektedir: "Kendilerinden önce olan Nûh, Âd, Semûd milletlerinin, İbrâhim milletinin, Medyen ve altüst olmuş şehirler halkının haberleri onlara gelmedi mi? Peygamberleri onlara belgeler getirmişlerdi. Allah onlara zulmetmemiş, onlar kendilerine yazık etmişlerdir."[186]

Zulümde ve Allah'a karşı baş kaldırıda aşırı gidenlere, belki uslanırlar diye belli bir süre fırsat tanınır. Sonra eskiden beri uygulanagelen ilâhî yasa devreye girer ve hepsi birden helâk edilir. Onlar kendi iradeleriyle musibeti üzerlerine çekmişlerdir. Kavimler ve halklar, günah işlemekte sınırları aştıklarında hep aynı

ilâhî yasa devreye girer. Sonuç her zaman korkunç bir felâketle yok olmaktır: “Her birini günahı sebebiyle yakaladık; kimine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik, kimini bir çığlık yok etti, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Onlara, Allah zulmetmiyordu, fakat onlar kendilerine yazık ediyorlardı.”[187]

Bu tür durumlarda, insanlar en yüksek teknolojiyi de kullansalar, ilâhî irade ve kudretin karşısında duramazlar. İlâhî yasa da daima, zulümde ve isyanda haddi aşan toplumların helâki şeklinde tecelli eder: “Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce geçmiş kimselerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Ki onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler, yeryüzünü kazıp alt üst ederek onlardan çok imar etmiş kimseydiler ve onlara belgelerle peygamberler gelmişti. Böylece Allah onlara zulmetmiyor, onlar kendilerine zulmediyorlardı.”[188]

Görüldüğü üzere sonuç hiç değişmemektedir. Her hâlükârda insanın başına gelen bütün felâket ve musibetler, kendi elleriyle işledikleri yüzündendir. İnsanlar, birer imtihan vesilesi olan felâketlerde gerekli tedbirleri almamaları ya da iradelerini kötü yönde kullanmaları sonucu zararlı, yıkıcı ve öldürücü sonuçlarla karşılaşır. Birer ceza olarak gelen felâket ve musibetlerde de yine belirleyici faktör, helâk edilen bireylerin ya da kavimlerin iradeleridir.

---

[186] et-Tevbe 9/70.
[187] el-Ankebût 29/40.
[188] er-Rûm 30/9.

XXXII. Başkalarının Hatasının Bizim Felâketimiz Olmasının Hikmeti

Bu bağlamda, başkalarının iradelerini kötü yönde kullanmaları sonucu başımıza gelen felâketler kafamızı karıştırmamalıdır. Kurallara uyan bir sürücünün, onları ihlâl eden sorumsuz başka bir sürücünün karıştığı bir kazada büyük zarar görmesi de bir musibettir. Bu musibetin sorumlusu, iradesini kötü yönde kullanan sürücüdür. Cenâb-ı Hak, imtihan sırrının bir gereği olarak insanların iradelerini istedikleri yönde kullanmalarına izin vermiştir. Ancak bu tür durumlarda, sorumlular hem bu hem de öbür dünyada hak ettikleri cezalarını bulacaklardır. Dolayısıyla insanın kendi hatası dışında başına gelen felâketleri ve musibetleri, imtihan sırrının doğal sonuçları olarak görmek gerekir. Bu tür durumlarda karşılaşılan zararlar ve kötü sonuçlar, bu dünyada olmasa bile öbür dünyada mutlaka telâfi edilecektir.

Ancak mâsum insanların, başkalarının iradelerini kötü yönde kullanmasından kaynaklanan felâket ve musibetlerden zarar görmesi dahi tedbir-takdir ilişkisi çerçevesinde yer almaktadır. Meselâ iradelerini kötü yönde kullanan kişilere caydırıcı cezalar verilmesi, bütünüyle olmasa bile bu tür olayları büyük ölçüde azaltmak için yeterli olabilir.

XXXIII. Felâket ve Musibetlerin İlâhî ve Beşerî İrade ile İlişkisi

”Bütün felâket ve musibetlerin insan iradesine bağlı bir yönü var mıdır? Beşerî iradenin hiçbir etkisi olmadan, doğrudan ilâhî iradeye bağlı olarak başımıza gelen felâketler yok mudur?” şeklinde sorular yöneltilebilir.

Bu tür sorular, sebep-sonuç ilişkisinin egemen olduğu bir imtihan dünyasında yaşadığımızı unutmamızdan kaynaklanmaktadır. Her sonucun bir sebebinin olması da değişmez bir ilâhî yasadır: “Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır.”[189]

Evrende gerçekleşen her şey, belli bir ölçüye/yasaya göredir. Kendiliğinden olan hiçbir şey yoktur. Her sonuç, mutlaka bir sebebe bağlıdır. Allah’ın yaratmasında asla bir düzensizlik ve boşluk yoktur: “Gökleri yedi kat üzerine yaratan O’dur. Rahmânın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebilir misin?”[190]

Her şeyin belli bir ölçüye, yasaya ve sebebe bağlı olarak gerçekleştiği bir dünyada, bir çocuk ölmüşse sebepsiz değildir. Mâsum bir çocuğun ölümü bir sonuçtur. Dolayısıyla onun ölümünün mutlaka bir sebebi vardır. İnsan, bu sebebi bulup ona karşı önlem almaktan sorumludur. Aldığı önlemler, her zaman sonuç vermeyebilir. Ama akıl ve tecrübe, bize bazı ölümlerin tedbir alınarak ertelenebileceğini göstermiştir. Ölüm de ölüme sebep olan unsurların geçici bir süre ortadan kaldırılması da ilâhî yasanın içindedir. Vahiy de bu gerçeği teyit etmektedir: “Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyiniz. Biz onlara da size de rızık veririz. Onları öldürmek, şüphesiz büyük bir günahtır.”[191]

Demek ki, irademizi çocukların yaşaması yönünde kullanırsak, Allah’ın izniyle onlar belli bir süre daha yaşayabileceklerdir. Açlık korkusuyla çocukları öldürmek de, onları öldürmeyip yaşamalarına izin vermek de ilâhî yasanın içindedir. Burada Hz. Ömer’in o meşhur sözünü hatırlayalım. “Allah’ın kaderinden yine Allah’ın kaderine kaçıyoruz.”[192] Ne güzel anlatıyor bize kader gerçeğini o büyük halife…

İnsanların işlerini sağlam yapmadıkları için kötü sonuçlar alması da ilâhî bir yasadır. Onun için Hz. Peygamber, Allah’ın, işini sağlam ve güzel yapanları seveceğini haber vermiştir: “Hz. Peygamber bir kabrin başına oturdu ve şöyle demeye başladı: ‘Toprağı şuraya ve şuraya koyunuz.’ İş bitince de şöyle dedi: ‘Gerçekten sonunda onun toprağa karışacağını biliyorum. Ancak Allah, kulu bir iş yaptığında onu sağlam yapmasından hoşlanır.’”[193]

Allah hiç kimseye haksızlık etmez. İşini, iyi, güzel ve sağlam yapan, iyi ve güzel bir karşılık; kötü, çirkin ve baştan savma yapan ise ona göre bir karşılık bulur. Bununla birlikte insana bütün musibetlerin üstesinden gelebilecek bir imkân da verilmemiştir. Üstesinden gelinemeyen en büyük musibet ise ölümdür.

Kısacası başımıza gelen bütün musibetler ilâhî yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Her olay bir sonuçtur ve onun bir sebebi vardır. Sebepler engellendiğinde, bir süreliğine de olsa sonuçlar da engellenebilir. Çünkü Allah, ölüm hariç her kötü sonucun engellenebileceği bir çare yaratmıştır. Bu çareleri

araştırıp bulması insanın sorumluluğundadır. Diğer önemli bir nokta ise insanın geçmişte helâk edilen kavimlerin durumunda olduğu gibi ilâhî cezayı âcilen gerektirecek ölçüde büyük suçlar işlememesi ya da onlarda ısrar etmemesidir.

---

[189] el-Kamer 54/49.

[190] el-Mülk 67/3.

[191] el-İsrâ 17/31.

[192] Bir keresinde Hz. Ömer, ordusuyla birlikte Şam yolu üzerinde iken Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan orada veba salgını olduğu haberini alınca, ordusuna Medine'ye geri dönme emrini verdi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'e, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" diye itiraz etti. Hz. Ömer de ona, "Evet Allah'ın kaderinden yine O'nun kaderine kaçıyoruz." diyerek kararlı olduğunu gösterdi. Bu esnada tartışmaya tanıklık eden Abdurrahmân b. Avf, Hz. Peygamber'in veba salgınıyla ilgili bir uyarısını hatırlattı. Bu uyarısında Hz. Peygamber, "Bir yerde veba salgını olduğunu duyarsanız, sakın oraya gitmeyin, eğer sizin bulunduğunuz yerde veba salgını çıkarsa, sakın kaçmak için oradan ayrılmayınız." demekteydi (Buhârî, *es-Sahîh*, Bab: Mâ yüzker fi't-tâûn; hadis nr. 5397; Müslim, *es-Sahîh*, Bab: et-Tâûn; hadis nr. 5915; Beyhakī, *es-Sünen el-Kübrâ*, tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut 2003, VII/34.

[193] İsmâîl b. Ca'fer, *Hadîsü Alî b. Hacer es-Sa'dî an İsmâîl b. Ca'fer el-Medenî*, tahkik: Süfyânî, Riyad 1998, s. 508.

ONUNCU BÖLÜM: ÖLÜMÜN SIRRI VE HİKMETİ

XXXIV. Ölümün Mahiyeti

Ölüm, “bedene hayat ve idrak fonksiyonlarını kazandıran ruhun onu terk etmesi”dir. Bu yüzden ölüm, uykuya benzetilmiştir. Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır.[194]

---

[194] ez-Zümer 39/42.

XXXV. Ölüm Musibet mi?

Kimilerine göre hiç şüphesiz musibetlerin en büyüğü ölümdür. Gerçi ölümü aratacak ölçüde şiddetli kötülükler ve felâketler de vardır ama sonuçta onların bir çaresi bulunabilir. Fakat ölümün çaresi bulunamaz. Bu yüzden ölüm, bazılarınca en büyük musibet telakki edilmiştir.

Diğer musibetlerle sınırlı sayıda kişi karşılaşırken, musibetlerin en büyüğü olan ölümle herkes karşılaşır. Dolayısıyla insanlar bu en büyük musibeti tatmakta eşittirler. Her can taşıyan varlığın ölümü tatması, değişmeyen ilâhî bir yasadır. [195]

Ne şaşılacak bir iştir ki musibetlerin en büyüğü olan ölüm, aynı zamanda en büyük nimetlerden biridir. Yer altı ve yer üstü kaynakları sınırlı bir dünyada, sürekli çoğalan ve hiç yok olmayan canlıları hayal etmek bile ürperti verir insana… Bereket versin ki bu mümkün değildir. Ölür her can taşıyan ve yerini hem cinsinden olan bir başkasına bırakıverir. Nöbetleşedir bu dünya her can taşıyan varlık için… Değişmeyen ilâhî yasa, hayat kaynakları sınırlı bir dünyada, ömürlerin de sınırlı olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu yüzden ölüm, sonsuz ilâhî hikmetin belki de en büyük parçalarından biridir.

---

[195] el-Ankebût 29/57.

XXXVI. Ölümün Hayata Anlam Katması ve Hikmeti

Sayısız canlı içerisinde, biri için ölüm bir başka anlam ifade eder. Onun ölümü, diğer canlıların ölümü gibi değildir. Diğer canlılar ölecekleri ana kadar ölümü düşünmezler. Daha da önemlisi, onların hiçbiri ölüm sonrasını bir defa olsun hatırlarına getirmezler bile… Bu yüzden onlar hiç kaygılanmazlar ölüm ve ölüm sonrası için… Onlar, ne kendilerinin ne de yakınlarının ölüm sonrasını merak ederler. Bu bakımdan ölünceye kadar rahat ve huzurludurlar. Bir tek açlık kaygılandırır onları! Bu kaygıları da anlık ve geçicidir. Doyduklarında, acıkıncaya kadar bir daha açlık bile kaygılandırmaz onları… Ama o hep kaygı ve endişe taşır. Her an aç kalmaktan korkar. Çünkü açlık onun için ölüm demektir. Hayatta kalabilmek için aç kalmamak zorundadır. Dolayısıyla yarın aç kalabilirim endişesi hiç bırakmaz yakasını onun! Bu zavallı varlık insandır. Bu yüzden ölüm bir başka anlam taşır onun için…

Bu korku, kaygı, endişe ve merak sebebiyledir ki insan kendi ölümünü sıradan bir varlığın ölümüyle denk göremez. O kendisini bu konuda herhangi bir böcekle, yerde sürüklenen bir solucanla aynı kefeye koyamaz. Çünkü ne böcek ne de solucan ölümün felsefesini yapabilir, onun üzerine şiirler söyleyebilir. Onların hiçbiri ölüleri üzerine ağıt yakamaz. Bir anlıktır onların ölüm karşısındaki irkilmeleri. Öldükten sonra biter her şey onlar için. Ama insan öyle midir? Yıllarca unutamaz hatta ölünceye kadar silinmez hâfızasından bir yakınının ölümü! Bu onu hem üzer, hem de kendi ölümü için endişelendirir. Çünkü bir yakınını kaybeden kişi, ensesinde hisseder ölümün soğuk nefesini. Kısacası insan, ölüm konusunda kendisini sıradan bir canlıyla aynı noktada göremez.

Dahası, yalnızca insan ebedî olma arzusu taşır içinde. Yalnız insanda vardır adalet duygusu. İster ki her mazlum hakkını alsın zalimden. Ama sürekli tanık olduğu şeydir, zalimin bir bedel ödemeden bu dünyadan gidişi! Onun vicdanını yaralayıp ruhunu inciten en büyük gerçeklerden biridir bu. Bu yüzden insan öldükten sonra ebediyen yok olmayı içine sindiremez. İster ki bütün zalimler öldükten sonra yeniden dirilsinler ve büyük bir mahkemede, yargıçların en büyüğü ve en âdili huzurunda hesap versinler. Bu bakımdan ölüm bir başka anlam ifade eder onun için. Kur'ân onun bu hissiyatına şöyle tercüman olur: "İnsanoğlu kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır? O, (döl yatağına) akıtılan meninin içinden bir nutfe (sperm) değil miydi? Sonra kan pıhtısı olmuş, sonra Allah onu yaratıp şekil vermişti. Ondan, erkek, dişi iki cins yaratmıştı. Bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? (Elbette yeter)."[196]

O halde ölümün mâna ve hikmetini bu noktada aramak gerekir. İnsan başı boş bırakılacak kadar değersiz ve boşuna yaratılmış bir varlık değildir. Bir gün diriltilecek ve yaşantısının hesabını vermek üzere yaratıcısının huzuruna çıkarılacaktır. Hesap vermek üzere dirilişini, uzak bir ihtimal olarak gören insan, kendi yaratılışına bakmalıdır. Tek bir spermin ana rahminde döllenip, düşünen, şiir söyleyen, ağıt yakan, sofistike aletler icat eden ve sesten hızlı giden uçaklar yapan bir insana dönüşmesi nasıl mümkün olmuşsa, öldükten sonra diriliş de

aynı şekilde mümkündür.

Kısacası insan, çamurdan yaratılan bedenine üflenen ilâhî nefha aracılığı ile meleklerin bile kendisine saygıyla eğileceği kadar önemli ve değerli bir varlık olmuştur.[197] Allah'ın kendi zatına nispet ederek büyük değer atfettiği bu ruhun insana kazandırdığı en önemli özellik ise, onun düşünme yeteneğidir. Kur'ân, bazen onun bu melekesine kalp sözcüğü ile atıfta bulunur.[198] Kıyamet günü bu düşünen kalbi, bütün kötü ve sapkın düşüncelerden arındırarak Allah'ın huzuruna gelen kimseler kurtuluşa erecektir.[199] Kalbin arınması ise ancak ölüm ve sonrası için hazırlık yapmakla mümkün olur. İşte ölümün en büyük sırrı ve hikmeti buradadır. Ölüm bize Allah'ın bedenimizdeki bir emaneti olan ruh aracılığıyla bahşedilen bu fâni hayatın boş yere olmadığını hatırlatır. Bu geçici hayatın bir anlamı ve hikmeti olduğunu öğretir. Kur'ân, hayatın ve ölümün yaratılmasının hikmetine şöyle işaret eder: "Hanginizin daha iyi iş işlediğini sınamak için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, bağışlayandır."[200]

Eğer insanın varoluş serüveni ölümle bitmiş olsaydı, hayatın bir anlamı olmazdı. İnsanın hizmetine sunulmuş olan gökyüzü ve yeryüzü boşuna yaratılmış olurdu. Onun sonsuzluk ve adalet özlemi bir hayalden ibaret kalırdı. Mazlum zalimden hakkını alamaz, kimyasal silâhlarla derileri kavrulan mâsum yavrucakların hesabını kimse soramazdı. O zaman varoluş ve hayat için geriye söylenebilecek tek bir sözcük kalırdı: Saçma!

Halbuki etrafımızda gözlemlediğimiz bütün varlıklar bize, lisân-ı halleriyle her şeyin bir gayeye yönelik olarak planlı, programlı bir şekilde yaratıldığını haykırmaktadır. Düşüncelerimiz, anılarımız ve özlemlerimiz olmasaydı, bunların hiçbirinin farkında olmazdık. O zaman bir solucan gibi sadece var ve yok olurduk. Ne var ki bunların hepsinin farkındayız. O zaman nasıl olur da hiçbir şeyi umursamaz, kendimizi bir solucan yerine koyabiliriz? Ölüm ve sonrası için nasıl kayıtsız kalabiliriz? Hayır! Ölüm, sıradan bir olay değildir bizim için. Tam aksine sonsuz, yeni bir hayata açılan kapıdır o! İnsan bu kapıdan geçerek sonu olmayan yeni hayatına yürür. Bir başka ifadeyle Allah'ın katından gelen, sonunda yine O'nun katına döner. Bu gerçeği çok iyi kavrayan Allah dostları, kendilerine bir musibet iliştiğinde, "Biz Allah'a aitiz ve elbette O'na döneceğiz derler."[201]

İnsan, Allah'ın katından yeryüzüne inmiştir. Allah, onu ilk önce cennetinde ağırlamıştı. Ama o sağlam ve kararlı bir duruş sergileyemedi. Bu yüzden oradan yeryüzüne gönderildi.[202] Cennette sınavı kaybeden insana, yeryüzünde tekrar bir fırsat verildi. Bu fırsatı iyi değerlendiremeyenler, kıyamet gününde ciddiye almadıkları cehennem azabını karşılarında gördüklerinde, yeryüzüne tekrar dönmek isteyeceklerdir.[203] Ama artık çok geçtir. Çünkü burada onlara kendilerine verilen bu yeni fırsatı değerlendirebilecekleri kadar zaman ve imkân verilmiştir. Ancak onlar bunların hiçbirini değerlendirememişlerdir. Tekrar dönseler de durum değişmez. Çünkü onlar, hevâ ve heveslerine bağlı azgınlar ve sapkınlardır. Kur'ân, bize onların bu durumunu şöyle aktarır: "Onların, ateşin kenarına getirilip durdurulduklarında, 'Keşke dünyaya tekrar döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık ve inananlardan olsaydık.' dediklerini bir görsen! Hayır, daha önce gizledikleri onlara göründü. Eğer geri döndürülseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerler. Doğrusu onlar yalancıdırlar."[204]

Görüldüğü üzere bu durumda olanların unuttukları nokta, yeryüzünün bir imtihan yurdu olduğudur. Onlar buraya tekrar gönderilseler bile, orada gördükleri azabın dehşeti hâfızalarından silinmiş olarak gönderilirler. Çünkü imtihan yurduna ancak oranın şartlarına uygun bir yaratılışla dönülebilir. Hakikati capcanlı gören birinin, imtihan yurdunda bulunmasının bir anlamı yoktur. Çünkü onun için imtihan şartları ortadan kalkmış demektir. Ayrıca yine insan, zaaf sergileyerek kimi duygularına yenik düşebilir. Bu durumdaki bir insanın yeri ya cennet ya da cehennemdir. Bu yüzden insan, hasat yurdu olan âhirete, ekin yurdu olan bu dünyada hazırlanmalıdır. Burada iyilik eken, orada ebedî ödül; burada kötülük eken ise orada sonu gelmeyen azap hasat edecektir. [205]

Ölüm ve ötesini düşünmeyip dirilişi inkâr edenler tam bir akıl tutulmasını yaşamaktadırlar. Onların akılları başlarına ancak azabı karşılarında gördükleri zaman gelecektir. Gerçeği o zaman kabullenecekler, ancak bunun onlara hiçbir faydası olmayacaktır.[206]

Yeniden dirilişi inkâr eden insan neye aldanmaktadır? Dirilişi imkânsız mı görmektedir? O, bunu nasıl kabul edebilir? Yüce yaratıcı insanı ilk defa yaratmaktan âciz mi kalmıştır ki, onu yeniden diriltmekte âciz kalsın![207] Yoksa o, kendiliğinden mi var olduğunu sanmaktadır? İnsan yüzünü aynaya çevirsin ve tam göz bebeğinin içine bir baksın. Sonra tekrar tekrar baksın gözünün içine. Eğer onun kendiliğinden var olabilecek kadar basit ve sıradan bir şey olduğunu düşünüyorsa, varsın bildiği gibi yürüsün kendi yolunda! Çünkü böylesinin aklını başına ancak cehennem getirebilir.

Özet olarak söylemek gerekirse, ölüm, musibetlerin en büyüğü gibi gelir insanın gözüne. Halbuki o, büyük bir rahmettir. Bir düşünsenize! Ölüm olmasaydı zulmün boyutlarının nereye varacağını! Ölüm olmasaydı, yeryüzünün ne kadar çekilmez bir yer olacağını. Ölüm, hesap vermek üzere hâkimler hâkiminin huzuruna çıkmak için atılan ilk adımdır. Bütün hakların eksiksiz ödeneceği, suçluların tam bir adaletle yargılanacağı hüküm ve ceza gününün habercisidir ölüm. İnsanı ilk defa yaratan, onu tekrar diriltecek ve mutlak adaleti ve rahmetiyle yargılayarak hak ettiği karşılığı verecektir.

---

[196] el-Kıyâmet 75/36-40.
[197] el-Hicr 15/29; es-Secde 32/9; Sâd 38/72.
[198] el-A‘râf 7/179; el-Hac 22/46; Kâf 50/37.
[199] eş-Şuarâ 26/89; Kâf 50/33.
[200] el-Mülk 67/2.
[201] el-Bakara 2/156.
[202] el-Bakara 2/36-38; el-A‘râf 2/24; Tâhâ 20/123.
[203] el-Bakara 2/167; eş-Şuarâ 26/102; ez-Zümer 39/58.
[204] el-En‘âm 6/27-28.
[205] İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, Beyrut 1379 hicrî, XI/230.
[206] el-En‘âm 6/29-31.
[207] Yâsîn 36/79.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kötülük ve musibetlerin varlığı, tarih boyunca insanı en çok uğraştıran meselelerden biri olmuştur. Bugün, kötülük ve musibetler üzerine oluşturulan oldukça zengin bir edebiyata sahibiz. Bu edebiyata kısa bir göz attığımızda ne kadar haklı olduğumuz görülecektir. Her çağda, sonsuz adalet ve merhamet sahibi bir yaratıcının evreninde, kötülük ve musibetlerin var olmasını bir sorun olarak gören insanlar olmuştur. Kötülük ve musibetlerin mâna ve hikmetlerini anlayamayan bazı insanlar, onların varlığını karşımıza bir inanç problemi olarak çıkarmaya çalışmışlardır. Bu yüzden kötülük probleminin kaynağını iyi anlamaya, dolayısıyla kötülük ve musibetlerin mâna ve hikmetlerini doğru bir şekilde kavramaya ihtiyacımız vardır.

Kötülük problemi, Allah'ın en yüksek sıfatlarıyla evrendeki kötülükler arasında çelişki bulunduğu varsayımına dayanan bir inanç problemidir. İnkârcıya göre merhametli, şefkatli, iyilik sever ve her şeye gücü yeten bir yaratıcı olsaydı, evrende hiçbir kötülüğün ve onlardan kaynaklanan ıstırapların bulunmaması gerekirdi. Evrende her çeşitten kötülük bulunduğuna göre, bu tür yüksek sıfatlara sahip bir yaratıcının varlığından söz edilemez.

Görüldüğü üzere bu varsayım, Allah'ın yalnızca iyi olanı yaratması gereken, dolayısıyla sınırlı yaratma imkânına sahip olan yani özgür olmayan bir varlık olarak tasavvur edilmesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki Allah, Kur'ân'ın ifadesiyle her türlü yaratmaya muktedir bir varlıktır. Var olan her şey, varlığını ona borçludur. O, varlığında hiç kimseye muhtaç değildir. Ancak böyle bir varlık, aklı, iradesi ve şuuru olmayan maddeye düzen verebilir, onu en yüksek sanatla var edebilir. Yalnızca O, cansız olandan canlıyı çıkarabilir ve onun hayatını devam ettirebileceği en uygun şartları hazırlayabilir. Öyleyse, sonsuz bilgi, irade ve kudret sahibi bu varlığın yaptığı her şeyin hikmetli olması gerekir. Hikmet, var olan her şeyi kendisine en uygun yere koymak, onların her birini bulundukları konuma en uygun olan bir tabiatta var etmektir.

Evren boş yere yaratılmış değildir. O, duyulur âlem içerisinde, kendisi ve etrafındaki diğer bütün varlıklar hakkında yorum yapabilen tek yaratık olan insanın en uygun şartlarda yaşaması için düzenlenmiştir. Onun her bir parçasında bu maksat için yaratıldığına dair işaretler vardır. Göklerdeki varlıklar, yeryüzündeki canlıların daha iyi şartlarda, huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşamaları için tasarlanmıştır. Yeryüzündeki canlılar da insanın emrine verilmiştir. Onların kimi insanın gözüne, kimi gönlüne, kimi midesine, kimi de bütün bedenine hitap etmektedir. Kısacası onların hepsi, estetikten esenliğe kadar insanın bütün ihtiyaçlarına cevap vermeye hazır bir şekilde onun hizmetine sunulmuştur.

O hâlde bu hikmetli düzen, sonuçta parçalanıp yok olmak üzere var edilmiş olan insana hizmet sunmak üzere kurulmuş olamaz. Çünkü böyle bir şey, bütün ihtiyaçlara cevap verebilecek konfordaki bir binanın, sonuçta yıkılmak üzere inşa edilmesine benzer. Sanatını en güzel şekilde icra eden bir sanatkârın, eserini parçalanarak yok edilmek üzere ortaya koyması anlamsız ve saçma bir iştir. Bu

sebeple akıl ve vicdan sahibi olan insanın, bütün bunlardaki ilâhî hikmetleri kavramaya çalışarak kendi varoluşuna bir anlam vermesi ve kendisini ölümünden sonra başka bir hayatın beklediğini idrak etmesi gerekmektedir.

Bu kadar çok nimetin ve güzelliğin insanın hizmetine sunulmuş olması, bütün bu nimetlerin ve güzelliklerin sahibi tarafından kendisine büyük bir değer verildiğini gösterir. Bu bakımdan insanın kendisine verilen bu yüksek değere lâyık olmaya çalışması gerekir. İnsan bu çabayı yalnızca aklına dayanarak gerçekleştiremez. Çünkü verilen nimetlerin büyüklüğü, onları verenin büyüklüğüne işaret eder. O halde insandan, bu nimetlerin sahibine, hak ettiği ölçüde bir teşekkürde bulunması beklenir. Yani teşekkürün ölçüsü, verilen nimetlerin değerini karşılayabilecek boyutta olmalıdır. Akıl bu teşekkürün yapılması gerektiğine işaret eder, ancak onun nasıl yapılabileceğini tek başına gösteremez. Bu durumda ona peygamberler rehberlikte bulunurlar. Dolayısıyla peygamberler, âhiret hayatı ve özellikleri gibi aklın yetersiz kaldığı konularda yol göstererek bizde ölüm ve sonrası için hazırlanma bilinci oluştururlar.

Âhiret hayatı, imtihan dünyasında gerçekleştirilen işlerin karşılıklarının eksiksiz olarak görüleceği yerdir. Bu dünyada hesabı sorulamayan zulümlerin, haksızlıkların ve kötülüklerin hesabı orada sorulacak ve suçlular hak ettikleri cezayı mutlaka göreceklerdir. Buna karşın, kendilerine bunca nimetleri cömertçe sunan yaratıcılarına karşı, teşekkür borçlarını en iyi şekilde yerine getirmeye çalışanlar ise, orada hak ettikleri ödülün çok daha fazlasına kavuşacaklardır.

Her şeyi hikmetle var eden yüce yaratıcı, bu sonsuz hikmetinin bir gereği olarak bazısını fakirlik, bazısını zenginlik, bazısını bolluk ve refah, bazısını da darlık ve sıkıntı ile dener ki, böylece kimin sabredip kimin de şükrettiği belli olsun. İmtihan sürecinde, kendi konumuna razı olmayıp bir başkasının konumunda olmayı arzulayan herkes, âhiret hayatında her şeyin eksiksiz olarak hatta fazlasıyla telâfi edileceğini gözden kaçırmaktadır. Ayrıca herkesin zenginlik, bolluk, refah ve huzurla imtihan edilmesi durumunda, dünyada hikmetle kurulmuş olan düzenin sağlıklı bir şekilde yürümesi mümkün değildir. Çünkü bu durumda, en azından insanların huzur ve refahı için kaçınılmaz olan sosyal düzen sarsılacaktır. Meselâ böylesi bir atmosferde, hiç kimse ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir başkasına iş buyuramayacak, onu kendi işinde çalıştıramayacaktır. Yine bu şartların egemen olduğu bir dünyada, insanın sabır, tahammül ve tevekkül gibi yüksek meziyetlerinin ortaya çıkma imkânı kalmayacaktır. Bu da insanın kendi aslî tabiatından soyutlanıp melek tabiatına bürünmesi anlamına gelecektir. Halbuki insan, meleklerden farklı bir varoluş mertebesinde, özel bir maksatla yaratılmış bir varlıktır. Bu maksat, en genel anlamıyla yüce yaratıcının, aklını, vicdanını ve iradesini hür bir şekilde kullanabilen bu varlık tarafından kendi isteğiyle tanınması, bilinmesi ve O'na gereği gibi teşekkürde bulunulmasıdır.

Kısacası Allah, evreni en yüksek hikmet ve sanatla var ettikten sonra, onda bu hikmetin ve sanatın değerini takdir edecek, dolayısıyla onların gerçek sahibini en iyi şekilde tanıyabilecek kabiliyette bir varlık yaratmamış olsaydı, son derece anlamsız ve saçma bir iş yapmış olurdu. Allah bu tür noksanlıklardan münezzeh olduğu için, bu en yüksek hikmet ve sanat eseri olan evreni insanla süslemiş, ona

kendisini en iyi şekilde tanıyabileceği imkânları cömertçe sunmuştur.

O halde insan, ister iyi ister kötü olarak görsün, evrendeki her bir parçanın yerli yerinde olduğu şuuruyla yüce yaratıcısına yönelmeli, O'na gereği gibi teşekkür etmeye çalışmalıdır. Yine o, imtihan sürecinde başına gelen herhangi bir musibetin, ya kendi hatası yüzünden ya bilgi ve keşiflerde ilerlemeye sebep olması gibi birtakım dünyevî faydalara mâtuf olarak ya da onu rabbine yaklaştıracak bir imtihan vesilesi olması itibariyle gelmiş olabileceği ihtimalini aklından çıkarmamalıdır. Kur'ân'ın şu âyetleri bize bu gerçeği hatırlatmaktadır: "Sana güzellikten her ne ulaşırsa, bil ki Allah'tandır; kötülükten de başına her ne gelirse anla ki sendendir!"[208]; "Şüphesiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri!"[209]; "Her canlı ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz..."[210]

Bu imtihan sürecinde insanın kendi sorumluluklarının faturasını ilâhî takdire ve kadere çıkarması, hem kendisine hem de takdir ve kaderin sahibine büyük bir haksızlıktır. Yüce yaratıcı ecel ve rızık da dahil olmak üzere insanla ilgili bütün fiilleri ve olayları onun iradesine bağlı olarak takdir etmiştir ve ona göre de yaratmaktadır. Her bir fiil ve olay bir sonuçtur ve her sonucun da bir sebebi vardır. Allah, insanla ilgili bütün fiil ve olayları sebepleriyle birlikte yaratmaktadır. Sebepler doğrudan insanın iradesine, sonuçlar ise ilâhî iradeye bağlıdır. Bu yüzden insanla ilgili kader planında işler ne tamamen Allah'a bırakılmış ne de bütünüyle insanın eline verilmiştir. İşler, sebepler cihetinden insana, sonuçları itibariyle ise Allah'a aittir. İnsan bazen sebepler boyutunda bütün hazırlıklarını yapar ve sonuca ulaşmak için harekete geçer. Ancak sonuç istediği gibi ortaya çıkmayabilir. Çünkü Allah'ın her şeyi kuşatan ilmi ve sonsuz hikmeti uyarınca çizilmiş kader planının bir gereği olarak nihaî anlamda sonucu tayin eden ilâhî iradedir. Bununla birlikte sebepler olmadan da sonucun gerçekleşmesi düşünülemez. Sonuçlar, sebeplere bağlı olarak ortaya çıktığı içindir ki insan bütün yaptıklarından sorumludur ve bu yüzden hüküm ve ceza günü hâkimler hâkiminin huzurunda hesap verecektir.

Bu noktada, bütün sebeplerin ve onlara bağlı olarak ortaya çıkan sonuçların, Allah'ın her şeyi kuşatan ilminin kapsamı içerisinde olduğu hususu da unutulmamalıdır. Her şeyi kuşatan ilâhî ilmin insana ait fiiller ve olaylarla ilişkisini, okyanusun içerisinde barındırdığı bütün canlılarla ilişkisi gibi görmemiz gerekir. Her şey okyanusun içerisinde gerçekleşmektedir. Ancak onun içerisindeki bütün canlılar diledikleri gibi hareket etmektedir. Elbette bu okyanus bütünüyle sahipsiz, dolayısıyla kendi haline terkedilmiş değildir. Yüce yaratıcı onun içerisinde cereyan eden hadiselere, sonsuz hikmetinin bir gereği olarak dilediği ölçüde müdahale edebilir.

Kısacası, kötülükler ve musibetler planında insanın başına gelen her şey, şartları sonsuz ilâhî hikmete göre belirlenen imtihan sırrının bir parçasıdır. İnsana düşen temel görev, bu süreç içerisinde olup biten her şeyde, kendi iradesinin payını iyi tespit etmesi ve ona göre bir sorumluluk bilinci geliştirerek ölüm ve ötesi için hazırlanmasıdır. Çünkü bu dünyada ödenmemiş bütün haklar ve karşılık bulmamış bütün suçlar, ebedî olan öbür dünyada ödenecek ve karşılık

bulacaktır.

Bu bağlamda yapılabilecek itirazlardan biri de, niçin Allah'ın insanları imtihan ettiğidir. Bu tür itirazlarda bulunan kimselere göre, eğer imtihan söz konusu olmasaydı, hiç kimse kötülük olgusuyla yüzleşmek zorunda kalmayacaktı.

Bu tür itirazların hepsi, ilâhî hikmetin anlam ve önemini kavrayamamaktan ortaya çıkmaktadır. Allah, sonsuz mümkünler içerisinden sonsuz hikmetinin öngördüğü varlıkların yaratılmasını irade etmiştir. Bu konuda insanın O'na itiraz etme hakkı yoktur. Çünkü insanın kendisinde bu hakkı görebilmesi için, O'nun gibi sonsuz hikmete sahip olması, dolayısıyla Allah'ın yerinde bulunması gerekmektedir. Böyle bir şey söz konusu olamayacağına göre, insanın bu konuda sonsuz bilgi ve hikmet sahibi yaratıcısına teslim olması, her konuda O'na güvenmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan, insanın kendi kaderini bütünüyle planlama, belirleme ve gerçekleştirme kabiliyeti ve yetkisine sahip olmaması da, bu konudaki itiraz hakkını elinden almaktadır. Dolayısıyla insan hakkındaki her türlü nihaî kararı, ancak onu var eden ve onun kaderine hükmetme kudretine sahip olan yüce yaratıcı verebilir. Eğer O, bizim bu şekilde imtihan edilmemizi dilediyse, demek ki bizim için doğru olanı budur.

Sonuç itibariyle Allah, görünen varlıklar içerisinde en mükemmel yaratılışa sahip olan insanın imtihan edilebilmesi için, sonsuz bilgi ve hikmetinin bir gereği olarak içerisinde hiçbir kötülüğün bulunmadığı bir dünyayı değil de, kötülük ve ıstırapların kol gezdiği böylesi bir dünyayı tercih etmiştir. Zira ancak böylesi bir dünyada insanın hür iradesiyle iyiye yönelmesi ve kemale erme yolcuğunda kötülüklerle mücadele etmesi söz konusu olabilir. Hiçbir kötülüğün bulunmadığı bir dünyada, insanın kendi tercihleriyle olgunlaşmasından ve kemale ermesinden söz edilemez. Ayrıca kötülük ve musibetlerin, kendilerinden sakınma arzusuyla oluşan araştırma çabalarının sonucunda hayatımızı kolaylaştıran pek çok büyük buluşun altına imza atmamızı sağlaması gibi dünyevî faydalarının da bulunduğunu inkâr edemeyiz.

Elbette varlık kategorileri içerisinde hiçbir günahın bulaşmadığı tertemiz bir âlem de mevcuttur. Ancak meleklerin yaşadığı bu âlem, sonsuz mümkünler içerisinde sadece küçücük bir kesiti oluşturmaktadır. Oysa sonsuz bilgi, irade ve kudret sahibi yüce yaratıcı için, yaratmanın sınırı yoktur. O halde insan, sonsuz bilgi ve kudret sahibi bu yaratıcının iradesini sorgulamak yerine, kendisine verilen bütün imkânların maksatlarını araştırmalı ve nihayet seçimlerinin akıl ve vicdan gibi üstün nitelikleriyle ne ölçüde örtüştüğünü görmeye çalışmalıdır.

---

[208] en-Nisâ 4/79.
[209] el-Bakara 2/155.
[210] el-Enbiyâ 21/35.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3. baskı, Beyrut 1988.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (tahkik: Şuayb Arnâût ve diğerleri), Müessesetü'r-risâle, 2001.

Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara 1992.

Aydın, Hüseyin, *İlim Felsefe ve Din Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yayınları, Ankara 1999.

Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ* (tahkik: Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut 2003.

Buhârî, *Sahîh* (tahkik: Mustafa Dîb el-Bugâ), Beyrut 1987.

Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, 2. baskı, İstanbul 1986.

Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-Maksadü'l-esnâ* (yay. haz. Mahmûd Bîcû), Dımaşk 1999.

____ *Kitâbü'l-Erbaîn*, Dârü'l-kalem, 2003.

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1379 (hicrî).

İmâm-ı Âzam, *el-Fıkhü'l-ekber* (İmâm-ı Âzam'ın beş eseri içinde), İstanbul 1992.

İsmâîl b. Ca'fer, *Hadîsü Alî b. Hacer es-Sa'dî an İsmâîl b. Ca'fer el-Medenî* (tahkik: Süfyânî), Riyad 1998.

Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (tahkik: Bekir Topaloğlu– Muhammed Aruçi), İSAM Yayınları, Ankara 2003.

----------– *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* (çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara 2002.

____ *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (tahkik: Ahmet Vanlıoğlu, tashih: Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî* (çev. Veled İzbudak), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.

Müslim, *Sahîh* (tahkik: M. Fuâd Abdülbâkī), Beyrut, ts.

Öğük, Emine, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, TDV Yayınları, Ankara 2010.

Özdemir, Metin, "*İlâhi Takdir Açısından Kötülük*", *Eski-Yeni, sayı* 19, Sonbahar 2010.

____*İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, İstanbul 2001.

Rousseau, J. J., *Emil, Yahut Terbiyeye Dair* (çev. Hilmi Ziya Ülken ve arkadaşları), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1945.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, 3. baskı, Ankara 2004.

Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (tahkik: Ahmed Muhammed Şâkir), 1. baskı, Beyrut 2000.

Tirmizî, *Sünen* (tahkik: A. Muhammed Şâkir – M. F. Abdülbâkī – İ. Atve), Mısır 1975.

Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, 1997.